

STŘEDOEVROPSKÝ VĚSTNÍK PRO VĚDU A VÝZKUM

Vol. 2. № 12. 2025

STREDOEVROPSKY VESTNÍK
PRO VEDU A VÝZKUM

Vol. 2. No 12. 2025

Praha, České republiky 2025

Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín “**Stredoevropsky vestník pro vedu a vyzkum**” je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 21425. Vol. 2. № 12. 2025. str. 199.

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C,vložka 100614

Editorial Board:

Editor-in-Chief –

Datsii O.I., Doctor of Economics, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, President of the PO "Association of Scientists of Ukraine", Kyiv, Ukraine

Deputy Editor-in-Chief –

Ekimov S.V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Director of Publishing House Education and Science, Prague, Czech Republic

Romanenko E.O., Doctor of Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the public scientific organization “All-Ukrainian Assembly of Doctors of Public Administration”, Kyiv, Ukraine

Editorial Board Members:

Shpachuk V.V., Doctor of Public Administration, Professor, Visiting Professor Newcastle University Business School, Newcastle, UK

Levchenko N.M., Doctor of Public Administration, Professor, Research scientist Berlin University of Economics and Law, Berlin, Germany

Khrashevskiy R.V., Doctor of Technical Sciences, Professor, Kyiv, Ukraine

Mykolayets D.A., Doctor of Laws, Professor, Kyiv, Ukraine

Ulyanchenko Yu.O., Doctor of Public Administration, Associate Professor, Kyiv, Ukraine

Blyznyiuk A.S., Doctor of Public Administration, Professor, Kyiv, Ukraine

Kartashov E.G., Doctor of Public Administration, Professor, Kyiv, Ukraine

Články jsou vyvěšeny v redakci autora. Za obsah a pravopis zaslaných materiálů odpovídají autoři

© Publishing house Education and Science s.r.o., Česká republika, 2025

© Public Organization "Association of Scientists of Ukraine", Ukraine, 2025

© autoři článků, 2025

CONTENT

Амурова Яна	
ПСИХОКОРЕКЦІЙНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДСНС ДО КРИЗОВОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ	5
Богомаз Володимир, Гаврилькевич В'ячеслав	
ЗМІНИ В ЕМОЦІЙНОМУ СТАНІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ УНАСЛІДОК ЇХ УЧАСТІ У РЕЛІГІЙНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАНЯТТЯХ	19
Дронова Тетяна, Демченко Катерина	
ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ ТА ОСОБЛИВОСТІ HR-МАРКЕТИНГУ В СОЛОНЯНСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	34
Іванова Тетяна	
РОЛЬ РЕЧЕНЬ ТА ЙОГО СЕМАНТИЧНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ	50
Хожило Максим	
РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗЕЛЕНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	65
Konyk Tetyana, Trokhymenko Margaryta, Zubnina Yulia, Voroncova Tamara	
THE ROLE OF PSYCHO-EMOTIONAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDHOOD OBESITY: A COMPREHENSIVE REVIEW	80

Костенко Дмитро, Маркова Світлана, Онищук Майя

**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У ВИКЛАДАЧІВ І
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРИКЛАДНІ
АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЖИТТЄТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ** 97

Ksondzyk Sofiia, Kotsyura Maria-Yulya, Pastukh Sofia, Dzhyvak
Volodymyr

**CONTEMPORARY APPROACHES TO BOERHAAVE
SYNDROME: CHALLENGES AND ADVANCES IN DIAGNOSIS
AND TREATMENT** 111

Куртакова Ганна

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС
ВОЄННОГО СТАНУ** 128

Ляска Оксана

**ПСИХОМЕТРИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ
ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ВЕТЕРАНІВ: МОДЕЛЬ
ОПИТУВАЛЬНИКА ПОЧАТКОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ** 146

Migenko Oleksandr, Bevzyuk Ivan, Ruzhytskyi Maksym, Migenko
Bogdan

**LAPAROSCOPIC VS OPEN APPENDECTOMY: A
COMPARATIVE REVIEW OF SURGICAL TECHNIQUES** 157

Міхно Інеса

**ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СИСТЕМАХ СТАЛОГО
УПРАВЛІННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ ПРИРОДНИХ ТА
СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ** 172

Стівенс Олександра

**ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ
ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ** 187

Амурова Яна Володимирівна, доктор філософії з психології, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України, Черкаси, Україна, amurova_yana@nuczu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3486-1138>

Amurova Yana Volodymyrivna, PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology of Activity in Special Conditions, National University of Civil Protection of Ukraine, Cherkasy, Ukraine, amurova_yana@nuczu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3486-1138>

ПСИХОКОРЕКЦІЙНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДСНС ДО КРИЗОВОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ

PSYCHOCORRECTIVE MEANS OF FORMING READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS OF THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE FOR CRISIS INTERVENTION

Анотація

У статті здійснено теоретичний аналіз і наукове обґрунтування психокорекційних засобів формування готовності майбутніх психологів ДСНС до здійснення кризової інтервенції. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості кризових і надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану, що висуває підвищені вимоги до професійної та особистісної готовності психологів екстремального профілю діяльності. Наголошено, що ефективність кризової інтервенції значною мірою визначається не лише рівнем професійних знань і практичних умінь, а й сформованістю внутрішніх психологічних ресурсів, емоційної стійкості, здатності до саморегуляції та професійної рефлексії. У статті готовність

майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції розглядається як інтегративне утворення, що включає когнітивний, емоційно-регулятивний, мотиваційний і діяльнісний компоненти. Обґрунтовано доцільність використання психокорекційних засобів у процесі професійної підготовки як ефективного інструменту формування зазначених компонентів готовності. Особливу увагу приділено можливостям групової психокорекційної роботи в системі підготовки майбутніх психологів ДСНС. Розкрито психокорекційний потенціал методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) у формуванні готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції. Показано, що застосування методу АСПП сприяє глибинному пізнанню цілісної психіки особистості, інтеграції свідомих і несвідомих компонентів психічної діяльності, усвідомленню внутрішніх психологічних суперечностей і розвитку здатності до конструктивного реагування в емоційно напружених ситуаціях. Описано організаційні та методичні аспекти психокорекційної роботи, зокрема використання групової взаємодії, процесуальної психодіагностики, психомалюнків і рефлексивного аналізу. Зроблено висновок, що психокорекційні засоби, реалізовані в межах методу АСПП, є ефективним інструментом формування готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції, оскільки забезпечують поєднання професійного навчання з особистісним розвитком і підвищенням психологічної стійкості.

Ключові слова: психокорекція; кризова інтервенція; майбутні психологи ДСНС; групова психокорекція; активне соціально-психологічне пізнання (АСПП); професійна готовність; психологічна стійкість.

Abstract

The article provides a theoretical analysis and scientific justification of psychocorrective means for forming the readiness of future psychologists of the

State Emergency Service of Ukraine for crisis intervention. The relevance of the study is due to the increase in the number of crisis and emergency situations under martial law, which places increased demands on the professional and personal readiness of psychologists of extreme profile of activity. It is emphasized that the effectiveness of crisis intervention is largely determined not only by the level of professional knowledge and practical skills, but also by the formation of internal psychological resources, emotional stability, the ability to self-regulation and professional reflection. The article considers the readiness of future psychologists of the State Emergency Service for crisis intervention as an integrative formation that includes cognitive, emotional-regulatory, motivational, and activity components. The feasibility of using psychocorrectional means in the process of professional training as an effective tool for forming the specified components of readiness is substantiated. Particular attention is paid to the possibilities of group psychocorrectional work in the system of training future psychologists of the State Emergency Service. The psychocorrectional potential of the Active Socio-Psychological Cognition (ASPC) in forming the readiness of future psychologists of the State Emergency Service for crisis intervention is revealed. It has been shown that the use of the ASPC method contributes to a deep understanding of the holistic psyche of the individual, the integration of conscious and unconscious components of mental activity, the awareness of internal psychological contradictions, and the development of the ability to respond constructively in emotionally tense situations. The organizational and methodological aspects of psychocorrectional work are described, in particular the use of group interaction, procedural psychodiagnostics, psychographics, and reflective analysis. It was concluded that psychocorrectional means implemented within the framework of the ASPC method are an effective tool for forming the readiness of future psychologists of the State Emergency Service for crisis intervention, as they

provide a combination of professional training with personal development and increased psychological resilience.

Keywords: psychocorrection; crisis intervention, future psychologists of the SES of Ukraine; group psychocorrection; active socio-psychological cognition (ASPC); professional readiness; psychological resilience.

Постановка проблеми. На сучасному етапі державотворення українське суспільство зіткнулося із серйозними викликами, зумовленими військовою агресією та повномасштабною війною росії проти України. Велика кількість осіб переживає тривожні розлади та кризові стани, тому професія психолога, яка передбачає надання психологічної допомоги та сприяння ментальному здоров'ю особистості, стала ще більш значущою для суспільства. Професійна діяльність психолога ДСНС здійснюється в умовах підвищеного ризику, часової обмеженості, емоційної насиченості та взаємодії з особами, які перебувають у стані гострої психологічної кризи, що зумовлює необхідність високого рівня психологічної та професійної готовності фахівця.

Перспективним напрямом професійної підготовки майбутніх психологів ДСНС є використання психокорекційних засобів, спрямованих на формування особистісної готовності до діяльності в умовах підвищеної психологічної напруженості. Психокорекція в системі професійної підготовки психологів виступає як ефективний інструмент розвитку емоційної стійкості, емпатійності, соціальної чутливості, толерантності до невизначеності та здатності до подолання стресових і кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних психологічних дослідженнях психокорекція розглядається як важливий напрям професійного впливу, спрямований на цілеспрямовану зміну та оптимізацію психічних станів, особистісних властивостей і поведінкових реакцій

суб'єкта. Психокорекційні засоби визначаються як система методів, прийомів і форм роботи, що забезпечують розвиток адаптивних ресурсів особистості, формування емоційної стійкості, здатності до саморегуляції та конструктивного реагування в ситуаціях підвищеного психоемоційного навантаження.

У дослідженні Я. Амурової та Л. Галушко обґрунтовано положення про особистісну психокорекцію як необхідну передумову успішної професійної діяльності майбутніх психологів ДСНС. Автори наголошують, що ефективність професійної підготовки психологів екстремального профілю визначається не лише рівнем сформованості професійних знань і навичок, а й розвитком особистісної готовності до діяльності в умовах підвищеного психоемоційного навантаження. Особистісна психокорекція, за висновками дослідників, сприяє формуванню емоційної стійкості, здатності до саморегуляції, рефлексивності та усвідомлення власних психологічних ресурсів, що є ключовими чинниками ефективної професійної взаємодії в кризових ситуаціях. Зазначені положення підтверджують доцільність цілеспрямованого використання психокорекційних засобів у процесі професійної підготовки майбутніх психологів ДСНС та визначають перспективність подальших досліджень у цьому напрямі [1].

Одним з авторів концепції «компетентнісного підходу» у кризовому консультуванні є Дж. Крисп, який розглядає компетентність у роботі з кризовими ситуаціями як інтеграцію знань, вмінь та особистісних якостей, необхідних для ефективного вирішення проблем [8]. Автор охоплює основи ситуаційних криз та криз розвитку, як вони виникають, та як людина може з ними впоратися, обговорює традиційні моделі консультування, які пов'язані з кризовим втручанням, і показує, як вони включені до моделі кризового втручання.

Р. Томпсон розглядає компетентність у роботі з кризовими ситуаціями як сукупність знань, навичок та особистісних якостей, що дають змогу працювати з людьми в стані стресу [8]. Науковиця М. Ковальова [3] до факторів готовності студентів-психологів до кризових втручань відносить підвищення рівня самосвідомості та саморегуляції, розвиток креативності та інноваційних підходів, підвищення рівня професійної компетентності та знання сучасних методик роботи з людьми в кризових ситуаціях.

Значна частина наукових публікацій присвячена застосуванню психокорекції в роботі з особами, які перебувають у кризових, травматичних або посттравматичних станах. Дослідники підкреслюють ефективність психокорекційних методів у зниженні рівня тривожності, напруження, дезадаптивних реакцій, а також у відновленні внутрішньої рівноваги та ресурсного стану особистості. У межах сучасних досліджень поступово формується підхід, відповідно до якого психокорекція розглядається не лише як форма допомоги клієнтам, а й як дієвий засіб професійного розвитку майбутніх фахівців психологічного профілю.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі психокорекційних засобів у формуванні професійної готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури щодо готовності майбутніх психологів ДСНС до кризових втручань засвідчив, що є розроблені концепції в контексті досліджуваної проблематики. Одним з теоретичних підходів є концепція «кризової готовності», яка включає в себе знання, навички і вміння, необхідні для ефективної роботи з особами, що перебувають в кризових ситуаціях. Кризова готовність повинна включати в себе не лише знання психології, а й практичні навички роботи з кризовими ситуаціями, зокрема, вміння контролювати власні емоції, співчувати,

розвивати емпатію, фахово орієнтуватися в ситуації, які формуються у процесі групової психокорекції [5].

Методологічні принципи групової психокорекційної роботи забезпечують структуровану інтерактивну взаємодію, спрямовану на розвиток навичок саморегуляції, стресостійкості та усвідомленого реагування в емоційно значущих ситуаціях. У цьому контексті особливе значення має метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розроблений Т. Яценко, який орієнтований на глибинне пізнання цілісної психіки суб'єкта в процесі групової психокорекційної роботи. Застосування АСПП у підготовці майбутніх психологів ДСНС створює умови для формування їх особистісної готовності до кризової інтервенції шляхом усвідомлення внутрішніх психологічних детермінант професійної поведінки [6; 9].

Групова психокорекція за методом АСПП передбачає створення психологічно безпечного простору, у межах якого учасники мають змогу вільно виражати емоції, переживання та спонтанні реакції, що є особливо важливим у контексті підготовки до роботи з кризовими станами інших людей. Використання опосередкованих засобів глибинного пізнання, зокрема комплексу тематичних психомалюнків і репродукцій художніх творів, дозволяє актуалізувати несвідомі аспекти психіки, які визначають емоційні реакції, захисні механізми та стиль професійної взаємодії майбутнього психолога [4].

У психодинамічній парадигмі Т. Яценко групова психокорекційна робота ґрунтується на принципі процесуальної психодіагностики, що передбачає нерозривну єдність діагностики та корекції в межах єдиного інтегративного процесу. Такий підхід є особливо значущим для формування готовності до кризової інтервенції, оскільки дозволяє майбутнім психологам не лише усвідомити витoki власних емоційних реакцій, а й відпрацювати їх

корекцію у безпечному груповому середовищі з урахуванням зворотного зв'язку групи .

Центральним у методі АСПП є принцип цілісності психіки, що охоплює як свідомі, так і несвідомі її сфери. Усвідомлювані професійні установки та цінності майбутніх психологів розглядаються у взаємозв'язку з несвідомими тенденціями, які проявляються через символічні образи, невербальні реакції та спонтанні поведінкові акти у груповій взаємодії. Інтеграція цих рівнів забезпечує формування внутрішньої психологічної стійкості, необхідної для ефективного здійснення кризової інтервенції.

Застосування групової психокорекції за методом АСПП у процесі професійної підготовки майбутніх психологів ДСНС сприяє розвитку їх емоційної стабільності, підвищенню рівня стресостійкості, усвідомленості власних емоційних реакцій та здатності до адаптивної взаємодії в умовах професійної діяльності. Таким чином, метод АСПП виступає ефективним психокорекційним засобом формування готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції, поєднуючи діагностичний, корекційний і розвивальний компоненти в єдиному процесі професійного становлення [2].

Практична реалізація психокорекційних засобів формування готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції передбачає цілеспрямовану організацію психокорекційної роботи в межах освітнього процесу закладу вищої освіти [9]. Така робота має здійснюватися поетапно, з урахуванням специфіки професійної діяльності психологів ДСНС, рівня підготовленості здобувачів та особливостей їх особистісного розвитку.

На підготовчому етапі психокорекційної роботи доцільно здійснювати психоосвітню та діагностичну діяльність, спрямовану на актуалізацію у майбутніх психологів уявлень про кризову інтервенцію, професійні ризики та психологічні навантаження, пов'язані з діяльністю в екстремальних умовах. Важливим компонентом цього етапу є формування мотивації до

особистісного розвитку, усвідомлення значущості психокорекції як складової професійної підготовки, а також первинна діагностика емоційної стійкості, рівня саморегуляції та схильності до дезадаптивних реакцій.

Основний етап психокорекційної роботи передбачає впровадження групових психокорекційних форм, спрямованих на розвиток професійно важливих особистісних якостей і навичок, необхідних для здійснення кризової інтервенції. До таких форм належать тренінгові заняття, рольові та моделювальні вправи, аналіз професійно значущих ситуацій, групові дискусії, вправи на розвиток емпатії, соціальної чутливості та ефективної комунікації. Особлива увага приділяється формуванню навичок емоційної саморегуляції, усвідомлення власних емоційних реакцій і збереження професійної позиції в умовах інтенсивного емоційного впливу.

Важливим напрямом психокорекційної роботи є використання методів, спрямованих на опрацювання внутрішніх психологічних ресурсів майбутніх психологів, зокрема вправ на розвиток рефлексивності, тілесно-орієнтованих і релаксаційних технік, елементів арттерапії та методів самодопомоги, які створюють умови для безпечного переживання та усвідомлення складних емоційних станів.

На завершальному етапі психокорекційної роботи доцільно здійснювати узагальнення та рефлексивний аналіз набутих знань і досвіду, а також оцінювання змін у рівні готовності майбутніх психологів до кризової інтервенції. Рефлексивні обговорення, самооцінка професійної готовності та повторна психодіагностика сприяють усвідомленню особистісних і професійних змін, а також підвищують внутрішню готовність до застосування психокорекційних засобів у майбутній професійній діяльності.

Організація групової психокорекційної роботи з майбутніми психологами ДСНС з метою підготовки їх до здійснення кризової інтервенції передбачає використання комплексу структурованих психокорекційних

вправ, спрямованих на розвиток особистісної готовності, емоційної стійкості та професійно значущих умінь. Зазначені вправи доцільно інтегрувати в групові психокорекційні заняття, що забезпечує поєднання особистісного опрацювання з формуванням навичок професійної взаємодії.

З метою розвитку емоційної саморегуляції та стресостійкості ефективними є вправи, спрямовані на усвідомлення та регуляцію власних психоемоційних станів. До таких належать дихальні та тілесно-орієнтовані вправи, що дозволяють майбутнім психологам відпрацювати навички швидкої стабілізації емоційного стану в умовах підвищеного напруження. Використання елементів м'язової релаксації та фокусування уваги на тілесних відчуттях сприяє формуванню здатності до відновлення психоемоційної рівноваги, що є необхідною передумовою ефективного кризового втручання.

Важливе місце в психокорекційній роботі посідають вправи, спрямовані на розвиток емпатії та соціальної чутливості. До них належать парні та групові вправи, що моделюють ситуації емоційної підтримки, активного слухання та невербальної взаємодії. Аналіз емоційних станів іншого, відпрацювання навичок прийняття та толерантного ставлення до різних переживань дозволяють майбутнім психологам усвідомити межі власної емпатійності та сформувати здатність до ефективного психологічного контакту в кризових умовах.

З метою формування практичних умінь кризової інтервенції застосовуються рольові та моделювальні вправи, що відтворюють типові ситуації професійної діяльності психологів ДСНС. У цих вправах майбутні психологи відпрацьовують навички встановлення первинного контакту, стабілізації емоційного стану постраждалих, надання психологічної підтримки та моделювання кризової інтервенції. Подальший рефлексивний

аналіз виконаних вправ сприяє усвідомленню ефективності власних дій і корекції професійної поведінки.

У психокорекційній роботі використовуються вправи, що дозволяють опрацювати складні емоційні переживання, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. Застосування символічних образів, метафоричних завдань і творчих форм самовираження створює умови для безпечного усвідомлення внутрішніх переживань, зниження емоційної напруги та активізації внутрішніх ресурсів особистості.

Системне використання психокорекційних вправ у процесі професійної підготовки майбутніх психологів ДСНС забезпечує цілісний вплив на основні компоненти їх готовності до кризової інтервенції, сприяючи поєднанню розвитку професійних умінь із формуванням особистісної стійкості та психологічної зрілості.

Висновки. Формування готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції є складним багатовимірним процесом, який передбачає розвиток не лише професійних знань і практичних умінь, а й особистісних ресурсів, необхідних для ефективної діяльності в умовах підвищеного психоемоційного навантаження. Готовність до кризової інтервенції постає як інтегративне утворення, що включає когнітивний, емоційно-регулятивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти.

Психокорекційні засоби відіграють провідну роль у формуванні готовності майбутніх психологів ДСНС до кризової інтервенції, оскільки забезпечують цілеспрямований вплив на всі структурні компоненти професійної готовності. Використання психокорекційних форм роботи у процесі професійної підготовки сприяє розвитку емоційної стійкості, навичок саморегуляції, емпатійності, соціальної чутливості, рефлексивності та здатності до ефективної комунікативної взаємодії в кризових ситуаціях. Організація психокорекційної роботи з майбутніми психологами ДСНС має

здійснюватися системно та поетапно, із поєднанням психоосвітніх, тренінгових, рефлексивних і проєктивних вправ, спрямованих на формування внутрішньої готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах. Такий підхід дозволяє створити безпечний психологічний простір для опрацювання складних емоційних переживань і набуття досвіду конструктивної поведінки в кризових ситуаціях.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання описаних психокорекційних засобів і вправ у системі професійної підготовки майбутніх психологів ДСНС у закладах вищої освіти, а також у процесі підвищення кваліфікації фахівців психологічної служби. Перспективи подальших наукових розвідок убачаються в емпіричному вивченні ефективності запропонованих психокорекційних засобів та розробленні комплексних програм формування готовності психологів ДСНС до кризової інтервенції з урахуванням специфіки професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Амурова Я., Галушко Л. Особистісна психокорекція як необхідна передумова успішної професійної діяльності майбутніх психологів ДСНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. №. 9. 2025. С. 79-90.

2. Амурова Я. Фактори, які впливають на готовність майбутніх психологів ДСНС України до кризових втручань. мат. І Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «ПРОКІЇВ». 2024. С. 497-500.

3. Ковальова М. І. Готовність майбутніх психологів до кризових втручань в освітньому процесі апробаційного закладу вищої освіти. *Молодий вчений*, 12 (4), 2020. С. 382-385.

4. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів: навчальний посібник / Т. С. Яценко та ін. Дніпро, Київ, Інновація, 2018. 300 с.
5. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах: монографія. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 482 с.
6. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 679 с.
7. Coombs T., Holladay S. The Handbook of Crisis Communication: Second Edition. Wiley-Blackwell, 2022. 592 p.
8. James R. K. Crisis intervention. Handbook of clinical psychology: Applications and methods. American Psychological Association. 2016. P. 387-407.
9. Thompson R. Crisis Intervention and Crisis Management: Strategies That Work in Schools and Communities. New York. 2004. 320 p.
10. Yatsenko T., Halushko L., Ivashkevych E., Kulakova L. Dialogue in In-Depth Cognition of the Subject's Psyche: Functioning of Pragmatic Referent Statements. *Psycholinguistics*. 2022. 31(1). P. 187-232.

References

1. Amurova Ya., Halushko L. Osobystisna psykhotorektsiia yak neobkhidna peredumova uspishnoi profesiinoi diialnosti maibutnikh psykholohiv DSNS Ukrainy. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. №. 9. 2025. S. 79-90.
2. Amurova Ya. Faktory, yaki vplyvaiut na hotovnist maibutnikh psykholohiv DSNS Ukrainy do kryzovykh vtruchan. mat. I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «PROKYIV». 2024. S. 497-500.

3. Kovalova M. I. Hotovnist maibutnikh psykholohiv do kryzovykh vtruchan v osvitnomu protsesi aprobatyinoho zakladu vyshchoi osvity. *Molodyi vchenyi*, 12 (4), 2020. S. 382-385.
4. Psykhoanaliz reproduktzii khudozhnikh tvoriv u pidhotovtsi psykholohiv: navchalnyi posibnyk / T. S. Yatsenko ta in. Dnipro, Kyiv, Innovatsiia, 2018. 300 s.
5. Sirko R. I. Profesiina pidhotovka maibutnikh psykholohiv operatyvno-riatuvanoi sluzhby do diialnosti v ekstremalnykh umovakh: monohrafiia. Lviv, «HALYCh-PRES», 2017. 482 s.
6. Yatsenko T. S. Teoriia i praktyka hrupovoi psykhekorektsii: Aktyvne sotsialno-psykholohichne navchannia : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vyshcha shkola, 2004. 679 s.
7. Coombs T., Holladay S. *The Handbook of Crisis Communication: Second Edition*. Wiley-Blackwell, 2022. 592 p.
8. James R. K. Crisis intervention. *Handbook of clinical psychology: Applications and methods*. American Psychological Association. 2016. P. 387-407.
9. Thompson R. *Crisis Intervention and Crisis Management: Strategies That Work in Schools and Communities*. New York. 2004. 320 p.
10. Yatsenko T., Halushko L., Ivashkevych E., Kulakova L. Dialogue in In-Depth Cognition of the Subjects Psyche: Functioning of Pragmatic Referent Statements. *Psycholinguistics*. 2022. 31(1). R. 187-232.

Богомаз Володимир, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету здоров'я, психології, фізичної культури та спорту, Хмельницький національний університет, <https://orcid.org/0009-0006-6513-8432>

Гаврилькевич В'ячеслав, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Хмельницький національний університет, <https://orcid.org/0000-0001-9473-7844>

Bohomaz Volodymyr, Master's degree student, Faculty of Health, Psychology, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0006-6513-8432>

Havrylkevych Viacheslav, PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor, Department of Psychology and Pedagogy, Khmelnytskyi National University <https://orcid.org/0000-0001-9473-7844>

ЗМІНИ В ЕМОЦІЙНОМУ СТАНІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ УНАСЛІДОК ЇХ УЧАСТІ У РЕЛІГІЙНО- ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАНЯТТЯХ

CHANGES IN THE EMOTIONAL STATE OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS A RESULT OF THEIR PARTICIPATION IN RELIGIOUS-EXISTENTIAL EDUCATIONAL CLASSES

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження динаміки емоційного стану внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до та після участі у циклі релігійно-екзистенційних просвітницьких занять. Вибірку склали 36 учасників віком від 21 до 80 років, які проживають у місті Хмельницькому. Використано комплекс стандартизованих

психодіагностичних методик: шкалу самооцінки психофізіологічного стану О.М. Кокуна, методику диференціальної діагностики депресивних станів В. Зунга (адаптація Т.І. Балашової), Госпітальну шкалу тривоги і депресії (HADS) та шкалу оцінки реактивної і особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна. Результати дослідження засвідчили статистично значуще покращення показників психофізіологічного стану, зниження рівня депресивності та тривожності учасників після завершення програми психологічної підтримки.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, емоційний стан, релігійно-екзистенційний підхід, психологічна підтримка, тривожність, депресія.

Abstract. The article presents the results of an empirical study of the dynamics of the emotional state of internally displaced persons (IDPs) before and after participation in a cycle of religious-existential educational classes. The sample consisted of 36 participants aged 21 to 80 years living in the city of Khmelnytskyi. A set of standardized psychodiagnostic methods was used: O.M. Kokun's scale of self-assessment of psychophysiological state, V. Zung's method of differential diagnosis of depressive states (adaptation by T.I. Balashova), Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS), and Ch.D. Spielberger - Yu.L. Khanin's scale for assessing reactive and personal anxiety. The results of the study demonstrated a statistically significant improvement in psychophysiological indicators, a decrease in the level of depression and anxiety among participants after completing the psychological support program.

Keywords: internally displaced persons, emotional state, religious-existential approach, psychological support, anxiety, depression.

Постановка проблеми.

Повномасштабне військове вторгнення в Україну у 2022 році спричинило масове вимушене переселення населення та створило безпрецедентний тиск на психічне здоров'я громадян. Внутрішньо переміщені особи через втрату роботи, житла та соціальної стабільності мають суттєво вищий рівень психологічного стресу, тривожності та депресії, ніж населення без досвіду переселення. Вимушена міграція створює у переселенців стресову ситуацію, що підтверджується численними дослідженнями впливу вимушеної міграції на психічне здоров'я.

Психологічні наслідки вимушеного переміщення є багатоаспектними та включають емоційне виснаження, підвищену тривожність, депресивні прояви, зниження самооцінки та порушення адаптаційних механізмів [1, с. 124]. Адаптація до нових умов життя супроводжується необхідністю подолання бюрократичних бар'єрів, труднощами працевлаштування, втратою звичного соціального оточення та професійного статусу [2, с. 56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження свідчать, що релігійність може виступати важливим психологічним ресурсом у подоланні кризових ситуацій [3, с. 112]. Екзистенційна психотерапія, розроблена І. Яломом, фокусується на базових життєвих даностях – смерті, свободі, ізоляції та безсенсовності, що є особливо актуальним для осіб, які пережили травматичні події [4, с. 156].

У контексті пошуку ефективних методів психологічної підтримки ВПО особливого значення набуває релігійно-екзистенційний підхід, який інтегрує духовні ресурси особистості з екзистенційними аспектами переживання кризи. Однак бракує емпіричних досліджень, які б комплексно оцінювали ефективність такого підходу у роботі з внутрішньо переміщеними особами в українському контексті.

Мета статті.

Мета дослідження – виявити динаміку змін емоційного стану внутрішньо переміщених осіб унаслідок їх участі у релігійно-екзистенційних просвітницьких заняттях.

Виклад основного матеріалу.

Методологія дослідження.

Характеристика вибірки. У дослідженні взяли участь 36 внутрішньо переміщених осіб, які на момент дослідження проживали у місті Хмельницькому. Віковий діапазон учасників становив від 21 до 80 років, середній вік – 64 роки. За статевою ознакою вибірка включала 32 жінки та 4 чоловіки. Переважання жінок є типовим для програм психологічної та соціальної підтримки, оскільки жінки частіше звертаються по допомогу та охочіше беруть участь у групових заходах [5, с. 89].

Більшість респондентів були змушені покинути свої домівки після початку повномасштабної війни у 2022 році. Вони перемістилися з територій, які постраждали від бойових дій, обстрілів або окупації. Значна частина вибірки мала високий рівень професійної кваліфікації - серед учасників були вчителі, лікарі, працівники соціальної сфери, керівники підрозділів, адміністратори та спеціалісти різних структур.

Вибірка була сформована за методом цілеспрямованого та зручного відбору, що є поширеним у психологічних дослідженнях, спрямованих на конкретні групи населення [6, с. 156]. Усі респонденти добровільно погодилися взяти участь у дослідженні та у групових профілактичних зустрічах релігійно-екзистенційного спрямування.

Діагностичний інструментарій. Для оцінки емоційного стану ВПО використано комплекс стандартизованих методик, рекомендованих у Збірнику методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців [7]:

1. Методика шкалованої самооцінки психофізіологічного стану О.М. Кокуна – оцінює п'ять компонентів: самопочуття, активність, настрій, працездатність та впевненість. Зорово-аналогові шкали (VAS) є корисним інструментом для вимірювання настрою; вони прості у застосуванні, демонструють надійність і валідність, а також добре підходять для самооцінки емоційного стану.

2. Методика диференціальної діагностики депресивних станів В. Зунга (адаптація Т.І. Балашової) - дозволяє виявити різні ступені депресивності та субдепресивних станів. Інтерпретаційні межі: менше 50 балів - нормальний рівень настрою; 51-59 балів - легке зниження настрою; 60-69 балів - значне зниження настрою; 70 балів і більше - глибоке стійке зниження настрою.

3. Госпітальна шкала тривоги і депресії (HADS) - скринінговий інструмент для оцінки тривоги та депресії. Шкала оцінювання: 0-7 балів – норма; 8-10 балів - субклінічно виражена тривога/депресія; 11 і вище - клінічно виражена тривога/депресія. Методика має високу точність у скринінгу тривожності та депресії.

4. Шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна - оцінює два види тривожності: реактивну (ситуативну) та особистісну (стійку характеристику людини). Шкала оцінювання: 0-30 балів - низький рівень; 31-45 балів - помірний рівень; 46 і вище - високий рівень тривожності.

Всі обрані методики пройшли наукову апробацію та забезпечують надійність, точність і порівнянність результатів. Діагностика проводилася двічі: на початковому етапі (до початку групових зустрічей) та на завершальному етапі (після завершення циклу занять).

Організація дослідження. Групові профілактичні зустрічі релігійно-екзистенційного спрямування проводилися протягом визначеного періоду та

включали обговорення екзистенційних тем, роботу з духовними ресурсами особистості, рефлексію життєвих цінностей та сенсів. Заняття базувалися на принципах екзистенційної психології та психотерапії, інтегруючи біблійну антропологію з практичною психологією.

Результати дослідження.

Динаміка психофізіологічного стану за методикою О.М. Кокуна. На початковому етапі дослідження середні показники за методикою Кокуна становили: самопочуття - 58 балів, активність - 63 бали, настрої - 57 балів, працездатність - 58 балів, впевненість - 62 бали. Усі показники перебували в межах середнього рівня (41-60 балів), що свідчить про задовільний, але нестабільний психофізіологічний стан учасників.

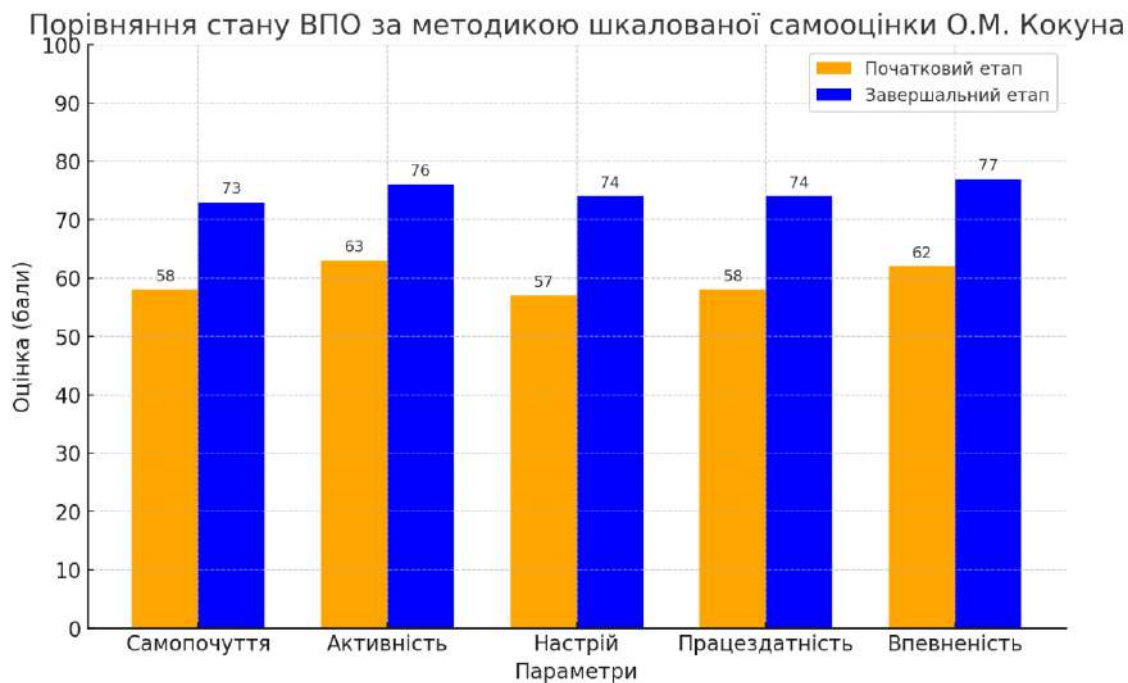

Рисунок 1. Динаміка показників за методикою Кокуна

Активність (63 бали) була найвищою серед усіх показників, що свідчить про те, що учасники залишаються енергійними і готовими до дій навіть у складних життєвих обставинах. Можна припустити, що активність

підтримується внутрішньою мотивацією залишатися соціально активними та корисними [8, с. 203].

Показники самопочуття та настрою демонструють середній рівень емоційної стабільності, що означає певний дискомфорт, пов'язаний із новим місцем проживання, бюрократичними труднощами або соціальною невизначеністю. Працездатність відображає достатній рівень ресурсів для виконання щоденних завдань, хоча вона може змінюватися під впливом стресових факторів. Впевненість, трохи вища за середню, демонструє помірну віру в свої сили, що є ресурсом для соціальної адаптації. (рис. 1).

Після проведення циклу групових профілактичних зустрічей усі показники суттєво покращилися та перейшли до рівня «вище середнього» (61-80 балів): самопочуття - 73 бали (+15), активність - 76 балів (+13), настрій - 74 бали (+17), працездатність - 74 бали (+16), впевненість - 77 балів (+15).

Найбільш виражене зростання спостерігалось за показником настрою (+17 балів), що вказує на формування стабільнішого позитивного емоційного стану та зменшення емоційної напруги. Зростання впевненості до 77 балів (+15) свідчить про посилення особистісної стабільності, рівня самооцінки, внутрішньої опори та відчуття контролю над життєвими ситуаціями.

Динаміка депресивних проявів за методикою В. Зунга. Початкове обстеження виявило середній показник 54 бали, що відповідає діапазону 51-59 балів - легкому, але чітко вираженому зниженню настрою (субдепресивний стан) (рис. 2). Це може проявлятися у зниженні емоційного тону, відчутті втоми та емоційного виснаження, зменшенні інтересу до звичних занять, епізодичних песимістичних оцінках ситуації.

Показник субдепресивного рівня є характерним для осіб, які перебувають у стані тривалої невизначеності, вимушеного переїзду, втрати соціальних зв'язків та змін життєвих умов. Внутрішньо переміщені особи

часто зазнають емоційного виснаження через пережиті життєві події, втрати, стреси та адаптаційні труднощі.

Рисунок 2. Результати за методикою В. Зунга

Завершальний етап опитування показав зниження середнього показника до 47 балів, що відповідає нормальному рівню настрою (менше 50 балів) та свідчить про відсутність проявів зниженого емоційного фону або субдепресивного стану. Зниження показника на 7 балів демонструє якісні зміни у психологічному стані вибірки: зменшення емоційної пригніченості, підвищення внутрішньої мотивації, покращення емоційної регуляції та загальне одужання емоційного фону.

Динаміка тривоги та депресії за шкалою HADS. На початковому етапі за шкалою HADS виявлено: депресія – 11 балів (клінічно виражена депресія) та тривога – 8 балів (субклінічно виражена тривога). Значення 11 балів вказує на наявність значних емоційних труднощів, зниження інтересу до життя, внутрішнє виснаження, емоційну ізоляцію та песимістичні настрої (рис. 3).

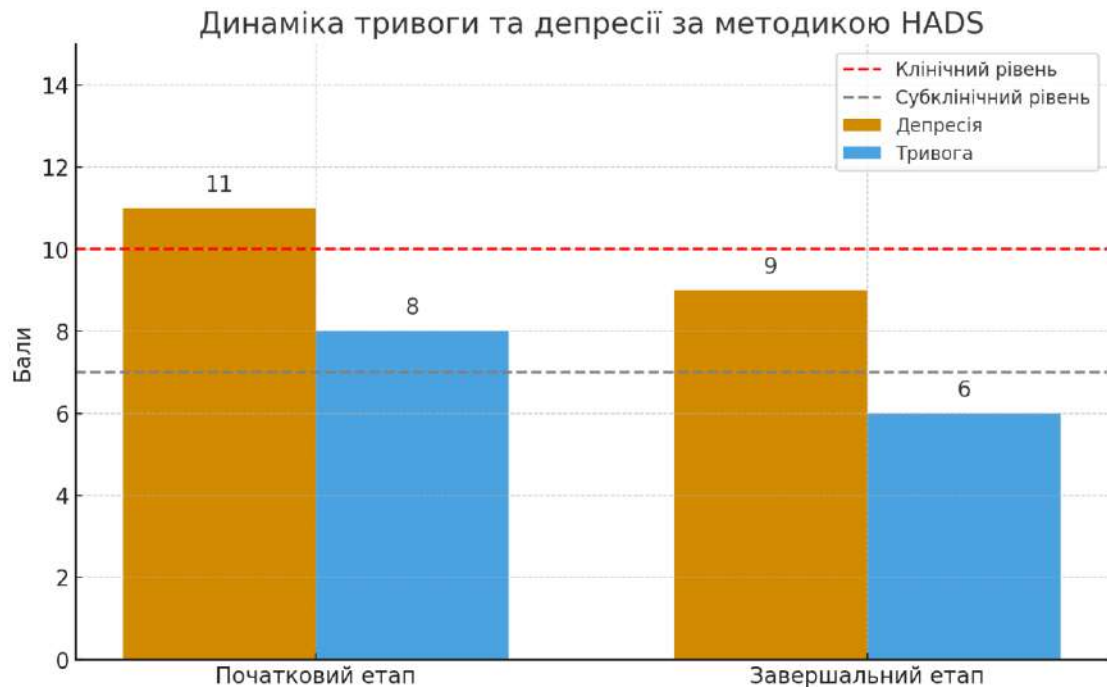

Рисунок 3. Результати за методикою HADS

Показник тривоги 8 балів свідчить про наявність помірних рівнів тривожних симптомів, зокрема постійну напругу, відчуття тривоги щодо майбутнього або адаптації до нових умов. Ці результати узгоджуються з даними про те, що ВПО переживають значний емоційний стрес у контексті змін у житті, таких як переміщення та невизначеність майбутнього.

Завершальне обстеження показало суттєве покращення: депресія знизилася до 9 балів (субклінічно виражена депресія, -2 бали), тривога - до 6 балів (норма, -2 бали). Зниження депресії з клінічно вираженої до субклінічної є значним поліпшенням, що свідчить про зменшення симптомів емоційного виснаження, зниженого настрою та песимізму. Нормалізація рівня тривоги вказує на зниження стресових переживань та покращення емоційної стабільності.

Динаміка реактивної та особистісної тривожності за шкалою Спілбергера-Ханіна. Початкове обстеження виявило високий рівень як особистісної (54 бали), так і реактивної тривожності (53 бали). Високий рівень особистісної тривожності свідчить про постійну внутрішню напругу, низький рівень стабільності емоційного фону, що зумовлено невизначеністю майбутнього (рис. 4).

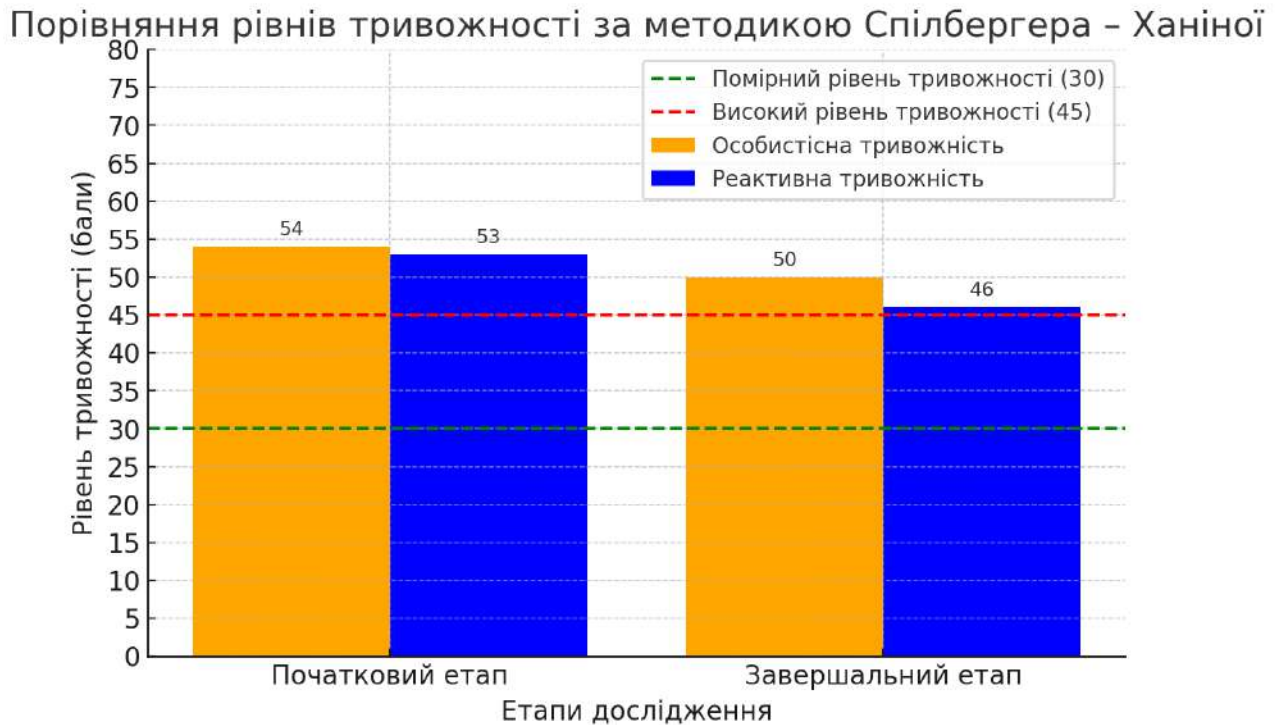

Рисунок 4. Результати за методикою Спілберга-Ханіна

Реактивна тривожність, хоч і залишалася високою, була дещо меншою за особистісну, що може вказувати на те, що переїзд до Хмельницького значно зменшив загрозу для життя учасників. Вони більше не перебувають у безпосередній небезпеці, що зменшує рівень ситуативної тривожності, хоча внутрішнє відчуття нестабільності та тривоги за майбутнє зберігається.

Після завершення програми спостерігалось зниження обох показників: особистісна тривожність - 50 балів (-4 бали), реактивна тривожність - 46 балів (-7 балів). Хоча показники залишаються на межі високого рівня,

спостерігається помітне зменшення тривожності за обома шкалами. Більш виражене зниження реактивної тривожності свідчить про зменшення тривожних реакцій на зовнішні стреси та адаптацію до нових обставин.

Обговорення результатів

Отримані результати засвідчують статистично значуще покращення емоційного стану внутрішньо переміщених осіб після участі у релігійно-екзистенційних просвітницьких заняттях. Позитивна динаміка спостерігалася за всіма використаними методиками, що свідчить про комплексний характер змін у психоемоційній сфері учасників.

Найбільш виражені зміни відбулися у сфері настрою та емоційного фону. Зростання показника настрою на 17 балів за методикою Кокуна та зниження депресивності з субклінічного до нормального рівня за методикою Зунга вказують на ефективність релігійно-екзистенційного підходу у роботі з емоційною пригніченістю. Це узгоджується з дослідженнями, які підтверджують, що релігійність може виступати важливим психологічним ресурсом у подоланні кризових ситуацій [3, с. 115].

Суттєве зниження тривожності (особливо реактивної) свідчить про те, що групові зустрічі сприяли формуванню більш адаптивних копінг-стратегій та зменшенню реакцій на стресові фактори. Екзистенційний підхід, який фокусується на пошуку сенсу, прийнятті відповідальності та роботі з базовими життєвими даностями, виявився ефективним у зниженні тривожних проявів [4, с. 278].

Покращення показників самопочуття, активності, працездатності та впевненості до рівня «вище середнього» вказує на зростання загальної ресурсності учасників та їхньої здатності до активної життєдіяльності.

Релігійно-екзистенційний підхід поєднує роботу з духовними ресурсами особистості та екзистенційними аспектами переживання кризи. Інтеграція біблійної антропології з практичною психологією дозволяє

звертатися не лише до психологічних, а й до духовних потреб особистості, що є особливо важливим у ситуації екзистенційної кризи, викликаной війною та вимушеним переселенням.

Групова форма роботи також відіграла важливу роль, оскільки надала учасникам можливість поділитися досвідом, отримати підтримку від інших людей у подібній ситуації та відчувати себе частиною спільноти. Це сприяло зменшенню почуття ізоляції та самотності, які є характерними для ВПО.

Важливо відзначити, що хоча показники тривожності за шкалою Спілбергера-Ханіна знизилися, вони залишаються на межі високого рівня. Це свідчить про те, що для досягнення більшої емоційної стійкості необхідна подальша психологічна підтримка ВПО. Особистісна тривожність як стійка риса особистості потребує тривалішої роботи порівняно з реактивною (ситуативною) тривожністю.

Отримані результати узгоджуються з даними інших досліджень про ефективність групових форм психологічної підтримки ВПО та підтверджують доцільність використання релігійно-екзистенційного підходу у роботі з особами, які пережили травматичні події.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Емпіричне дослідження засвідчило ефективність релігійно-екзистенційних просвітницьких занять у покращенні емоційного стану внутрішньо переміщених осіб. Виявлено позитивну динаміку за всіма досліджуваними параметрами. Психофізіологічний стан учасників покращився з середнього до рівня вище середнього за всіма п'ятьма компонентами методики Кокуна, з найбільш вираженим зростанням показника настрою на сімнадцять балів. Депресивність знизилася з субклінічного рівня п'ятдесят чотири бали до нормального рівня сорок сім балів за методикою Зунга, що свідчить про зникнення субдепресивних проявів. За шкалою HADS депресія знизилася з клінічно вираженої до

субклінічної, а тривога нормалізувалася до шести балів, що вказує на суттєве покращення емоційного стану. Реактивна тривожність знизилася на сім балів, а особистісна тривожність на чотири бали, хоча обидва показники залишаються на межі високого рівня, що свідчить про потребу у подальшій психологічній підтримці.

Результати підтверджують, що інтеграція релігійних та екзистенційних аспектів у психологічній роботі з внутрішньо переміщеними особами сприяє актуалізації внутрішніх ресурсів особистості, формуванню адаптивних копінг-стратегій та покращенню загального психоемоційного благополуччя. Групова форма роботи забезпечує додаткову підтримку через відчуття спільності та можливість обміну досвідом між учасниками. Найбільш виражені зміни відбулися у сфері настрою та емоційного фону, що підтверджує ефективність релігійно-екзистенційного підходу у роботі з емоційною пригніченістю та депресивними проявами у внутрішньо переміщених осіб.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні довгострокових ефектів релігійно-екзистенційних втручань, розробці диференційованих програм з урахуванням індивідуальних особливостей учасників та дослідженні специфічних механізмів терапевтичного впливу духовно орієнтованої психологічної підтримки. Доцільним є також порівняльний аналіз ефективності релігійно-екзистенційного підходу з іншими методами психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам та розширення вибірки дослідження для підтвердження отриманих результатів.

Список використаних джерел

1. Гундертайло Ю. Д. Психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 1. Вип. 46. С. 122–128.

2. Іщук О. В., Лукасевич О. А. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій України. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 1. С. 53–59.
3. Шевченко Н. Віра як психологічний ресурс особистості в кризових ситуаціях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2020. № 5. С. 109–118.
4. Yalom I. D. *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books, 1980. 524 p.
5. Кочубей О. В. Гендерні особливості звернення за психологічною допомогою. *Психологічний журнал*. 2021. Т. 7. № 3. С. 85–94.
6. Наслідков О. Г. *Математичні методи в психології*: підручник. Київ: Академія, 2004. 392 с.
7. *Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців*: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
8. Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. *Колекція методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах*. Київ: Дослідницький центр гуманітарних проблем ЗСУ, 2012. 281 с.

References

1. Hundertailo, Yu. D. (2017). *Psykhologichni osoblyvosti adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib* [Psychological features of adaptation of internally displaced persons]. *Aktualni problemy psykhologii*, 1(46), 122–128 [in Ukrainian].
2. Ishchuk, O. V., & Lukasevych, O. A. (2019). *Sotsialno-psykhologichni osoblyvosti adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib z tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy* [Socio-psychological features of adapta-

tion of internally displaced persons from temporarily occupied territories of Ukraine]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 1, 53–59 [in Ukrainian].

3. Shevchenko, N. (2020). *Vira yak psykholohichniy resurs osobystosti v kryzovykh sytuatsiiakh* [Faith as a psychological resource in crisis situations]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 5, 109–118 [in Ukrainian].

4. Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books.

5. Kochubei, O. V. (2021). *Henderni osoblyvosti zvernennia za psykholohichnoiu dopomohoiu* [Gender features of seeking psychological help]. *Psykholohichniy zhurnal*, 7(3), 85–94 [in Ukrainian].

6. Naslidkov, O. H. (2004). *Matematychni metody v psykholohii* [Mathematical methods in psychology]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

7. *Zbirnyk metodyk dlia diahnostyky nehatyvnykh psykhychnykh staniv viiskovosluzhbovtiv* [Collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel]. (2016). Kyiv: NDTs HP ZSU [in Ukrainian].

8. Kokun, O. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2012). *Collection of methods for diagnosis of psychological readiness of servicemen to activities in extreme conditions*. Kyiv: Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].

Дронова Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Університету митної справи та фінансів, Дніпро, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0440-5614>

Демченко Катерина Вікторівна, студентка, Університету митної справи та фінансів, Дніпро, Україна

Dronova Tetyana, PhD in Economics, Associate Professor of the Marketing Department, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

Demchenko Kateryna, Student, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ ТА ОСОБЛИВОСТІ HR-МАРКЕТИНГУ В СОЛОНЯНСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF PERSONNEL USE AND FEATURES OF HR-MARKETING IN THE SOLONYANSKY TERRITORIAL COMMUNITY

Анотація

У статті досліджено питання оцінки ефективності використання персоналу та особливості застосування HR-маркетингу в діяльності Солонянської територіальної громади в умовах децентралізації та зростання ролі місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що людські ресурси є ключовим чинником забезпечення якісного надання публічних послуг, реалізації соціально-економічних програм і підвищення управлінської спроможності громади.

У роботі здійснено аналіз кадрового забезпечення на основі показників

штатної чисельності, структури видатків на утримання апарату управління, питомої ваги заробітної плати, доходів на одного мешканця та навантаження на одну штатну одиницю. Визначено, що частка видатків на утримання апарату управління у Солонянській громаді є нижчою за середній показник по області, що свідчить про відносно економне використання фінансових ресурсів. Водночас висока частка заробітної плати у структурі видатків обмежує можливості інвестування в розвиток персоналу, навчання та внутрішній HR-маркетинг.

Окрему увагу приділено аналізу ефективності цифрових комунікацій громади, зокрема функціонування офіційного веб-сайту та інтегрованих електронних сервісів, які забезпечують прозорість діяльності органів місцевого самоврядування, доступність інформації та зворотний зв'язок із громадянами. Встановлено, що використання цифрових інструментів сприяє підвищенню ефективності управлінських процесів і формуванню позитивного іміджу громади.

На основі проведеного аналізу сформульовано рекомендації щодо впровадження системи оцінки ефективності персоналу, розвитку інструментів HR-маркетингу, підвищення інвестицій у професійний розвиток працівників та активізації зовнішніх комунікацій для залучення кваліфікованих кадрів. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню професійного, мотивованого кадрового потенціалу та забезпеченню довгострокового розвитку Солонянської територіальної громади.

Ключові слова: HR-маркетинг, ефективність, персонал, населення, громада

Abstract

The article examines the assessment of personnel efficiency and the specific

features of HR marketing in the activities of the Solonyanska Territorial Community under conditions of decentralization and the increasing role of local self-government. It is substantiated that human resources are a key factor in ensuring high-quality public service delivery, implementing socio-economic development programs, and strengthening the managerial capacity of the community.

The study analyzes staffing efficiency based on indicators of staff size, the structure of expenditures on maintaining the administrative apparatus, the share of wages, income per resident, and workload per staff unit. It is determined that the share of expenditures on maintaining the administrative apparatus in the Solonyanska community is lower than the regional average, which indicates relatively economical use of financial resources. At the same time, the high share of wages in the expenditure structure limits opportunities for investing in staff development, training, and internal HR marketing.

Special attention is paid to the analysis of the effectiveness of the community's digital communications, in particular the functioning of the official website and integrated electronic services, which ensure transparency of local government activities, accessibility of information, and feedback from citizens. It is established that the use of digital tools contributes to improving the efficiency of managerial processes and forming a positive image of the community.

Based on the results of the analysis, recommendations are formulated regarding the implementation of a personnel performance evaluation system, the development of HR marketing tools, increased investment in professional development, and the intensification of external communications to attract qualified personnel. The implementation of the proposed measures will contribute to the formation of a professional and motivated human resource potential and ensure the long-term development of the Solonyanska Territorial Community.

Key words: HR marketing, efficiency, personnel, population, community

Постановка проблеми. В умовах децентралізації та зростання ролі місцевого самоврядування ефективне використання персоналу є ключовою передумовою сталого розвитку територіальних громад. Для Солонянської територіальної громади людські ресурси виступають основним фактором забезпечення якісного надання публічних послуг, реалізації соціально-економічних програм та підвищення управлінської спроможності органів влади.

Оцінка ефективності використання персоналу дозволяє визначити відповідність кадрового потенціалу функціональним завданням громади, рівень продуктивності праці, раціональність розподілу навантаження між структурними підрозділами та ефективність використання робочого часу. Результати такої оцінки є підґрунтям для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо оптимізації чисельності персоналу, удосконалення системи мотивації та підвищення професійної компетентності працівників. Особливої актуальності це набуває в умовах обмеженості бюджетних ресурсів та підвищених вимог населення до якості адміністративних і соціальних послуг.

Водночас сучасний ринок праці зумовлює необхідність застосування інструментів HR-маркетингу в діяльності Солонянської територіальної громади. HR-маркетинг спрямований на формування позитивного іміджу громади як роботодавця, підвищення привабливості служби в органах місцевого самоврядування та залучення кваліфікованих фахівців. Його особливістю є поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів, зокрема стабільності зайнятості, можливостей професійного розвитку, участі у реалізації суспільно важливих проєктів та впливу на розвиток території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми оцінки ефективності використання персоналу та застосування HR-маркетингу в органах місцевого самоврядування відображена у сучасних наукових

дослідженнях, які розглядають як загальні підходи до управління людськими ресурсами, так і специфічні інструменти оцінювання результативності в публічному секторі.

Дослідження зосереджені на розробці моделей людсько-центричного управління людськими ресурсами у територіальних громадах в умовах децентралізації. Так, Дзвінчук Д., Петренко В., та Лопушинський І. [1] пропонують ієрархічну модель, що враховує зростання ролі персоналу як ключового елементу управління в новостворених громадах. Автори підкреслюють, що ефективне використання кадрового потенціалу визначається здатністю працівників застосовувати сучасні HR-технології в управлінській діяльності.

Важливим аспектом є також дослідження управління людськими ресурсами в ширшому контексті державної служби. Проблематика мотивації персоналу, розвитку компетенцій та кар'єрного зростання розглядається в працях українських дослідників, які порівнюють національні практики з європейським досвідом. Зокрема, Акімова Л. та Акімов О. [2] досліджують практики управління людськими ресурсами у державному секторі ЄС, акцентуючи увагу на комплексних стратегіях розвитку навичок та мотивації працівників, які можуть бути адаптовані в Україні для підвищення ефективності публічного сектору.

У статті Малиновського Ю. В. та Карий О. І. [4] аргументовано, що кадрова політика є одним із головних засобів підвищення ефективності місцевого самоврядування та підкреслено значення професіоналізму та компетентності при формуванні персоналу.

Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування в цілому також є предметом сучасних наукових дискусій. Дослідження Зелінського С. [3] з теоретичних питань місцевого самоврядування підкреслюють необхідність використання різних моделей

оцінювання, включно з якісними та кількісними показниками, які б відображали результативність управлінських процесів і задоволеність громадян.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що сучасні дослідження в Україні та за кордоном поступово переходять від загальних теоретичних положень до конкретних моделей оцінювання ефективності персоналу та впровадження стратегій HR-маркетингу в публічному секторі. Окремі роботи містять практичні рекомендації, які можуть бути адаптовані для оцінки персоналу та HR-маркетингу саме в Солонянській територіальній громаді, зокрема щодо використання цифрових інструментів, стратегічного планування та систем мотивації, що сприяє підвищенню загальної спроможності місцевої влади.

Мета: оцінити ефективність використання персоналу та особливості HR маркетингу в Солонянській територіальній громаді.

Виклад основного матеріалу. Системна оцінка ефективності використання персоналу у поєднанні з інструментами HR-маркетингу створює умови для формування професійного та мотивованого кадрового потенціалу Солонянської територіальної громади, що сприяє підвищенню якості управління та забезпеченню її довгострокового розвитку.

Для оцінки ефективності використання персоналу (людського ресурсу) громади використано такі показники:

- Загальна штатна чисельність апарату виконавчого комітету громади — 89,5 штатних одиниць (станом на 01.02.2025).

- Видатки на утримання апарату управління як частка доходів загального фонду громади — 22,2 % (за даними за 2021 рік) для Солонянської територіальної громади (ТГ).

- Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду — 70,8 % для Солонянської ТГ.

- Доходи на одного мешканця громади: 8 744 грн (за четвертий квартал 2024 р).

Видатки на утримання апарату / доходи загального фонду. Оскільки видатки на утримання апарату становлять 22,2 % доходів, це означає, що на кожну гривню доходів громади приблизно 0,222 грн іде на утримання управлінського апарату.

Заробітна плата у видатках апарату. Якщо заробітна плата — 70,8 % видатків апарату — це значить, що з коштів, спрямованих на утримання апарату, більше двох третин складає заробітна плата. Це свідчить про те, що кадрові витрати є суттєвими.

Штатна чисельність на одного мешканця. Якщо припустити населення громади ~25 000 осіб (для прикладу), то 89,5 штатних одиниць означають ~1 штатна одиниця на ~279 мешканців.

$$25\,000 \div 89,5 \approx 279 \text{ осіб}$$

Це дає уявлення про «щільність» кадрового апарату щодо населення:

- Відсоток 22,2 % є нижчим за деякі інші громади (наприклад, середній по області 25,03%). Це свідчить про те, що громада відносно економно утримує управлінський апарат.

- Висока частка зарплати (70,8 %) означає, що менша доля коштів залишається на інші витрати (матеріали, розвиток, навчання персоналу тощо). З цього випливає, що можливості для навчання, підвищення кваліфікації чи внутрішнього HR-маркетингу можуть бути обмежені без додаткових ресурсів.

- Показник штатної чисельності на мешканця (~1:279) — це орієнтовний показник, який можна порівняти з аналогічними громадами для оцінки, чи громада має оптимальну чисельність. Якщо інші громади мають, наприклад, 1:200 — то можна зробити висновок, що Солонянська має менше штатів на мешканця і потенційно більш ефективна; або навпаки, якщо 1:350 — то

кадрового ресурсу може не вистачати.

З точки зору HR-маркетингу в громаді важливі такі аспекти:

- Залучення: наскільки громада використовує сучасні канали (соцмережі, веб-сайт, кар'єрні сторінки) для залучення працівників.
- Утримання: наявність системи мотивації, розвитку, кар'єрного росту, ранжування працівників (ранги) — як нематеріальної мотивації.
- Ефективність кадрового ресурсу: відношення продуктивної діяльності (кількість послуг, кількість адміністративних процедур, які виконують працівники) до витрат на персонал.

Якщо витрати на утримання апарату управління становлять 22,2 % від доходів, і припустимо доходи становили, наприклад, 100 млн грн, то витрати на утримання апарату ~22,2 млн грн. Якщо штатна чисельність 89,5 одиниць, то витрати на одну штатну одиницю приблизно:

$$22\,200\,000 \text{ грн} \div 89,5 \approx 248\,000 \text{ грн на одну штатну одиницю на рік}$$

Такий показник дає змогу порівнювати ефективність з іншими громадами або встановити цільові нормативи для майбутнього (табл. 1).

За проведеним дослідження можемо зробити висновок, що сильною стороною є низька питома вага утримання апарату порівняно з областю — ефективно використання ресурсу.

Таблиця 1

Ефективність кадрового забезпечення громади

Показник	Значення
Загальна чисельність населення громади	25398 осіб
Штатна чисельність апарату	89,5 одиниць
Навантаження: кількість мешканців на 1 штатну одиницю	279
Доходи загального фонду	2058700 грн
Видатки на утримання апарату (22,2 % від доходів)	22 200 000 грн
Середні річні витрати на 1 штатну одиницю	248 045 грн
Питома вага заробітної плати у видатках на апарат	70,8 %
Обсяг видатків на зарплати персоналу	15 717 600 грн

Джерело: складено авторами за [5]

Проте, існують і виклики: велика частка зарплати означає менший простір для інвестицій в розвиток персоналу. Для HR-маркетингу важливо, щоб були ресурси для навчання, брендингу, залучення молоді; якщо чисельність працівників (1:279) значно нижча, ніж у порівнянних громадах, то є ризик перевантаження кадрів, що може впливати на задоволеність, плинність кадрів, відтік молодих спеціалістів (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння з середніми показниками по області (умовно)

Показник	Солонянська ТГ	Середній по області	Висновок
Видатки на утримання апарату, %	22,2 %	25,0 %	Менші — ефективніше використовуються
Зарплата у структурі видатків, %	70,8 %	65,0 %	Вища — менше витрат на розвиток
Штатних одиниць на 1 тис. мешканців	3,58	4,5	Менше — можливе перевантаження кадрів

Джерело: складено авторами за [5]

На підставі аналізу можна запропонувати такі рекомендації:

1. Розробити систему оцінки працівників, що враховує їх ефективність, залученість, результати. Пов'язати ранги та просування з цією системою.
2. Збільшити інвестиції у розвиток персоналу (тренінги, обмін досвідом, внутрішні програми наставництва), щоб зменшити ризик вигорання і підвищити привабливість громади як роботодавця.
3. Активізувати зовнішній HR-маркетинг: створити кар'єрний розділ на сайті громади, використовувати соцмережі, відеоісторії працівників, показувати можливості розвитку, переваги роботи в громаді.
4. Запровадити моніторинг ефективності на одну штатну одиницю (кількість наданих послуг, адміністративних процедур, взаємодій з громадянами) і встановити нормативи продуктивності.

5. Планувати кадрову «подушку» для майбутнього росту: враховуючи потенційний збільшення навантаження (цифровізація, нові послуги), рекомендується переглянути штатну чисельність і провести аналіз професійних потреб (скільки молодих спеціалістів, ІТ-спеціалістів, відділ комунікацій тощо).

В сучасних умовах місцеві органи влади дедалі активніше використовують цифрові інструменти для взаємодії з громадянами, підвищення прозорості діяльності та ефективності надання адміністративних послуг. Солонянська селищна територіальна громада також впроваджує низку інформаційних технологій, спрямованих на покращення комунікацій із жителями та оптимізацію внутрішніх процесів управління.

Одним із основних елементів цифрової комунікації є офіційний веб-сайт Солонянської громади (рис. 1), який постійно розробляється та оновлюється для забезпечення доступності інформації про діяльність органів місцевого самоврядування, публічні рішення, новини та події громади. На сайті розміщується ключова інформація для громадян, включно з контактами, графіком прийому, регламентами та профілем громади, що сприяє прозорості та відкритості діяльності влади.

Офіційний веб-сайт Солонянської селищної громади виступає центральною платформою цифрових комунікацій між місцевою владою та громадськістю, забезпечуючи доступ до інформації, сервісів та електронних послуг для мешканців та зацікавлених користувачів Інтернету. Він розміщений за адресою solonyanska-gromada.gov.ua і містить численні розділи, спрямовані на підвищення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та оптимізацію комунікації з громадянами.

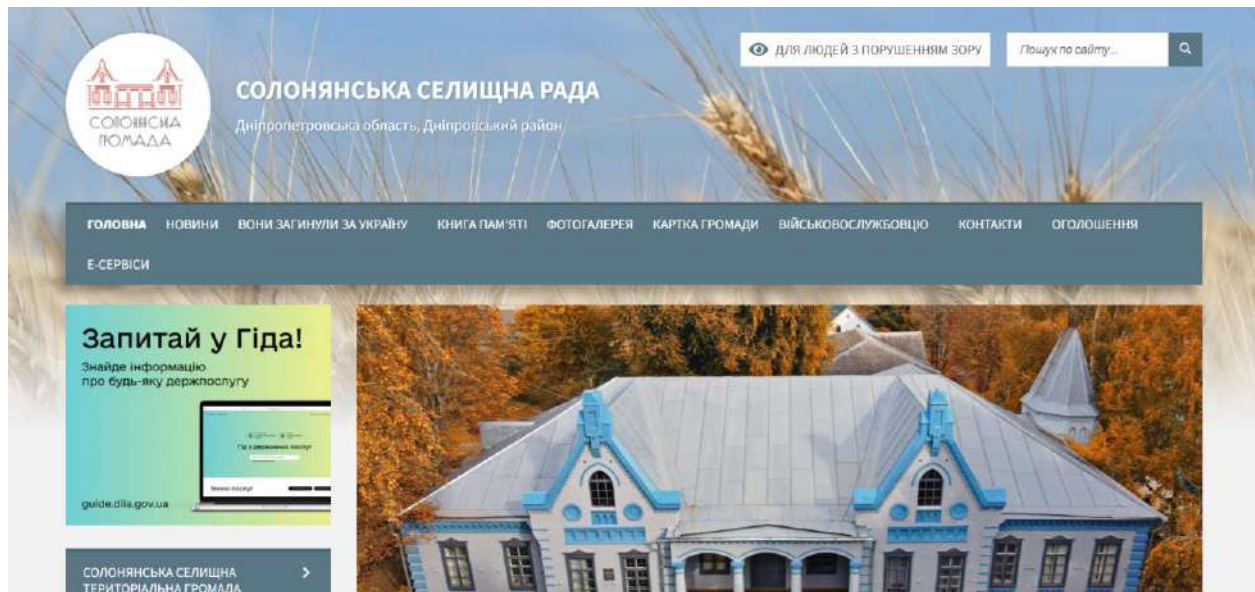

Рис. 1 Офіційний веб-сайт Солонянської громади

Джерело: [5]

Сайт має широке меню з багатьма тематичними розділами, що охоплюють:

- Основну інформацію про громаду, її історію, склад та інфраструктуру.
- Інформацію про діяльність селищної ради, зокрема структуру, повноваження, звіти селищного голови та регламенти роботи.
- Розділи для інвестора (інвестиційні проєкти, міжнародна співпраця, портфоліо розвитку).
- Публічні документи, рішення виконавчого комітету, регуляторні акти та проєкти рішень.
- Блок «Відкриті дані» з бюджетними запитами, звітами та іншою фінансовою інформацією.
- Розділ «Громадські обговорення» із доступом до платформи для консультацій з громадськістю.

Ця структура дозволяє користувачам швидко орієнтуватися у публічній інформації, знаходити актуальні новини та офіційні документи, а також зручно отримувати необхідні дані про роботу органів місцевого

самоврядування.

Сайт громади інтегрує кілька сучасних електронних сервісів, що значно підвищують рівень взаємодії між владою і мешканцями:

- Електронні петиції — можливість створювати та підписувати петиції для впливу на рішення місцевої влади.
- Система електронних звернень громадян — спрощує подання запитів та звернень до адміністрації.
- OpenBudget та інтеграція з платформою ProZorro — доступ до бюджету громади, планів закупівель і прозорого фінансового обліку.
- Електронна черга в дитячі садки — онлайн-подача та перевірка стану заявки для батьків.

Ці інструменти забезпечують адекватну двосторонню взаємодію, коли громадяни можуть не тільки отримувати інформацію, а й впливати на рішення влади у цифровому форматі.

Розділ сайту також містить перелік інтегрованих державних електронних сервісів, серед яких сервіси Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду, Державної податкової служби, Держгеокадастру та інших. Також є станція моніторингу якості повітря з даними про екологічні показники.

Це сприяє централізації доступу до послуг та інформації і робить веб-сайт громади не лише інформаційним майданчиком, але й єдиним порталом для роботи з електронними послугами.

Розділ «Новини» регулярно оновлюється та містить повідомлення про роботу виконкому, заходи у громаді, події та інші актуальні оновлення діяльності органів місцевого самоврядування. Це дозволяє мешканцям оперативно дізнаватися про важливі рішення та суспільні події.

Офіційний веб-сайт Солонянської селищної громади виконує важливу комунікаційну функцію: забезпечує інформаційну відкритість та доступність

даних про діяльність органів влади; інтегрує електронні сервіси, що спрощують контакт громадян із муніципалітетом; сприяє зворотному зв'язку та участі мешканців у житті громади.

Такий функціонал веб-ресурсу демонструє, що Солонянська громада використовує сучасні інформаційні технології для комунікації, підвищення прозорості діяльності та залучення громадян до управлінських процесів.

Оцінка ефективності офіційного веб-сайту Солонянської селищної громади наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Оцінка ефективності офіційного веб-сайту Солонянської селищної
громади

Критерій оцінки	Опис	Оцінка (1–5)	Коментар
Інформаційна відкритість	Наявність актуальних новин, звітів, рішень, бюджету	5	Регулярне оновлення новин, відкриті документи, доступна бюджетна інформація
Зручність навігації	Логічна структура сайту, швидкий доступ до основних розділів	4	Меню зрозуміле, але деякі розділи містять надлишкову інформацію
Доступність електронних сервісів	Можливість подання звернень, петицій, запису в дитсадок тощо	5	Реалізовані ключові онлайн сервіси для громадян
Зворотній зв'язок з громадянами	Форми звернення, петиції, обговорення, контакти	4	Є форми зворотного зв'язку, проте відсутній онлайн-чат або гаряча лінія
Мультимедійність та інтеграція з соцмережами	Фото/відео матеріали, посилання на соцмережі	3	Наявність базових матеріалів, але слабка інтеграція з Facebook/YouTube
Мобільна адаптація	Зручність користування на смартфонах	4	Адаптація є, проте окремі блоки відображаються не повністю
Інклюзивність	Наявність функцій для маломобільних та слабоворих	3	Стандартна доступність, відсутні функції масштабування, озвучування
Інтерактивність	Голосування, опитування, обговорення проєктів	4	Є можливість брати участь у громадських обговореннях

Джерело: власні дослідження авторів

За проведеними розрахунками можемо зробити висновок, що загальна

середня оцінка: 4,0 / 5. Солонянська громада впровадила низку електронних сервісів, які полегшують доступ жителів до публічних послуг та інформації.

Серед таких технологій:

- чати-боти (Chat-bot) — автоматизовані помічники для швидкого отримання відповідей на типові запити громадян;

- розумний кол-центр ЦНАП — система оптимізації телефонних звернень та консультацій громадян у Центрі надання адміністративних послуг;

- платформи консультацій з громадськістю (e-Dem) — цифрові майданчики для взаємодії влади та мешканців;

- сервіси моніторингу якості повітря та екологічних показників (з використанням сучасних сенсорних технологій), що підвищують рівень інформування мешканців про стан довкілля;

- міжсекторні електронні сервіси (ДПС, МВС, Пенсійний фонд та інші інтегровані сервіси), що дозволяють громадянам користуватися державними послугами в одному місці.

Ці цифрові рішення сприяють не лише оперативному доступу до інформації, але й підвищенню залученості громадян у процес управління та прийняття рішень.

До комунікаційної політики входить активне використання офіційних сторінок у соціальних мережах.

Висновок. Системна оцінка ефективності використання персоналу Солонянської територіальної громади у поєднанні з інструментами HR-маркетингу демонструє, що кадровий потенціал громади має високий рівень організаційної щільності та ефективності. Аналіз показників, таких як загальна штатна чисельність апарату (89,5 одиниць), видатки на утримання апарату (22,2 % від доходів загального фонду) та питома вага заробітної плати у видатках апарату (70,8 %), показав економне використання ресурсів

при значній частці витрат, спрямованих на оплату праці.

Штатна чисельність на одного мешканця (~1:279) демонструє помірне навантаження на працівників, проте потребує моніторингу для запобігання перевантаженню та відтоку молодих спеціалістів. Водночас ефективне використання сучасних цифрових платформ, веб-сайту громади та інтегрованих електронних сервісів забезпечує прозорість діяльності та підвищує залученість громадян.

Застосування HR-маркетингу, що включає залучення, мотивацію, розвиток та кар'єрне зростання персоналу, створює умови для формування професійного та мотивованого кадрового складу. Рекомендовано продовжувати інвестування у навчання та розвиток працівників, удосконалювати систему оцінки продуктивності та активізувати зовнішні канали HR-комунікацій для підвищення привабливості громади як роботодавця.

У цілому, інтегроване використання оцінки ефективності персоналу та HR-маркетингових інструментів сприяє підвищенню якості управління, забезпеченню довгострокового розвитку та стійкості Солонянської територіальної громади.

Список використаної літератури

1. Dzvinchuk, D., Petrenko, V., & Lopushynskyi, I. (2024). Decentralization and the people-centered human resource management model territorial communities. *Public Administration and Regional Development*, (26), 1132–1157. <https://doi.org/10.34132/pard2024.26.02>

2. Акімов О., Акімова Л. (2024). Управління людськими ресурсами в системі державної служби: практичний досвід країн ЄС. *Публічне управління та місцеве самоврядування*, № 1. с. 3-9

3. Зелінський С. Управління територіальними громадами по-новому. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2020/september/issue-9/article->

110834.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.12.2025 р.)

4. Малиновський, Ю. В., & Карий, О. І. (2023). Обґрунтування кадрового забезпечення в органах місцевого самоврядування. *Ефективність державного управління*, 4(73), 22–26. <https://doi.org/10.36930/507303>

5. Офіційний сайт Солонянської селищної громади. URL: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/> (дата звернення: 15.12.2025 р.)

References

1. Dzvinchuk, D., Petrenko, V., & Lopushynskyi, I. (2024). Decentralization and the people-centered human resource management model territorial communities. *Public Administration and Regional Development*, (26), 1132–1157. <https://doi.org/10.34132/pard2024.26.02>

2. Akimov O., Akimova L. (2024). Upravlinnia liudskymy resursamy v systemi derzhavnoi sluzhby: praktychnyi dosvid krain YeS [Human resource management in the civil service system: practical experience of EU countries]. *Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, № 1. s. 3-9

3. Zelinskyi S. Upravlinnia terytorialnymy hromadamy po-novomu [A new approach to managing local communities]. Aveleibl at: https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2020/september/issue-9/article-110834.html?utm_source=chatgpt.com (date of application: December 15, 2025)

4. Malynovskyi, Yu. V., & Karyi, O. I. (2023). Obgruntuvannia kadrovoho zabezpechennia v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Justification of staffing in local government bodies]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 4(73), pp. 22–26.

5. Ofitsiinyi sait Solonianskoi selyshchnoi hromady [Official website of the Solonyanska settlement community]. Aveleibl at: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/> (date of application: December 15, 2025)

Іванова Тетяна Володимирівна, викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування факультету іноземної мови, медіа та психології, Міжнародний гуманітарний університет, orcid.org/0000-0003-0901-0064

Ivanova Tetiana, Lecturer, Department of Foreign Languages of Professional Communication, Faculty of Foreign Languages, Media and Psychology, International Humanitarian University, orcid.org/0000-0003-0901-0064

РОЛЬ РЕЧЕНЬ ТА ЙОГО СЕМАНТИЧНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ

THE ROLE OF THE SENTENCE AND ITS SEMANTIC-LINGUISTIC CONNECTIONS IN ENGLISH-LANGUAGE TEXTS

Анотація. У статті ми досліджуємо інформацію про те, що речення є безпосередньою цілісною одиницею мовлення, побудованою зі слів за певним синтаксичним зразком і вирізняється контекстуально релевантною комунікативною метою. Будь-який зв'язний зв'язок слів, що мають інформативне призначення, здійснюється в рамках речення. Тому речення є основним об'єктом синтаксису як частини граматичної теорії. Однак фактичне існування однослівних речень не суперечить загальному уявленню про речення як особливе синтаксичне поєднання слів, так само як поняття одноелементної множини в математиці не суперечить загальному уявленню про множину як поєднання певних елементів. Більше того, цей факт не може стати підставою для висновку, що за певних обставин речення та слово повністю збігаються. Слово-речення як одиниця тексту радикально відрізняється від слова-лексеми як одиниці лексики. Ця різниця зумовлена

різними місцями, які посідають речення та слово в ієрархії мовних рівнів. Слово є складовим елементом словникового фонду і виконує передусім номінативну функцію.

Натомість речення, з лінгвістичного погляду, є предикативною одиницею висловлювання. Це означає, що воно не лише називає певні референти за допомогою своїх словесних компонентів, а й виконує дві додаткові функції:

1. представляє референти як елементи певної ситуації чи події;
2. відображає зв'язок між номінальною денотацією події та об'єктивною реальністю, позначаючи час, реальність або нереальність, бажаність чи небажаність, необхідність або її відсутність.

Ключові слова: речення, слово, комунікативний, складові частини слова, лексема, мова, міжречення, текст, послідовність

Summary. In this article, we investigate the notion that the sentence constitutes the immediate integral unit of speech, constructed from words according to a specific syntactic pattern and distinguished by its contextually relevant communicative purpose. Any coherent combination of words serving an informative function is realized within the framework of the sentence. Consequently, the sentence represents the central object of syntax as a component of grammatical theory.

The actual existence of one-word sentences, however, does not undermine the general concept of the sentence as a specific syntactic combination of words, just as the notion of a one-element set in mathematics does not contradict the general definition of a set as a combination of certain elements. Furthermore, this fact cannot be regarded as evidence that, under particular circumstances, the sentence and the word may fully coincide.

A word-sentence, as a textual unit, is fundamentally different from a word-lexeme as a lexical unit. This differentiation is determined by the distinct positions that the sentence and the word occupy in the hierarchy of language levels. The

word functions as a component of the lexical system and primarily fulfills a nominative role.

By contrast, the sentence, from a linguistic standpoint, is a predicative unit of utterance. This implies that it not only designates certain referents by means of its lexical components but also performs two additional functions:

1. It presents these referents as elements of a particular situation or event;
2. It reflects the relationship between the nominal denotation of the event and objective reality, specifying such categories as temporal reference, reality versus unreality, desirability versus undesirability, and necessity versus non-necessity.

Keywords: sentence, word, communicative function, word-constituents, lexeme, language, inter-sentential connections, text, sequence.

Вступ. У цій роботі ми неодноразово показували, що речення в континуальній мові не використовуються ізольовано; вони пов'язані між собою як семантично-топічно, так і синтаксично.

Міжреченнєві зв'язки стали предметом лінгвістичних досліджень лише нещодавно. Найвищою лінгвістичною одиницею, яку традиційна граматики розглядала як таку, що підлягає синтаксичному вивченню, було речення; вчені навіть спеціально наголошували, що вихід за межі речення рівносильний виходу за межі граматики.

Зокрема, такий видатний лінгвіст, як Л. Блумфілд, визнаючи загальні семантичні зв'язки між реченнями у складі текстів лінгвістично значущими, водночас зазначав, що речення є найбільшою граматично впорядкованою лінгвістичною формою, тобто воно не входить до жодної іншої лінгвістичної форми граматичним упорядкуванням. [8. с. 170].

Проблема синтаксичної організації англійської мови посідає чільне місце у сучасній лінгвістиці. Дослідженню структури та функцій речення

присвячені праці таких зарубіжних мовознавців, як Р. Кверк, С. Грінбаум, Дж. Ліч, М. Галлідей, які розглядали питання порядку слів, типології синтаксичних конструкцій та функціонально-комунікативних характеристик речення. У сфері текстової лінгвістики й дискурс-аналізу значний внесок зробили Т. ван Дейк, Р. де Богранд, що підкреслювали важливість міжреченнєвих зв'язків для забезпечення когерентності тексту. Однак, попри значну кількість праць, окремі аспекти [наприклад: синтаксичні засоби міжреченнєвої зв'язності в англійських текстах певного стилю] ще не отримали належного висвітлення, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували тексти англомовних художніх та публіцистичних творів XX–XXI ст. Вибір цих джерел зумовлений необхідністю простежити функціонування міжреченнєвих синтаксичних зв'язків у різних типах дискурсу, що відрізняються комунікативною спрямованістю та стилістичними особливостями. Для аналізу було використано романи Е. Хемінгуей, Дж. Селінджера, В. Голдінга, а також добірку публіцистичних статей із британських видань *The Guardian*, *The Times* та *The Independent*.

Загальний обсяг досліджуваного матеріалу становить синтаксичні одиниці (речень та надфразових єдностей), які було відібрано методом суцільної вибірки з урахуванням їхньої репрезентативності для різних стилів. Така кількість одиниць дозволила не лише описати структурні особливості синтаксичних зв'язків, а й простежити закономірності їх функціонування у ширшому контексті. Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів. До загальнонаукових методів належать:

- описовий метод, що дав змогу систематизувати й класифікувати зібраний матеріал, визначити характерні риси синтаксичних конструкцій;
- метод аналізу та синтезу, за допомогою якого виокремлювалися окремі мовні факти та формулювалися узагальнення;
- індуктивний і дедуктивний методи, які забезпечили рух від конкретних мовних прикладів до загальних висновків і навпаки.

Серед спеціальних методів у дослідженні застосовано такі:

- структурно-семантичний аналіз, що дав змогу визначити типи міжреченнєвих зв'язків, їхню синтаксичну організацію та семантичні функції;
- контекстуальний аналіз, який дозволив простежити роль синтаксичних зв'язків у формуванні цілісності тексту та з'ясувати їхні комунікативні функції;
- кількісний аналіз, використаний для встановлення частотності окремих синтаксичних моделей і для підтвердження статистичної надійності спостережень;
- елементи зіставного аналізу (у випадках, коли доцільним було порівняти особливості англійської синтаксичної організації з аналогічними явищами в українській мові).

Комплексне застосування зазначених методів дало змогу всебічно розкрити особливості синтаксичної організації англійського тексту на рівні міжреченнєвих зв'язків, описати як структурні, так і функціональні характеристики цих одиниць, а також зробити висновки щодо їхньої ролі у забезпеченні когерентності тексту. Однак подальші дослідження в цій галузі продемонстрували недостатність цитованої тези. Було показано, що речення в мовленні справді підпадають під широкі граматичні схеми, поєднуються одне з одним за суворо синтаксичними лініями, утворюючи більші відрізки

як усної розмови, так і письмового тексту. Повинно бути цілком зрозуміло, що, підтримуючи принцип синтаксичного підходу до розташування речень у безперервному тексті, ми не стверджуємо, що будь-яка послідовність незалежних речень утворює синтаксичну єдність.

Виклад основного матеріалу. Загалом, речення у межах безперервної розмови можуть як утворювати зв'язну послідовність, так і не формувати її, що цілком залежить від комунікативної мети мовця.

Приклад:

BARBARA. Dolly: don't be insincere. Cholly: fetch your concertina and play something for us (B. Shaw).

Наведена послідовність із двох речень не становить єдності ні в синтаксичному, ні в семантичному аспекті, оскільки вони адресовані різним особам і з різних причин. Водночас роз'єднана послідовність може бути звернена й до одного адресата, як у наступному прикладі:

DUCHESS OF BERWIC... I like him so much. I am quite delighted he's gone! How sweet you're looking! Where do you get your gowns? And now I must tell you how sorry I am for you, dear Margaret (O. Wilde).

Однак подібні фрагментарні послідовності становлять радше виняток, ніж правило. Ба більше, вони не суперечать загальній ідеї тематично цілісного тексту, побудованого на граматично пов'язаних реченнях. Дійсно, навіть розрізнені речення позначають певні переходи думки, і кожне з них потенційно може бути розгорнуте в зв'язний відрізок, що об'єднується спільною темою. Характерно, що у художньому творі такі переходи зазвичай супроводжуються авторськими коментарями.

Приклад:

"You know, L.S., you're rather a good sport." Then his tone grew threatening again. "It's a big risk I'm taking. It's the biggest risk I've ever had to take" (C.P. Snow).

Отже, загальне уявлення про послідовність речень у тексті охоплює два різні підходи:

1. будь-яка низка усних чи письмових висловлювань, незалежно від наявності семантичної єдності;
2. безперервний відрізок, зосереджений на спільній темі та інформативній меті.

Саме друге розуміння тексту є синтаксично релевантним. У цьому сенсі текст постає як мовна одиниця, що характеризується:

- **семантичною (тематичною) єдністю;**
- **синтаксико-семантичною зв'язністю.**

Первинний поділ речень у мовленні ґрунтується на їхній комунікативній спрямованості. З цього погляду розрізняють **монологічні** та **діалогічні** послідовності.

У монолозі всі речення спрямовані від одного мовця до одного чи кількох слухачів. Така послідовність має односпрямований характер.

Приклад:

We'll have a lovely garden. We'll have roses in it and daffodils and a lovely lawn with a swing for little Billy and little Barbara to play on. And we'll have our meals down by the lily pond in summer (K. Waterhouse and H. Hall).

Науковці визначали подібну послідовність як окрему синтаксичну одиницю, яку називали «складною синтаксичною єдністю» або «надфразовою єдністю». В англійській традиції прижилася назва «надреченнєва конструкція».

Натомість у діалогічній послідовності речення вимовляються співрозмовниками почергово, ніби спрямовуючись одне до одного. Такі послідовності мають двоспрямований характер.

Приклад:

"Annette, what have you done?" – "I've done what I had to do" (S. Maugham).

Варто зазначити, що діалогічні елементи можуть функціонувати й у межах монологічного тексту у формі «внутрішнього діалогу» мовця із самим собою.

Приклад:

What were they jabbering about now in Parliament? Some two-penny-ha'penny tax! (J. Galsworthy).

Таким чином, навіть одне слово-речення може стати повноцінною одиницею висловлювання, виражаючи складний семантичний зміст через свої контекстуальні зв'язки. Для прикладу розглянемо різні вживання слова-речення *ніч*:

1. *Night. Night and the boundless sea, under the eternal star-eyes shining with promise. Was it a dream of freedom coming true?*
2. *Night? Oh no. No night for me until I have worked through the case.*
3. *Night. It pays all the day's debts. No cause for worry now, I tell you.*

У першому випадку «ніч» має відтінок спогадів, у другому — постає як питання в суперечці, у третьому — виражає узагальнене судження.

Це свідчить про важливу відмінність між словом і реченням. Якщо слово існує у мові як готова одиниця, то речення — результат мовленнєвого процесу. За винятком фразеологічних кліше, воно твориться у процесі комунікації зі слів та інших мовних одиниць.

Як мовленнєва одиниця, речення завжди інтонаційно відмежоване. Інтонація не лише розділяє речення, але й виконує комунікативну функцію — наприклад, розрізняє питання й твердження. Її роль особливо помітна у складних конструкціях із кількома предикативними центрами:

1. *The class was over, the noisy children filled the corridors.*
2. *The class was over. The noisy children filled the corridors.*

У першому випадку маємо складне речення, у другому — два окремі, хоч і логічно пов'язані.

Таким чином, система мови і мовлення становлять єдність, а речення як одиниця комунікації поєднує в собі індивідуальні та узагальнені ознаки. У кожному конкретному реченні реалізується певний повторюваний синтаксико-семантичний патерн, який входить до мовної системи у вигляді «лінгвістичного речення» і вивчається граматикою.

Отже, речення визначається категорією предикації, що встановлює зв'язок між позначеними явищами й реальністю. З нею співвідноситься категорія модальності, однак остання охоплює ширші мовні засоби — від лексичних (ймовірність, необхідність, бажаність) до часток, прислівників та модальних дієслів.

Предикація ж виявляється у конкретному граматичному комплексі, насамперед у дієслові-присудку, який виражає час, спосіб і особу. Разом із іншими засобами — порядком слів, інтонацією, службовими словами — вона забезпечує ідентифікацію речення як самостійної мовної одиниці, що становить пропозиційний рівень мовної ієрархії.

Результати та обговорення

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що речення в англomовних текстах є не лише основною граматичною одиницею, а й ключовим засобом реалізації зв'язності та когерентності. Воно виконує функцію предикативної структури, яка поєднує номінативні елементи з комунікативною метою мовця. Водночас, речення у складі тексту набуває нової якості: воно вступає у численні семантико-лінгвістичні зв'язки з іншими реченнями, утворюючи єдине цілісне смислове поле.

У процесі аналізу англomовних текстів важливу роль відіграють **лексичні ланцюги**, що забезпечують когерентність та цілісність висловлювання. Лексичний ланцюг утворюється завдяки повтору лексем, використанню синонімів, антонімів, гіперонімів і гіпонімів, що дозволяє пов'язувати окремі речення в єдину семантичну структуру. Наприклад, у

науковому тексті повтор ключового терміна формує основну тематичну вісь, тоді як у художньому – ланцюг може будуватися на асоціативних зв'язках між словами. Таким чином, лексичні ланцюги є потужним засобом міжреченнєвої зв'язності й підсилюють роль речення як основної синтаксичної одиниці тексту.

1. Лексичні ланцюги як засіб зв'язності

Одним із найважливіших механізмів зв'язку між реченнями є **лексичні ланцюги**. Вони формуються шляхом повторів, вживання синонімів, антонімів, а також через гіперонімно-гіпонімічні відношення.

Наприклад, у науковому тексті:

“Language is the primary means of human communication. This system of signs not only transmits information but also reflects cultural values. The study of language, therefore, provides insights into both cognition and society.”

Тут лексичний ланцюг *language – system of signs – study of language* створює семантичну єдність уривку. Повтор ключового поняття (*language*) та його варіативне відтворення через дефініції підтримують тематичну цілісність.

У публіцистичному дискурсі часто використовуються синонімічні ланцюги:

“Climate change is the greatest challenge of our century. This environmental crisis affects every continent. The global threat requires joint action.”

У даному прикладі *challenge – crisis – threat* утворюють синонімічний ланцюг, що підсилює драматичність викладу.

2. Граматичні засоби когезії

На граматичному рівні важливу роль відіграють:

- **займенникова заміна** (*it, this, that, they*),
- **сполучники і конектори** (*and, but, however, therefore, in addition*),
- **еліптичні конструкції** (*Yes, I can. – Probably not.*).

Наприклад, у художньому тексті:

“She opened the window. It was raining outside. The rain reminded her of childhood.”

Займенник *it* та повтор *rain* утворюють як граматичний, так і лексичний зв'язок, роблячи уривок когерентним.

3. Семантико-прагматичні зв'язки

У межах тексту речення можуть передавати додаткові смислові відношення: реальність/ірреальність, бажаність/небажаність, необхідність/можливість.

У публіцистиці часто спостерігаються модальні зв'язки:

“We must reduce carbon emissions. Governments should act immediately. Otherwise, future generations may suffer irreversible consequences.”

Тут дієслова *must* – *should* – *may* створюють семантичний розвиток аргументації: від обов'язковості до припущення.

У художньому тексті прагматичні зв'язки можуть виражати суб'єктивну оцінку:

“Perhaps he loved her. Maybe he never did. But the silence between them spoke louder than words.”

Речення пов'язані не лише граматично, а й прагматично, відображаючи сумнів і невизначеність персонажа.

4. Жанрові особливості ролі речення

Аналіз показує, що функції речення варіюють залежно від жанру:

- у наукових текстах — логічна структурованість, чітке визначення понять;
- у публіцистиці — аргументативність, вплив на читача;
- у художніх текстах — образність, емоційність, стилістична варіативність.

Наприклад, у науковій статті:

“Discourse analysis examines how language is used in real contexts. It explores coherence, cohesion, and pragmatic strategies.”

У публіцистиці:

“The nation needs unity. This unity cannot be imposed. It must be nurtured by trust.”

У художньому романі:

“The night was silent. Silent, yet full of whispers. Whispers that haunted his mind.”

Таким чином, речення виступає не лише структурною одиницею, а й механізмом стилістичної організації тексту.

Висновки. З аналізу категорії предикації можна зробити висновок, що семантичний зміст речення не зводиться лише до предикативних значень. Речення виконує дві суттєві функції: **номінативну** (називання субстанції чи ситуації) та **предикативну** (віднесення цього змісту до реальності). На відміну від слова, яке має лише номінативне значення, речення поєднує номінацію з предикацією, що забезпечує його статус як повноцінної комунікативної одиниці. Таким чином, семантика речення є двоаспектною: вона включає як називання елементів ситуації, так і їх відображення у процесуальній події.

Розмежування номінативної та предикативної сторін змісту речення дозволяє уникнути тавтології у визначенні предикації й підкреслює, що предикативні значення ґрунтуються на глибинній номінативній основі.

Хоча у мовленні існують надреченні конструкції, саме речення залишається центральною синтаксичною одиницею. Воно становить основу зв'язного тексту й виступає головним засобом відображення реальності в мовному спілкуванні.

Отже, слово є одиницею номінації, тоді як речення поєднує **номінацію** та **предикацію**, забезпечуючи як структурну, так і смислову організацію висловлювання. У підсумку, результати дослідження показують, що семантико-лінгвістичні зв'язки між реченнями формуються завдяки

поєднанню **лексичних ланцюгів, граматичних засобів і прагматичних відношень**. Це забезпечує когерентність тексту та робить комунікацію ефективною. У результаті проведеного дослідження встановлено, що речення в англомовних текстах виступає не лише базовою граматичною одиницею, але й ключовим засобом забезпечення когерентності та цілісності висловлювання. Його значення у структурі тексту зумовлене поєднанням предикативної організації та семантико-прагматичних зв'язків, які формують єдине смислове поле.

Одним із провідних механізмів міжреченнєвої зв'язності виявлено **лексичні ланцюги**, що формуються шляхом повторів, синонімічних заміन, антонімічних опозицій, а також гіперонімно-гіпонімічних відношень. Вони забезпечують тематичну цілісність тексту, підтримують розвиток думки та надають висловлюванню додаткової експресії залежно від жанрової належності.

Граматичні засоби когезії (займенникова заміна, сполучники, еліптичні конструкції) виступають важливим інструментом зв'язку між реченнями, тоді як семантико-прагматичні відношення (реальність/ірреальність, необхідність/можливість, обов'язковість/ймовірність) забезпечують додатковий рівень змістової організації тексту.

Аналіз показав, що роль речення та способи його зв'язності варіюють залежно від жанру:

- у **науковому дискурсі** речення спрямоване на логічну чіткість і системність викладу;
- у **публіцистиці** воно набуває аргументативно-переконувальної функції;
- у **художніх текстах** – виступає засобом образності, емоційності та стилістичного багатства.

Таким чином, речення в англійській мові слід розглядати як багатовимірну одиницю, що поєднує граматичну, семантичну та комунікативну функції. Його здатність вступати у складні лексико-семантичні та граматико-прагматичні зв'язки зумовлює не лише внутрішню організацію тексту, але й специфіку його жанрово-стилістичної реалізації.

Список літератури

1. Блумфілд Л. Мова. Київ : Вид-во АН СР, 1961. 384 с.
2. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London : Longman, 1985. 1779 p.
3. Halliday M. A. An Introduction to Functional Grammar. – London : Edward Arnold, 1994. 384 p.
4. Leech G. English Grammar for Today: A New Introduction. – London : Palgrave Macmillan, 2005. 288 p.
5. van Dijk T. A. Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. – London : Longman, 1977. 260 p.
6. de Beaugrande R., Dressler W. Introduction to Text Linguistics. – London : Longman, 1981. 280 p.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 489 p.
8. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 376 p.

References

1. Blumfeld L. (1961) *Mova*. – Kiyev : Vidavnitstvo ANSR. 384 s.
2. Kuirk R., Grinbaum S., Lich G., Svartvik Dzh (1985). *Kompleksnaya grammatika angliyskogo yazyka*. – London: Longman. 1779 s.

3. Kholodney M. A (1994). *Vvedeniye v funktsional'nuyu grammatiku*. – London: [Edward Arnold,] 384 s.
4. Lich G. (2005) *Angliyskaya grammatika segodnya: novoye vvedeniye*. – London: Palgrave Macmillan. 288 s.
5. van Deyk T. A. (1977) *Tekst i kontekst: issledovaniya semantiki i pragmatiki diskursa*. – London: Longman, 260 s.
6. de Bogrand R., Dressler V. *Vvedeniye v lingvistiku teksta*. – London: Longman, 1981. 280 s.
7. Kristal D. (2003) *Kembridzhskaya entsiklopediya angliyskogo yazyka*. – [Kembridzh: Izdatel'stvo Kembridzhskogo universiteta,]. 489 s.
8. Layons Dzh. (1995) *Lingvisticheskaya semantika* [Vvedeniye. – Kembridzh: Izdatel'stvo Kembridzhskogo universiteta,] 376 s.

Хожило Максим Едуардович, кандидат технічних наук, докторант кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», ORCID ID: 0000-0003-1841-4490

Khozhylo Maksym, PhD of Technical Sciences, doctoral student, Dnipro University of Technology, ORCID ID: 0000-0003-1841-4490

**РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ЗЕЛЕНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

**THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN ENSURING
GREEN TRANSFORMATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

Анотація. У статті досліджено роль державного управління у забезпеченні зеленої трансформації агропромислового комплексу (АПК) України в умовах сталого розвитку. Обґрунтовано зростання значущості екологізації аграрного сектору як ключового чинника соціально-економічної стабільності та конкурентоспроможності держави. Проаналізовано сучасні підходи до державного регулювання зеленої трансформації, висвітлено нормативно-правові тенденції та можливості оновлення управлінських механізмів відповідно до європейських вимог, міжнародних протоколів і принципів сталого розвитку.

Особливу увагу приділено систематизації інструментів державної політики, спрямованих на стимулювання впровадження зелених технологій у сільському господарстві. Визначено п'ять ключових груп інструментів:

регуляторні (екологічні стандарти, ліцензування, сертифікація), фінансово-економічні (субсидії, гранти, пільгові кредити, податкові преференції), інформаційно-консультаційні (навчання, консультації, демонстраційні проєкти), інституційні (створення спеціалізованих агенцій, партнерські платформи) та інноваційні (фінансування досліджень, технологічні платформи).

Узагальнено теоретичні та практичні моделі екологізації виробничих процесів в АПК, включно з переходом до циркулярної економіки, впровадженням кліматично орієнтованих технологій, систем екологічного моніторингу, державних стимулів та інструментів підтримки. Визначено ключові бар'єри та ризики, що стримують зелену трансформацію сільського господарства України у період воєнних викликів. Запропоновано напрями удосконалення політики державного управління задля інтеграції екологічних підходів у стратегії розвитку АПК, підвищення інвестиційної привабливості, зміцнення інституційної спроможності та прискорення післявоєнного відновлення економіки на засадах сталості.

Ключові слова: державне управління, агропромисловий комплекс, зелена трансформація, сталий розвиток, екологічна політика, циркулярна економіка, екологізація виробництва, аграрний сектор, інституційна спроможність, інвестиційна привабливість.

Abstract. The article examines the role of public administration in ensuring the green transformation of the agro-industrial complex (AIC) of Ukraine in the context of sustainable development. The growing importance of the greening of the agricultural sector as a key factor in the socio-economic stability and competitiveness of the state is substantiated. Modern approaches to state regulation of green transformation are analyzed, regulatory and legal trends and opportunities for updating management mechanisms in accordance with European

requirements, international protocols and principles of sustainable development are highlighted.

Special attention is paid to the systematization of state policy instruments aimed at stimulating the implementation of green technologies in agriculture. Five key groups of instruments have been identified: regulatory (environmental standards, licensing, certification), financial and economic (subsidies, grants, preferential loans, tax preferences), information and consulting (training, consultations, demonstration projects), institutional (creation of specialized agencies, partnership platforms) and innovation (research financing, technological platforms).

Theoretical and practical models of greening production processes in the agro-industrial complex have been summarized, including the transition to a circular economy, the introduction of climate-oriented technologies, environmental monitoring systems, state incentives and support instruments. Key barriers and risks that hinder the green transformation of Ukrainian agriculture during the period of military challenges have been identified. Directions for improving public administration policy are proposed to integrate environmental approaches into the development strategy of the agro-industrial complex, increase investment attractiveness, strengthen institutional capacity and accelerate the post-war recovery of the economy on the basis of sustainability.

Keywords: public administration, agro-industrial complex, green transformation, sustainable development, environmental policy, circular economy, greening of production, agricultural sector, institutional capacity, investment attractiveness.

Постановка проблеми. Зелена трансформація АПК набуває особливої актуальності в контексті глобальних викликів сучасності – кліматичних змін, виснаження природних ресурсів, зростання екологічних ризиків та

необхідності забезпечення продовольчої безпеки. Для України, яка володіє значним аграрним потенціалом та інтегрується до європейського ринку, зелена трансформація АПК є не лише екологічним, але й економічним та геополітичним імперативом, що визначає соціально-економічну стабільність та конкурентоспроможність держави на міжнародній арені.

Повномасштабна війна, розпочата росією у лютому 2022 року, кардинально змінила контекст зеленої трансформації АПК, додавши нові, безпрецедентні виклики. За словами Прем'єр-міністра Д. Шмигала «площа потенційно замінованих земель станом на червень 2025 року становить близько 137 тис. км², що еквівалентно 23% території країни. Переважно це землі сільськогосподарського призначення...» [2]. Масштабне мінування сільськогосподарських угідь, руйнування виробничої та екологічної інфраструктури, забруднення ґрунтів та водних ресурсів важкими металами і токсичними речовинами створюють довгострокові загрози для аграрного виробництва в Україні [7; 8; 9]. Все означене актуалізує необхідність формування науково обґрунтованої системи державного управління зеленою трансформацією АПК.

Мета статті - комплексне дослідження ролі державного управління у забезпеченні зеленої трансформації АПК України та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо зміцнення інституційної спроможності для прискорення післявоєнного відновлення економіки на засадах сталості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика зеленої трансформації агропромислового комплексу та ролі державного управління в цих процесах активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Теоретичні основи сталого розвитку в аграрній сфері закладені у працях багатьох українських учених [1; 5; 6; 10]. Міжнародний досвід зеленої трансформації аграрних систем представлений багатьма роботами зарубіжних дослідників [11-16]. Проте існує необхідність продовження

подальшого наукового опрацювання питання удосконалення державного управління зеленою трансформацією АПК в умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Зелена трансформація АПК являє собою, з одного боку, комплексний процес системних змін, спрямованих на гармонізацію аграрного виробництва з екологічними вимогами при збереженні економічної ефективності та соціальної відповідальності. А з іншого, нагальним питанням є системний перехід аграрного сектору від традиційних форм виробництва до моделей, що забезпечують збалансоване використання природних ресурсів, зменшення вуглецевого сліду та впровадження інноваційних технологій. У сучасних умовах ці процеси невіддільні від концепції циркулярної економіки, яка передбачає мінімізацію відходів, максимальне повторне використання ресурсів та створення замкнених виробничих циклів.

Ключовими компонентами цієї трансформації є: екологізація виробництва (зменшення використання хімічних добрив, впровадження біотехнологій); кліматично орієнтоване землеробство (агролісомеліорація, точне землеробство, управління ризиками); цифровізація АПК, що дає можливість зменшити втрати ресурсів; розвиток циркулярної економіки, де відходи перетворюються на вторинні ресурси; поширення органічного виробництва.

Державне управління виконує ключову роль у забезпеченні зеленої трансформації через реалізацію трьох взаємопов'язаних функцій. По-перше, нормативно-регуляторна функція, яка полягає у формуванні правових рамок, що визначають екологічні стандарти виробництва (ЗУ «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (2018 р.), ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» (2017 р.) та ін.

Водночас аналіз нормативно-правової бази свідчить про її фрагментарність та неузгодженість з європейськими вимогами. Зокрема, в Україні досі відсутнє спеціалізоване законодавство щодо циркулярної економіки в АПК, не впроваджено механізм розширеної відповідальності виробників (Extended Producer Responsibility), який успішно функціонує в країнах ЄС. Потребує оновлення система екологічних стандартів для аграрного виробництва відповідно до Директиви ЄС 2016/2284 про скорочення національних викидів певних атмосферних забруднювачів. По-друге, фінансово-економічна функція, що реалізується через систему податків, субсидій, грантів та інших фінансових інструментів. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2023 році на програми підтримки екологізації АПК було виділено близько 3,2 млрд грн, що становить лише 1,5% від загального обсягу державної підтримки аграрного сектору [7]. Для порівняння, у країнах ЄС на екологічні програми спрямовується 15-20% бюджету Спільної аграрної політики [13]. По-третє, координаційно-моніторингова функція, яка передбачає узгодження інтересів різних стейкхолдерів та відстеження результатів впровадження зелених ініціатив. Проте в Україні відсутня єдина цифрова платформа екологічного моніторингу АПК, що унеможливило оперативне отримання об'єктивних даних про стан довкілля на сільськогосподарських територіях. У країнах ЄС такі системи (наприклад, IACS - Integrated Administration and Control System) є обов'язковим елементом державного управління АПК.

Систематизація інструментів державної політики зеленої трансформації АПК дозволяє виділити п'ять взаємопов'язаних груп, кожна з яких відіграє свою специфічну роль у досягненні цілей сталого розвитку (табл.1).

Таблиця 1

Систематизація інструментів державної політики зеленої трансформації
АПК

Група інструментів	Конкретні механізми реалізації	Очікуваний ефект
Регуляторні	Екологічні стандарти виробництва відповідно до Директив ЄС, ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності, сертифікація органічної продукції, квоти на викиди парникових газів, нормативи використання агрохімікатів, вимоги до утилізації відходів	Встановлення обов'язкових екологічних вимог, формування рівних конкурентних умов, зменшення негативного впливу на довкілля, забезпечення відповідності міжнародним стандартам
Фінансово-економічні	Субсидії на впровадження зелених технологій та органічне виробництво, гранти для екологічних проєктів, пільгові кредити під зелені інвестиції, податкові преференції (звільнення від ПДВ, зниження ставки податку на прибуток), екологічні платежі за забруднення, торгівля квотами на викиди	Створення економічних стимулів для екологізації виробництва, зниження фінансових бар'єрів для впровадження зелених технологій, залучення приватних інвестицій
Інформаційно-консультаційні	Програми навчання та підвищення кваліфікації фермерів з питань зелених технологій, мережа консультаційних центрів, демонстраційні ферми кращих практик, інформаційні кампанії про переваги органічної продукції, цифрові платформи обміну знаннями, міжнародні навчальні програми	Підвищення рівня знань та компетентності аграріїв, формування екологічної свідомості, прискорення дифузії інновацій, зниження ризиків при впровадженні нових технологій
Інституційні	Створення Національного агентства зеленої трансформації АПК, партнерські платформи держава-бізнес-наука, міжвідомчі координаційні ради, система екологічного моніторингу АПК, акредитовані сертифікаційні органи, механізми громадського контролю	Підвищення ефективності координації політики, усунення дублювання функцій, забезпечення прозорості та підзвітності, створення довіри між стейкхолдерами
Інноваційні	Державне фінансування досліджень у сфері зелених агротехнологій, технологічні платформи циркулярної економіки, інноваційні кластери та хаби, програми трансферу технологій, підтримка агротех-стартапів, міжнародна науково-технічна співпраця	Створення технологічної бази для трансформації, розробка кліматично орієнтованих рішень, підвищення конкурентоспроможності через інновації, забезпечення технологічного суверенітету

Джерело: систематизовано автором

Представлена систематизація демонструє комплексність державної політики зеленої трансформації та необхідність синергетичного застосування різних інструментів. Регуляторні інструменти формують обов'язкові рамкові умови, фінансово-економічні створюють мотивацію для екологізації, інформаційно-консультаційні забезпечують необхідні знання та навички, інституційні механізми координують зусилля різних акторів, а інноваційні інструменти створюють технологічну базу для трансформації.

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що для успішної інтеграції циркулярної економіки в державну політику АПК необхідно розробити комплексну модель управління, яка передбачатиме створення національної стратегії циркулярної трансформації АПК, узгодженої з європейським Green Deal та Regenerative Agriculture.

Критично важливим елементом державного управління зеленою трансформацією є система екологічного моніторингу АПК. Ефективний моніторинг дозволяє відстежувати стан довкілля, оцінювати вплив аграрної діяльності на екосистеми, контролювати дотримання екологічних стандартів та приймати обґрунтовані управлінські рішення. У країнах ЄС функціонує Інтегрована система адміністрування та контролю (IACS), яка об'єднує супутниковий моніторинг земель, системи ідентифікації земельних ділянок, реєстри виробників та базу даних про отримання субсидій.

В Україні з 2021 року функціонує Державний земельний кадастр на базі ГІС-технологій, проте він не інтегрований з системами екологічного моніторингу та не дозволяє відстежувати екологічні параметри аграрного виробництва в режимі реального часу. Потребує створення комплексна цифрова платформа екологічного моніторингу АПК.

Також пріоритетним напрямом зеленої трансформації АПК є впровадження кліматично орієнтованих технологій. За даними Українського

гідрометеорологічного центру, середньорічна температура в Україні за останні 30 років зросла на 1,2°C, а кількість посушливих днів збільшилась на 15-20%. Кліматично орієнтовані технології включають: селекцію стійких до посух сортів сільськогосподарських культур, впровадження ресурсозберігаючих систем обробітку ґрунту (no-till, strip-till), розвиток систем крапельного зрошення та мікрозрошення, диверсифікацію сівозмін для підвищення стійкості агроєкосистем, агролісомеліорацію для захисту ґрунтів від ерозії та створення сприятливого мікроклімату. Проте в Україні державна підтримка впровадження таких технологій залишається недостатньою.

Ґрунтовний аналіз міжнародного досвіду свідчить про високу ефективність інтегрованого підходу до зеленої трансформації АПК. У країнах ЄС механізм cross-compliance, запроваджений реформою Спільної аграрної політики 2003 року, зробив дотримання екологічних стандартів обов'язковою умовою отримання прямих субсидій. Це дозволило досягти суттєвого прогресу: зниження використання пестицидів на 50% (згідно зі стратегією Farm to Fork), збільшення площі органічних земель до 25% сільськогосподарських угідь до 2030 року, скорочення викидів парникових газів від сільського господарства на 20% [6].

За оцінками Світового банку, на відновлення аграрного сектору України знадобиться близько 40-50 млрд доларів США [13]. Ця сума може стати інвестицією в зелене майбутнє за умови правильної стратегії державного управління.

У цьому контексті особливої актуальності набуває удосконалення механізмів державного управління, спрямованих на інтеграцію екологічних підходів у середньострокові та довгострокові стратегії розвитку агропромислового комплексу. Передусім потребує посилення нормативно-правова база, яка визначає екологічні стандарти у виробництві, переробці та

збуті аграрної продукції. Ідеться про гармонізацію українського екологічного законодавства з нормами ЄС, зокрема в частині управління відходами, контролю використання хімічних засобів захисту рослин, моніторингу стану ґрунтів і забезпечення простежуваності ланцюгів постачання. Це стимулюватиме підприємства до активнішого запровадження біоенергетичних рішень, компостування, повторного використання води та побічних продуктів виробництва.

Важливим вектором удосконалення політики державного управління є формування ефективної системи стимулів для екологізації діяльності аграрних виробників. Це включає запровадження спеціалізованих податкових пільг, грантових програм і фінансових інструментів, спрямованих на підтримку циркулярних проєктів.

Не менш суттєвим напрямом є створення національних і регіональних технологічних платформ, які об'єднуватимуть виробників, наукові установи, інноваційні компанії, інвесторів і органи влади задля розроблення та впровадження екологічних рішень, формування мережі циркулярної взаємодії, наприклад, об'єднання рослинницьких і тваринницьких господарств для оптимального використання органічних залишків, кооперація переробних підприємств та виробників відновлюваної енергії тощо.

Розвиток інституційної спроможності державних органів також є критично важливим чинником для успішної інтеграції екологічних підходів у політику АПК. Це передбачає вдосконалення системи екологічного моніторингу, застосування цифрових інструментів для збору даних, обліку викидів парникових газів, контролю за станом земель та прогнозування кліматичних ризиків. Належна інституційна підтримка має включати підготовку державних службовців у сфері екологічного менеджменту, підвищення кваліфікації інспекторів, проведення освітніх програм для

фермерів і розвиток аналітичної інфраструктури для прийняття управлінських рішень на основі актуальних даних.

Для підвищення інвестиційної привабливості зелених проєктів в АПК в умовах воєнних ризиків необхідне впровадження низки механізмів: створення Національного фонду зеленого відновлення, державні гарантії для зелених інвестицій, що покривають до 70% ризиків, розвиток ринку зелених облігацій для фінансування агропроєктів, механізми страхування інвестицій від воєнних ризиків за участю міжнародних партнерів, податкові канікули на 5-7 років для підприємств, що реалізують масштабні зелені проєкти в АПК.

У контексті післявоєнного відновлення особливу увагу слід приділяти регіонам, які зазнали найбільших руйнувань або мають забруднені території. Використання циркулярних технологій, наприклад виробництва органічних добрив на основі місцевих біовідходів, сприятиме як екологічному очищенню територій, так і розвитку місцевої економічної активності.

Висновки. Зелена трансформація агропромислового комплексу України є стратегічним напрямом національного розвитку, що визначає майбутню конкурентоспроможність держави, її екологічну безпеку та соціальну стабільність. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від якості державного управління, спроможності органів влади формувати та реалізовувати послідовну державну політику, узгоджену з європейськими нормами та принципами сталості.

Література:

1. Бородіна О. М., Прокопа І. В., Шубравська О.В. Стратегічні орієнтири сільського господарства і сільських територій України на період до 2030 р.: відповідність європейському вибору. *Економіка України*. 2025. № 1. С. 3–19. URL: <http://jnas.nbuiv.gov.ua/article/UJRN-0001544207>.

2. В Україні досі потенційно заміновані близько 137 тисяч квадратних кілометрів. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4007749-v-ukraini-dosi-potencijno-zaminovani-blizko-137-tisac-kvadratnih-kilometriv-premer.html>.
3. Еколого-економічні засади збалансованого аграрного виробництва та використання природних ресурсів агросфери: монографія / за науковою редакцією академіка НААН О.І. Фурдичка. Київ: ДІА, 2022. 408 с.
4. Жук В., Василішин С., Нежид Ю. Моделі аграрного устрою та аграрної політики: компаративний аналіз українського і світового досвіду та можливості його використання. *Економіка та суспільство*, (73). 2025. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-69>.
5. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
6. Кривенко Н. Інтеграція ЄС: значення Спільної аграрної політики. *Вісник Економіки*. №4. 2020. С.54-69. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.04.054>.
7. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/>
8. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL:<https://mepr.gov.ua/>
9. Міністерство енергетики України. URL: <https://mev.gov.ua/>.
10. Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України: кол. моногр. за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2017. 440 с.
11. FAO. The State of Food and Agriculture 2024: Revealing the true cost of food to transform agrifood systems. URL: <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1724682/>

12. FROM FARM TO FORK STRATEGY (F2F). URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/202208/3%20Tree%20From%20Farm%20to%20Fork%20Strategy%203%20final_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf
13. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2024_74da57ed-en.html
14. Pretty, J., Benton, T.G., Bharucha, Z.P., Dicks, L.V., Flora, C.B., Godfray, H.C., & Wratten, J.S. Global assessment of agricultural system redesign for sustainable intensification. *Nature Sustainability*, 1(8). 2018. Pp. 441-446.
15. Sutherland W.J. A horizon scan of global biological conservation issues for 2024. *Trends in Ecology & Evolution*. 2024. Vol. 39. No. 1. Pp. 89-100.
16. Swinnen, J., & Van Herck, K. (2012). Food security: Challenges and opportunities for Eastern Europe and Central Asia. *Asian Journal of Agriculture and Development, Southeast Asian Regional Center for Graduate Study and Research in Agriculture (SEARCA)*. 2012. Vol. 9(1). Pp. 37-52.

References:

1. Borodina, O. M., Prokopa, I. V., & Shubravskaya, O. V. (2025). Stratehichni oryentyry silskoho hospodarstva i silskykh terytoriy Ukrainy na period do 2030 r.: vidpovidnist' yevropeys'komu vyboru [Strategic orientations of agriculture and rural areas of Ukraine until 2030: compliance with the European choice]. *Ekonomika Ukrainy*, (1), 3–19. <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001544207>
2. Ukrinform. (2023). V Ukraini dosi potentsiyno zaminovani blyzko 137 tysyach kvadratnykh kilometriv [In Ukraine, about 137 thousand square kilometers are still potentially mined]. <https://www.ukrinform.ua/rubric->

society/4007749-v-ukraini-dosi-potencijno-zaminovani-blizko-137-tisac-kvadratnih-kilometriv-premer.html

3. Furdichka, O. I. (Ed.). (2022). *Ekoloho-ekonomichni zasady zbalansovanoho ahrarnoho vyrobnytstva ta vykorystannia pryrodnykh resursiv arosfery* [Ecological and economic principles of sustainable agricultural production and use of natural resources in the agro-sphere]. Kyiv: DIA.

4. Zhuk, V., Vasilyshyn, S., & Nezhyd, Yu. (2025). Modeli ahrarnoho ustroiu ta ahrarnoi polityky: komparatyvnyi analiz ukrainskoho i svitovoho dosvidu ta mozhlyvosti yoho vykorystannia [Models of agrarian structure and agrarian policy: comparative analysis of Ukrainian and global experience and possibilities of its use]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (73). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-69>

5. Lupenko, Yu. O., Malik, M. Y., Shpykulak, O. H., et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrayiny: problemy ta perspektyvy* [Innovative support for the development of agriculture in Ukraine: problems and prospects]. Kyiv: NNC “IAE”.

6. Kryvenko, N. (2020). Intehratsiia YeS: znachennia Spil'noi ahrarnoi polityky [EU integration: the significance of the Common Agricultural Policy]. *Visnyk Ekonomiky*, (4), 54–69. <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.04.054>

7. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (n.d.). <https://minagro.gov.ua/>

8. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. (n.d.). <https://mepr.gov.ua/>

9. Ministry of Energy of Ukraine. (n.d.). <https://mev.gov.ua/>

10. Shubravska, O. V. (Ed.). (2017). *Resursni mozhlyvosti rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrayiny* [Resource opportunities for the development of Ukraine's agricultural sector]: kol. monohrafiya. Kyiv: NAN Ukrainy, DU “Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy”.

11. FAO. The State of Food and Agriculture 2024: Revealing the true cost of food to transform agrifood systems. URL: <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1724682/>
12. FROM FARM TO FORK STRATEGY (F2F). URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/202208/3%20Tree%20From%20Farm%20to%20Fork%20Strategy%203%20final_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf
13. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2024_74da57ed-en.html
14. Pretty, J., Benton, T.G., Bharucha, Z.P., Dicks, L.V., Flora, C.B., Godfray, H.C., & Wratten, J.S. Global assessment of agricultural system redesign for sustainable intensification. *Nature Sustainability*, 1(8). 2018. Pp. 441-446.
15. Sutherland W.J. A horizon scan of global biological conservation issues for 2024. *Trends in Ecology & Evolution*. 2024. Vol. 39. No. 1. Pp. 89-100.
16. Swinnen, J., & Van Herck, K. (2012). Food security: Challenges and opportunities for Eastern Europe and Central Asia. *Asian Journal of Agriculture and Development, Southeast Asian Regional Center for Graduate Study and Research in Agriculture (SEARCA)*. 2012. Vol. 9(1). Pp. 37-52.

Konyk Tetyana, 6-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0009-0004-3129-2381>

Trokhymenko Margaryta, 6-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0009-0008-1221-8943>

Zubnina Yulia, 5-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0009-0002-1386-4812>

Voroncova Tamara, PhD, MD, Associate Professor of the Department of Children's Diseases and Pediatric Surgery, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0000-0002-2544-1887>

THE ROLE OF PSYCHO-EMOTIONAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDHOOD OBESITY: A COMPREHENSIVE REVIEW

Abstract

Childhood obesity has become one of the most critical global health concerns of the 21st century, significantly affecting the physical, psychological, and social well-being of children. Over the last few decades, the prevalence of childhood obesity has risen dramatically, leading to a higher incidence of comorbid conditions such as metabolic syndrome, type 2 diabetes, hypertension, and cardiovascular diseases. These health risks not only contribute to the overall burden of chronic diseases but also have profound psycho-social implications. Psychological factors such as emotional stress, low self-esteem, social isolation, and emotional eating are emerging as significant determinants of childhood obesity, influencing both its onset and progression. Emotional eating, a common

coping mechanism for stress, anxiety, or depression, often leads children to consume unhealthy foods, thus further exacerbating the weight gain. Moreover, children who are obese frequently face social stigmatization, bullying, and mental health issues, all of which contribute to a vicious cycle of emotional distress and overeating. This article reviews current scientific evidence on the role of psycho-emotional factors in childhood obesity, exploring the intricate relationship between emotional eating, stress, depression, and social isolation. It emphasizes the need for comprehensive interventions that address both the psychological and physiological aspects of childhood obesity. Psychological treatments, particularly cognitive-behavioral therapy, have shown promising results in reducing emotional eating and improving mental health. However, more research is necessary to fully understand the complex interaction between these factors and develop more effective prevention and treatment strategies. The increasing recognition of the role of psycho-emotional factors in childhood obesity highlights the importance of addressing these aspects in both clinical and public health practices.

Key words: Childhood obesity, Emotional eating, Psychological factors, Stress and depression, Social stigma, Cognitive-behavioral therapy.

Problem statement

Childhood obesity is one of the most serious medical and social problems of our time, having a significant impact on the physical, psychological and social health of children [1, 2]. The spread of obesity among children is becoming a global phenomenon, with this condition being observed in various socio-economic groups and regions of the world [3, 4]. According to the WHO, childhood obesity has become one of the greatest epidemics of the 21st century, continuing to grow worldwide [5]. In Ukraine, in particular, the rate of childhood obesity has also increased significantly, which increases the risk of developing related diseases

such as metabolic syndrome, type 2 diabetes, cardiovascular disease and other chronic conditions [6].

In recent decades, considerable attention has been paid to the psycho-emotional aspects directly related to the onset and progression of childhood obesity [7]. A child's psychological state, emotional stress, self-esteem issues, and social isolation are becoming significant determinants that significantly exacerbate the negative physiological changes associated with excess weight [8]. Children with obesity often suffer from emotional overeating, which arises as a mechanism to compensate for stress, depression or anxiety, which only exacerbates the situation, contributing to further weight gain [9, 10].

The relevance of the topic is determined not only by medical but also by social consequences of childhood obesity. Obesity is a factor that affects the quality of life of children, causing them psycho-emotional difficulties, in particular, low self-esteem, social stigmatisation and depression [11]. Obese children are more likely to be bullied at school, which further worsens their emotional state. Given this complex impact, psycho-emotional factors become an important aspect in the prevention and treatment of childhood obesity, as they can be both a cause and a consequence of the development of this condition [12, 13, 14, 15].

Current research reveals the important role of psycho-emotional disorders in the development of obesity, in particular, the mechanisms of emotional overeating, the impact of stress and depression on eating behaviour, and the interaction of psychological and physiological aspects of this disease are being studied [16, 17]. The issue of the influence of psycho-emotional factors on the development of obesity in children still requires more in-depth research, as existing scientific data is often fragmentary or does not always take into account the relationship between the psycho-emotional and physiological components of the disease [18].

Analysis of recent research and publications

Neelima Agarwal explores the relationship between screen time, emotional eating behaviors, and the risk of obesity in children aged 8-12 years [19]. The study, conducted by researchers in the field of pediatrics, highlights the growing concern regarding the influence of excessive screen exposure on children's physical and psychological health. With the increasing prevalence of screen-based devices such as televisions, smartphones, and tablets, the researchers sought to investigate how prolonged screen time affects eating patterns, particularly emotional eating—defined as eating in response to emotional cues rather than physiological hunger. The study found that children who spent more than 4 hours per day on screens exhibited significantly higher emotional eating scores and a greater prevalence of overweight and obesity compared to those with less screen exposure. The data revealed a clear positive correlation between screen time, emotional eating, and body mass index, suggesting that excessive screen exposure may contribute to unhealthy eating habits and weight gain. The researchers concluded that interventions aimed at reducing screen time and promoting mindful eating could serve as effective strategies in mitigating obesity risks among school-aged children.

Wardani H.S. et al. (2024) investigates the relationship between stress and emotional eating, and their contribution to obesity in adolescents [20]. The study aimed to analyze differences in stress levels and emotional eating between obese and non-obese adolescents in Yogyakarta, Indonesia, using an observational case-control study design. The researchers selected 139 participants using multistage random sampling and measured stress levels using the Perceived Stress Scale-10 (PSS-10) and emotional eating behaviors with the Emotional Eater Questionnaire (EEQ). The study found that the majority of adolescents had high stress levels (49.6%), and a significant portion exhibited low emotional eating tendencies (43.9%). The results showed that there were significant differences in both stress levels ($p=0.004$) and emotional eating ($p=0.000$) between the obese and non-obese

adolescents. Obese adolescents had higher stress levels and were more prone to emotional eating compared to their non-obese counterparts. This study emphasizes that stress and emotional eating are important factors that contribute to obesity in adolescents. The researchers suggest that addressing stress management and promoting healthy eating behaviors could be crucial in preventing and managing obesity in this demographic.

Abby Braden et al. (2025) explores the link between emotional eating and obesity, examining dietary, psychological, and psychosocial factors [21]. The review synthesizes information regarding the association between emotional eating and BMI, dietary intake, and psychological symptoms. It describes factors underlying and maintaining EE and evaluates recent evidence supporting behavioral treatments for emotional eating in people with obesity. The review found that adults with obesity frequently report emotional eating, with emotion regulation and learning principles playing key roles in this behavior. Behavioral treatments, such as cognitive-behavioral therapy and mindfulness-based interventions, show promise in reducing emotional eating, though these effects are typically short-term. Emotional eating is linked to the consumption of high-calorie, energy-dense foods, and is influenced by psychological factors like depression, anxiety, and stress. While EE is commonly seen in adults with obesity, there is still much to learn about its mechanisms, and future research should aim to clarify causal factors and develop more effective, long-term interventions. The article also highlights the need for more targeted treatments and emphasizes the role of psychosocial factors such as emotion regulation, interoception, and stigma in contributing to emotional eating. The review concludes that emotional eating is a significant issue among individuals with obesity, particularly in women, and calls for further exploration to enhance treatment strategies for this condition.

Francesca Favieri et al. (2021) systematic review investigating the relationship between emotional regulation and overeating behaviors in children

and adolescents [22]. The authors address the significant issue of the global rise in obesity among the youth, emphasizing the psychological aspects of this phenomenon. They explore the theoretical model of emotional eating, which suggests that failure in emotional regulation could be a key factor leading to maladaptive eating behaviors, such as overeating in response to negative emotions, which contributes to weight gain. The main goal of the review was to analyze how emotional regulation and emotional intelligence influence overeating behaviors in childhood and adolescence, considering both cross-sectional and longitudinal studies. The findings indicate that emotional dysregulation is strongly linked to overeating behaviors. Many studies have shown that inadequate emotional regulation, especially during moments of stress or negative emotions, leads to increased food consumption, which can result in weight gain. The review also highlights that low emotional intelligence, such as difficulties in expressing or recognizing emotions, contributes to unhealthy eating habits like emotional overeating. Additionally, the inability to be aware of and interpret internal bodily sensations is found to be a significant factor in overeating, as those who struggle to identify their emotional states often turn to food as a coping mechanism for stress or anxiety. Overall, the authors call for further research to examine the role of other factors, such as attachment style and peer influence, in the development of maladaptive eating habits. They also emphasize the need for new interventions aimed at reducing overeating and obesity prevalence among children and adolescents by improving emotional regulation and emotional intelligence.

I Gusti Ngurah Edi Putra et al. (2025) explores the relationship between psychosocial factors and the development of overweight and obesity in children [23]. The authors used data from the UK Millennium Cohort Study, a nationally representative longitudinal study, to assess how psychosocial factors at ages 11 and 14 impact body weight changes from ages 11 to 17. The study aimed to examine whether mental health and psychosocial well-being in children, as

reported by caregivers and the children themselves, could predict the development of overweight and obesity by age 17. Two distinct psychosocial indexes were created: one based on caregiver-reported child mental health, which included internalizing and externalizing symptoms, and another based on child-reported psychosocial well-being, which involved measures such as self-esteem, life satisfaction, and experiences of peer victimization. The results indicated that worse child mental health at age 11 was significantly associated with an increased likelihood of developing overweight or obesity by age 17, as well as higher BMI z-scores. However, psychosocial well-being, as reported by children themselves, did not show such associations. Notably, the associations between child mental health and weight outcomes were more pronounced when mental health was assessed at age 11 compared to age 14. This suggests that late childhood or early adolescence may be a sensitive period during which psychosocial factors play a critical role in shaping body weight trajectories. The study also highlighted specific psychosocial factors, such as externalizing symptoms (e.g., conduct problems and hyperactivity) and experiences of peer bullying, as significant contributors to the development of overweight and obesity. These factors were independently associated with increased BMI z-scores at ages 14 and 17. Overall, the findings emphasize the importance of child mental health, particularly at age 11, in predicting the risk of developing overweight and obesity. The study suggests that addressing mental health difficulties in late childhood may help reduce the risk of obesity in adolescence.

Purpose of the Article

The purpose of the article is to summarise current scientific data on the impact of psycho-emotional factors on the development of childhood obesity. To achieve this goal, a systematic analysis of scientific literature and a review of recent publications in international scientometric databases such as Scopus, Google Scholar, Web of Science and others were conducted. Search queries

covered the following key terms in English: ‘emotional eating’, ‘psychological factors childhood obesity’, ‘stress and childhood obesity’, ‘psychosocial influences on obesity’, ‘depression and obesity in children’, ‘mental health and obesity’, ‘emotional overeating and obesity in children’, ‘self-esteem childhood obesity’, ‘childhood obesity and mental health disorders’, ‘psychological interventions childhood obesity’.

Presentation of the main material of the study

Childhood obesity is a complex medical and social problem with numerous physiological, psychological and social consequences. Psycho-emotional factors play a special role among the causes of this disease, as they directly affect children's eating behaviour, physical activity and social adaptation. Recent studies show that psycho-emotional disorders such as stress, depression, anxiety, low self-esteem, and emotional eating are important determinants of obesity in childhood [24, 25].

Emotional eating, or consuming food in response to stress or negative emotions, is one of the main causes of obesity among children. Many children resort to food as a way to cope with emotional problems such as stress, depression or anxiety [26, 27]. This eating often includes high-calorie foods such as fast food, sweets, and salty snacks, which contributes to weight gain. Emotional eating has been found to increase the risk of obesity because children begin to consume more food than their bodies need to maintain a normal metabolism [28].

Stress is another significant factor associated with the development of obesity in children. Chronic stress caused by social or family problems, as well as difficulties at school, can lead to disturbances in the regulation of eating behaviour [29, 30, 31]. Children who experience frequent stress may begin to use food as a means of comfort, leading to overeating. Furthermore, stress affects the endocrine system, which can lead to hormonal imbalances, such as increased levels of cortisol, a stress hormone that promotes fat storage [32].

Depression is another important factor that increases the risk of childhood obesity. Children who suffer from depression often have low self-esteem, which can lead to emotional overeating to compensate for feelings of loneliness or helplessness [33, 34]. Studies show that depressive symptoms in children can negatively affect their eating behaviour and physical activity levels, contributing to weight gain [35].

Low self-esteem is one of the factors that can contribute to obesity in childhood. Children who have a negative perception of their bodies or do not accept their appearance are more likely to experience psychological difficulties such as depression or anxiety, which in turn can lead to emotional eating [36, 37]. The psychological difficulties associated with obesity can be exacerbated by social isolation or bullying, which obese children often experience at school. This can lead to a cyclical effect, where social isolation contributes to increased levels of stress and depression, which in turn further stimulates emotional overeating [38].

Psycho-emotional factors have a complex relationship with the physiological processes that contribute to the development of obesity [39, 40]. For example, stress and depression can alter hormone levels, increasing cortisol, which affects metabolism and increases fat accumulation, especially in the abdominal area. Insulin resistance, which is characteristic of obese people, also has psychological consequences, as it can worsen mood and cause emotional disturbances [41, 42, 43].

One important approach to treating childhood obesity is the use of psychological interventions, particularly cognitive behavioural therapy [44]. This aims to correct emotional eating, improve self-esteem and reduce stress, which are important risk factors for obesity. Studies show that psychological interventions can significantly improve the results of obesity treatment in children, contributing to weight loss and improved emotional well-being [45, 46, 47].

Psycho-emotional factors have a significant impact on the development and progression of childhood obesity. Emotional eating, stress, depression, low self-esteem and social isolation are key factors that contribute to weight gain and worsen the overall health of children. Taking these aspects into account in the treatment of obesity is essential for achieving successful results in combating this problem.

Conclusion

Psycho-emotional factors such as stress, emotional eating, depression and low self-esteem play a key role in the development of childhood obesity. The interaction between psycho-emotional disorders and physiological processes contributes to a vicious circle, where stress and negative emotions lead to overeating, and excess weight worsens the child's emotional state. Emotional eating is the main trigger for weight gain. Psychological interventions, particularly cognitive behavioural therapy, have been shown to be effective in correcting eating behaviour and reducing stress, which has a positive effect on reducing obesity. The treatment of childhood obesity should be comprehensive, taking into account psychological, physiological and social aspects. Further research is needed to improve methods of prevention and treatment of obesity, taking into account psycho-emotional factors.

References

1. Sahoo, K., Sahoo, B., Choudhury, A. K., Sofi, N. Y., Kumar, R., & Bhadoria, A. S. (2015). Childhood obesity: causes and consequences. *Journal of family medicine and primary care*, 4(2), 187-192. <https://doi.org/10.4103/2249-4863.154628>
2. Feretzakis, G., Harokopou, A., Fafoula, O., Balaska, A., Koulountzou, A., Katoikou, E., Anastasiou, A., Zagkavieros, G., Dalainas, I., & Gkritzelas, G. (2024). The Impact of Psychological Health on Childhood Obesity:

A Cross-Developmental Stage Analysis. *Applied Sciences*, 14(8), 3208.
<https://doi.org/10.3390/app14083208>

3. Umamo, G. R., Bellone, S., Buganza, R., Calcaterra, V., Corica, D., De Sanctis, L., Di Sessa, A., Faienza, M. F., Improda, N., Licenziati, M. R., Manco, M., Ungaro, C., Urbano, F., Valerio, G., Wasniewska, M., & Street, M. E. (2025). Early Roots of Childhood Obesity: Risk Factors, Mechanisms, and Prevention Strategies. *International Journal of Molecular Sciences*, 26(15), 7388.
<https://doi.org/10.3390/ijms26157388>

4. Wang, Y., & Lim, H. (2012). The global childhood obesity epidemic and the association between socio-economic status and childhood obesity. *International review of psychiatry (Abingdon, England)*, 24(3), 176-188.
<https://doi.org/10.3109/09540261.2012.688195>

5. Pulungan, A. B., Puteri, H. A., Ratnasari, A. F., Hoey, H., Utari, A., Darendeliler, F., Al-Zoubi, B., Joel, D., Valiulis, A., Cabana, J., Hasanoğlu, E., Thacker, N., & Farmer, M. (2024). Childhood Obesity as a Global Problem: a Cross-sectional Survey on Global Awareness and National Program Implementation. *Journal of clinical research in pediatric endocrinology*, 16(1), 31-40.
<https://doi.org/10.4274/jcrpe.galenos.2023.2023-7-5>

6. Yakovenko, V., Henn, L., Bettendorf, M., Zelinska, N., Soloviova, G., Hoffmann, G. F., & Grulich-Henn, J. (2019). Risk Factors for Childhood Overweight and Obesity in Ukraine and Germany. *Journal of clinical research in pediatric endocrinology*, 11(3), 247-252.
<https://doi.org/10.4274/jcrpe.galenos.2019.2018.0157>

7. Sinha, S., Ahmad, R., Chowdhury, K., Islam, S., Mehta, M., & Haque, M. (2025). Childhood Obesity: A Narrative Review. *Cureus*, 17(4), e82233. <https://doi.org/10.7759/cureus.82233>

8. Wąsacz, M., Sarzyńska, I., Ochojska, D., Błajda, J., Bartkowska, O., Brydak, K., Stańczyk, S., Bator, M., & Kopańska, M. (2025). Psychosocial

Consequences of Excess Weight and the Importance of Physical Activity in Combating Obesity in Children and Adolescents: A Pilot Study. *Nutrients*, 17(10), 1690. <https://doi.org/10.3390/nu17101690>

9. Mentzelou, M., Papadopoulou, S. K., Psara, E., Alexatou, O., Koimtsidis, T., & Giaginis, C. (2025). Exploring the Impact of Emotional Eating in Children: A Narrative Review. *Pediatric Reports*, 17(3), 66. <https://doi.org/10.3390/pediatric17030066>

10. Kanellopoulou, A., Antonogeorgos, G., Douros, K., & Panagiotakos, D. B. (2022). The Association between Obesity and Depression among Children and the Role of Family: A Systematic Review. *Children (Basel, Switzerland)*, 9(8), 1244. <https://doi.org/10.3390/children9081244>

11. Agbaria, H., Mahamid, F., & Bdier, D. (2025). Differences in severity of depression symptoms in overweight, obese and normal weight Palestinian children and adolescents. *Global mental health (Cambridge, England)*, 11, e127. <https://doi.org/10.1017/gmh.2024.126>

12. Dandgey, S., & Patten, E. (2023). Psychological considerations for the holistic management of obesity. *Clinical medicine (London, England)*, 23(4), 318-322. <https://doi.org/10.7861/clinmed.2023-0146>

13. Karakitsiou, G., Plakias, S., Christidi, F., & Tsiakiri, A. (2024). Unraveling Childhood Obesity: A Grounded Theory Approach to Psychological, Social, Parental, and Biological Factors. *Children*, 11(9), 1048. <https://doi.org/10.3390/children11091048>

14. Russell-Mayhew, S., McVey, G., Bardick, A., & Ireland, A. (2012). Mental health, wellness, and childhood overweight/obesity. *Journal of obesity*, 2012, 281801. <https://doi.org/10.1155/2012/281801>

15. Griffiths, L. J., Wolke, D., Page, A. S., Horwood, J. P., & ALSPAC Study Team (2006). Obesity and bullying: different effects for boys and

girls. *Archives of disease in childhood*, 91(2), 121-125.
<https://doi.org/10.1136/adc.2005.072314>

16. Power, D., Jones, A., Keyworth, C., Dhir, P., Griffiths, A., Shepherd, K., Smith, J., Traviss-Turner, G., Matu, J., & Ells, L. (2025). Emotional Eating Interventions for Adults Living With Overweight and Obesity: A Systematic Review and Meta-Analysis of Behaviour Change Techniques. *Journal of human nutrition and dietetics : the official journal of the British Dietetic Association*, 38(1), e13410. <https://doi.org/10.1111/jhn.13410>

17. Silva, I., Meireles, A. L., Chagas, C. M. d. S., Cardoso, C. S., Oliveira, H. N. d., Freitas, E. D. d., Vidigal, F. d. C., Nobre, L. N., Silva, L. S. d., Paula, W. d., & Ferreira, L. G. (2025). Emotional Eating and Its Relationship with Symptoms of Anxiety, Depression, and Stress During the COVID-19 Pandemic: A Multicenter Study in College Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(3), 354. <https://doi.org/10.3390/ijerph22030354>

18. Reichenberger, J., Schnepfer, R., Arend, A. K., & Blechert, J. (2020). Emotional eating in healthy individuals and patients with an eating disorder: evidence from psychometric, experimental and naturalistic studies. *The Proceedings of the Nutrition Society*, 79(3), 290-299. <https://doi.org/10.1017/S0029665120007004>

19. Agarwal N. (2025). Impact of Screen Time on Emotional Eating and Obesity Risk in School-Aged Children. *European Journal of Cardiovascular Medicine*, 15(8), 565-568. <https://doi.org/10.61336/ejcm/25-08-103>

20. Wardani HS, Anatayu SS, Febrinasari RP. (2024). Stress level and emotional eating in obese and non-obese adolescents. *Aceh Nutrition Journal*, 9(1), 57-64. DOI: 10.30867/action.v9i1.1311

21. Braden, A., Ahlich, E., & Koball, A. M. (2025). Emotional eating and obesity: An update and new insights. *Current Obesity Reports*, 14(70). <https://doi.org/10.1007/s13679-025-00661-9>

22. Favieri, F., Marini, A., & Casagrande, M. (2021). Emotional Regulation and Overeating Behaviors in Children and Adolescents: A Systematic Review. *Behavioral sciences (Basel, Switzerland)*, 11(1), 11. <https://doi.org/10.3390/bs11010011>
23. Putra, I. G. N. E., Daly, M., & Robinson, E. (2025). Psychosocial factors and the development of childhood overweight and obesity: A UK cohort study. *Pediatric Research*. <https://doi.org/10.1038/s41390-025-04113-x>
24. Smith, J. D., Fu, E., & Kobayashi, M. A. (2020). Prevention and Management of Childhood Obesity and Its Psychological and Health Comorbidities. *Annual review of clinical psychology*, 16, 351-378. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-100219-060201>
25. Eo, Y.-S., & Kim, M.-S. (2024). Risk Factors for Overweight and Obesity in Later School-Aged Children: Focus on Lifestyle Behaviours and Psychosocial Characteristics. *Healthcare*, 12(9), 912. <https://doi.org/10.3390/healthcare12090912>
26. Dakanalis, A., Mentzelou, M., Papadopoulou, S. K., Papandreou, D., Spanoudaki, M., Vasios, G. K., Pavlidou, E., Mantzorou, M., & Giaginis, C. (2023). The Association of Emotional Eating with Overweight/Obesity, Depression, Anxiety/Stress, and Dietary Patterns: A Review of the Current Clinical Evidence. *Nutrients*, 15(5), 1173. <https://doi.org/10.3390/nu15051173>
27. Ha, O.-R., & Lim, S.-L. (2023). The role of emotion in eating behavior and decisions. *Frontiers in Psychology*, 14, 1265074. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1265074>
28. Brito, N. B., Robayna, B. P., Sosa, J. I. C., Bello, M. A. G., Rodríguez, E. M. H., de las Heras Roger, J. E., Pons, M. R., Brito, I. M. D., Romero, C. D., & Fariña, Y. R. (2025). Association Between Childhood Obesity and the Risk of Food Addiction: A Matched Case-Control Study. *Nutrients*, 17(16), 2654. <https://doi.org/10.3390/nu17162654>

29. Parks, E. P., Kumanyika, S., Moore, R. H., Stettler, N., Wrotniak, B. H., & Kazak, A. (2012). Influence of stress in parents on child obesity and related behaviors. *Pediatrics*, 130(5), e1096-e1104. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-0895>
30. Jankowska, P. (2025). The Role of Stress and Mental Health in Obesity. *Obesities*, 5(2), 20. <https://doi.org/10.3390/obesities5020020>
31. Prodan, A., & Dzhyvak, V. G. (2022). Metabolic syndrome: Correlation between main hormones and oxidative stress parameters. *Romanian Journal of Diabetes, Nutrition and Metabolic Diseases*, 29(2), 214-219.
32. Gonçalves, I. d. S. A., Filgueiras, M. D. S., Moreira, T. R., Thomé, M. S., Paiva, G. L. D., Almeida, G. P. d., Cotta, R. M. M., Campos, T. d. N., Freitas, D. M. d. O., Novaes, J. F. d., Oliveira, A. F. d., & Costa, G. D. d. (2024). Interrelation of Stress, Eating Behavior, and Body Adiposity in Women with Obesity: Do Emotions Matter? *Nutrients*, 16(23), 4133. <https://doi.org/10.3390/nu16234133>
33. Morales-Suárez-Varela, M., López-García, E., Peraíta-Costa, I., Pérez Puente, J. M., Llopis-Morales, A., Llopis-Gonzalez, A., & Guallar-Castillón, P. (2025). Obesity and Mental Health in Childhood and Adolescence: A Scoping Review of Recent Scientific Evidence. *Children*, 12(11), 1512. <https://doi.org/10.3390/children12111512>
34. Calcaterra, V., Rossi, V., Magenes, V. C., Baldassarre, P., Grazi, R., Liodice, M., Fabiano, V., & Zuccotti, G. (2024). Dietary habits, depression and obesity: an intricate relationship to explore in pediatric preventive strategies. *Frontiers in pediatrics*, 12, 1368283. <https://doi.org/10.3389/fped.2024.1368283>
35. Mooreville, M., Shomaker, L. B., Reina, S. A., Hannallah, L. M., Adelyn Cohen, L., Courville, A. B., Kozlosky, M., Brady, S. M., Condarco, T., Yanovski, S. Z., Tanofsky-Kraff, M., & Yanovski, J. A. (2014). Depressive symp-

toms and observed eating in youth. *Appetite*, 75, 141-149.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2013.12.024>

36. Warnick, J. L., Darling, K. E., West, C. E., Jones, L., & Jelalian, E. (2022). Weight Stigma and Mental Health in Youth: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of pediatric psychology*, 47(3), 237-255.
<https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsab110>

37. Scimeca, G., Alborghetti, A., Bruno, A., Troili, G. M., Pandolfo, G., Muscatello, M. R., & Zoccali, R. A. (2016). Self-worth and psychological adjustment of obese children: An analysis through the Draw-A-Person. *World journal of psychiatry*, 6(3), 329-338. <https://doi.org/10.5498/wjp.v6.i3.329>

38. Newson, L., Sides, N., & Rashidi, A. (2024). The psychosocial beliefs, experiences and expectations of children living with obesity. *Health expectations : an international journal of public participation in health care and health policy*, 27(1), e13973. <https://doi.org/10.1111/hex.13973>

39. Zhou, H., Liu, S., Xiao, Z., Yin, S., Fan, B., & Sun, G. (2025). Obesity and psychology: a bibliometric analysis of half a century. *Frontiers in nutrition*, 12, 1539587. <https://doi.org/10.3389/fnut.2025.1539587>

40. Voroncova, T., Konyk, T. V., Trokhymenko, M. B., Khlibovska, O. I., Hoshchynskyi, P. V., & Dzhyvak, V. G. (2025). Causes and consequences of obesity: Analysis of key factors and risks. *Bukovynian Medical Bulletin*, 28(4), 81-87. <https://doi.org/10.24061/2413-0737.28.4.112.2024.13>

41. Dymek, A., Zielińska, M., Englert-Bator, A., Dereń, K., & Łuszczki, E. (2025). Generalized Anxiety Disorder and Obesity: Overlapping Neuroendocrine, Metabolic, and Behavioral Pathways. *Nutrients*, 17(17), 2835. <https://doi.org/10.3390/nu17172835>

42. Milano, W., Ambrosio, P., Carizzzone, F., De Biasio, V., Di Munzio, W., Foia, M. G., & Capasso, A. (2020). Depression and Obesity: Analysis of

Common Biomarkers. *Diseases* (Basel, Switzerland), 8(2), 23.
<https://doi.org/10.3390/diseases8020023>

43. van der Valk, E. S., Savas, M., & van Rossum, E. F. C. (2018). Stress and Obesity: Are There More Susceptible Individuals?. *Current obesity reports*, 7(2), 193-203. <https://doi.org/10.1007/s13679-018-0306-y>

44. Vanden Brink, H., Pacheco, L. S., Bahnfleth, C. L., Green, E., Johnson, L. M., Sanderson, K., Demaio, A. R., Farpour-Lambert, N., Ells, L. J., & Hill, A. J. (2020). Psychological interventions delivered as a single component intervention for children and adolescents with overweight or obesity aged 6 to 17 years. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2020(7), CD013688. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD013688>

45. Baygi, F., Djalalinia, S., Qorbani, M., Larrabee Sonderlund, A., Kousgaard Andersen, M. K., Thilsing, T., Heitmann, B. L., & Nielsen, J. B. (2023). The effect of psychological interventions targeting overweight and obesity in school-aged children: a systematic review and meta-analysis. *BMC public health*, 23(1), 1478. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-16339-7>

46. Smith, J., Ang, X. Q., Giles, E. L., & Traviss-Turner, G. (2023). Emotional Eating Interventions for Adults Living with Overweight or Obesity: A Systematic Review and Meta-Analysis. *International journal of environmental research and public health*, 20(3), 2722. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032722>

47. Kucher, S. V., Mudra, U. O., Tkachuk, V. V., Ruda, M. M., Chernets, T. Y., Nikitina, I. M., & Dzhyvak, V. H. (2025). Impact of lifestyle modification interventions on metabolic syndrome and obesity in adults. *Wiadomosci lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960), 78(9), 1857-1865. <https://doi.org/10.36740/WLek/212515>

Костенко Дмитро Вікторович, кандидат педагогічних наук, доцент, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

Маркова Світлана Василівна, доктор історичних наук, доцент, методист-спеціаліст вищої категорії методичного відділу мистецької освіти та підвищення кваліфікації Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, м. Хмельницький, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-8665-2688>

Онищук Майя Іванівна, заслужена артистка України, директор Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва

Kostenko Dmytro, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Foreign languages for Mathematical Faculties of Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

Markova Svitlana, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Methodologist-Specialist of the highest category of the Methodical Department of Art Education and Advanced Training of the Khmelnytskyi Regional Scientific and Methodical Center of Culture and Art, Khmelnytskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-8665-2688>

Onyshchuk Maiia, Honored Artist of Ukraine, Chief of the Khmelnytskyi Regional Scientific and Methodological Center of Culture and Art

**ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У ВИКЛАДАЧІВ І
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ЖИТТЄТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

FORMATION OF HARDINESS OF TEACHERS AND STUDENTS IN THE CONDITIONS OF WAR: APPLIED ASPECTS OF PEDAGOGICAL LIFE-CREATING ACTIVITIES

Анотація

У статті акцентовано увагу на основних характеристиках життєстійкості, виокремлено тенденції змін у викладачів і здобувачів освіти в умовах війни, показано позитивний вплив педагогічної життєтворчої діяльності на стоїчні рефлексії. Відображено, що українці мають високий рівень стресу, проте демонструють і досить високий рівень адаптивності, сподівань на покращення, бажання зберегти свою державу. Відмічено, що окрім збройної агресії російська федерація, що задекларувала «денаціфікацію», агресивно використовує пропаганду, різнопланові маніпуляції, техніки підсвідомого впливу, тактики залякування, спотворення реальності. Прослідковано, що українці мають високий рівень стресу, проте демонструють і досить високий рівень адаптивності, сподівань на покращення, бажання зберегти свою державу. Аргументовано, що життєтворчість є особистісно-орієнтована практика спрямована на розвиток та корекцію відносин зі світом, мистецтво творчого конструювання власного життя, перетворення його на власний унікальний життєвий проєкт, через саморозвиток і рефлексію, інновації, духовну діяльність, довгострокове планування, а етимологія дефініції «життєтворчість» має давні індоєвропейські корені, і означає здатність творити життя, діяльність спрямовану на створення, розвиток та збагачення життя. Акцентовано увагу на тому, що чим довше буде тривати війна росії проти України, вчинятися проти нас злочин геноциду, тим складніше буде долати пролонговані демографічні, економічні, трансгенераційні наслідки. Обумовлено, що війна триває та продовжує негативно впливати на

психоемоційний і психофізіологічний стани і викладачів, і здобувачів освіти. Поняття «життєстійкість» нині потребує рефлексії кожного (самоаналізу, осмислення, переосмислення). Запропоновано, що Викладачам варто корелювати життєстійкість та «прийняття ризику» (фактично навчитися діяти без гарантії успіху).

Ключові слова: викладач, війна, життєстійкість, життєтворчість, життя, здобувачі, стрес.

Abstract

The article focuses on the main characteristics of hardiness, highlights the trends of changes in teachers and students of education in the conditions of war, shows the positive influence of pedagogical life-creating activity on stoic reflections. It is shown that Ukrainians have a high level of stress, but also demonstrate a fairly high level of adaptability, hopes for improvement, and the desire to preserve their state. It was noted that in addition to armed aggression, the Russian Federation, which has declared “denazification”, aggressively uses propaganda, various manipulations, techniques of subliminal influence, tactics of intimidation, distortion of reality. It has been observed that Ukrainians have a high level of stress, but also demonstrate a fairly high level of adaptability, hopes for improvement, and the desire to preserve their state. It is argued that life creativity is a personal-oriented practice aimed at the development and correction of relations with the world, the art of creative construction of one's own life, turning it into one's own unique life project, through self-development and reflection, innovations, spiritual activity, long-term planning, and the etymology of the definition "life creativity" has ancient Indo-European roots, and means the ability to create life, an activity aimed at creating, developing and enriching life. Attention is focused on the fact that the longer Russia's war against Ukraine lasts, the longer the crime of genocide is committed against us, the more difficult

it will be to overcome the prolonged demographic, economic, and transgenerational consequences. It is determined that the war continues and continues to have a negative impact on the psycho-emotional and psycho-physiological conditions of both teachers and students. The concept of “hardiness” currently requires everyone's reflection (introspection, understanding, rethinking). It is suggested that Teachers should correlate resilience and “risk taking” (actually learn to act without a guarantee of success).

Key words: teacher, war, hardiness, life-creating, life, students, stress.

Постановка проблеми. Життєстійкість є фундаментом особистісних рис людини, однією із ключових властивостей її індивідуальної здатності до зрілих форм саморегуляції. Життєстійкість проявляється також як ставлення людини до самої себе, навколишнього світу й характеру взаємодії з ним, вона дає сили для самоактуалізації та самореалізації, лідерства, самоповаги й самоприйняття, здорового способу думок і поведінки; дає змогу почуватися значущою і достатньо цінною, щоб повністю включитись у розв’язання життєвих завдань, не відволікаючись на наявність несприятливих чинників і змін. Життєстійкість можна вважати аналогом життєвої сили людини, яка відображає міру подолання нею певних життєвих обставин, самої себе, а також міру докладених зусиль, працюючи над собою і над обставинами свого життя. Життєстійкість людини може розвиватися протягом усього життя, а може залишатися недостатньо розвиненою [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі ми знаходимось в умовах політичних, інформаційних, соціально-економічних і екологічних загроз, що обумовлюють надзвичайно важкі та екстремальні умови як в побуті так і у професійному середовищі. В умовах повномасштабної війни населення нашої країни опинилось в екстремальній життєвій ситуації. В

залежності від особливостей психіки складні життєві обставини можуть спровокувати розвиток психічних розладів у деяких людей, інші ж в подібних ситуаціях проявляють свою життєстійкість. У вітчизняній і зарубіжній науці проблематика життєстійкості розроблялася та продовжує досліджуватися багатьма авторами, такими як О. Чиханцова [2; 3; 4], Т. Титаренко, Т. Ларіна [5], С. Мадді [6], С. Кобаса [7] І. Солкова, П. Томанек [8], В. Флоріан, М. Мікулінчер і О. Таубман [9] та ін.

Мета статті – узагальнити основні характеристики життєстійкості, виокремити тенденції змін у викладачів і здобувачів освіти в умовах війни, показати позитивний вплив педагогічної життєтворчої діяльності на стоїчні рефлексії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вже понад 10 років триває виснажлива війна росії проти України. Нині понад 80 % українців пережили стресові ситуації. В 2022 р. українці найбільше страждали від стресу, втоми та безсоння, що підтверджували дані соціологічної групи «Рейтинг». Лише 36% не відчували втоми, 44% – мали повноцінний сон. В 2023–2024 рр. від втоми, безсоння, невизначеності, невпевненості у своїх рішеннях. Найбільш виснаженими почувалися респонденти наймолодшого та найстаршого віку, жінки, мешканці зі сходу та заходу країни, ті, хто не працює або на пенсії, а також ті, хто мають родичів на війні [10].

В 2024–2025 рр. українці мають високий рівень стресу, проте демонструють і досить високий рівень адаптивності, сподівань на покращення, бажання зберегти свою державу. Проте, чим довше буде тривати війна росії проти України, вчинятися проти нас злочин геноциду, тим складніше буде долати пролонговані демографічні, економічні, трансгенераційні наслідки. Варто зауважити, що негативні міжпоколінні наслідки Голодомору-геноциду 1932–1933 років українцям вдалося пропрацювати (усвідомити, проаналізувати, встановити, розібрати) лише в

новому тисячолітті.

Варто зауважити, окрім збройної агресії російська федерація, що задекларувала «денаціфікацію», агресивно використовує пропаганду, різнопланові маніпуляції, техніки підсвідомого впливу, тактики залякування, спотворення реальності, тотальну брехню. Протистояти впливам «чорної», «сірої» пропаганди подеколи складно. І якщо всеосяжну російську облуду, повний обман українцям вдається відфільтрувати, то вплив «сірої пропаганди» («напівправди») може викликати певні сумніви, застереження в частини громадян. Тривалий психоемоційний вплив призводить до підвищення тривожності, втрати здатності критично мислити, відрізняти факти від маніпуляцій, викликати соціальну апатію або радикалізації. У контексті інформаційної війни (ІПСО) російська сторона використовує психологічні маніпуляції суспільством/суспільствами з метою виправдання своїх злочинних дій, нав'язування своїх намірів, установок.

На жаль, війна триває та продовжує негативно впливати на психоемоційний і психофізіологічний стани і викладачів, і здобувачів освіти. Поняття «життєстійкість» нині потребує рефлексії кожного (самоаналізу, осмислення, переосмислення).

Поняття «життєстійкість» має давні витоки, праслов'янську етимологію (жити і стійкість) . У філософських працях проблема стійкості людини перед життєвими труднощами вважалася головною. Стоїки визначали життєстійкість як зосередження на тому, що людина може контролювати власні думки, надії, не витрачаючи енергії на те, що поза її контролем (вчинки інших, події, погода); закликали розрізняти контрольоване і неконтрольоване (спрямовувати зусилля на власні думки та вчинки); працювати над внутрішнім світом, емоціями тощо.

Феномен життєстійкості у вітчизняній науці розглядається через мобілізацію внутрішніх сил, прагнення людини до реалізації своєї сутності,

зміни себе та навколишньої дійсності.

Життєстійкість – особистісна система установок, переконань й сприйняття подій як позитивного так і негативного характеру, певний персоналізований соціально-історичний досвід подальшого зростання і розвитку особистості, контролю і управління для мобілізації внутрішніх сил [11].

Викладачам варто корелювати життєстійкість та «прийняття ризику» (фактично навчитися діяти без гарантії успіху). Люди, котрі не наважуються діяти, не маючи повних гарантій, що все буде добре, виявляються набагато вразливішими перед стресами, ніж ті, хто готовий почати діяти, приймаючи невизначеність. Всі ці риси є загальновідомими, стійкими особистісними характеристиками, які можна формувати, розвивати упродовж життя.

Життєтворчість – особистісно-орієнтована практика спрямована на розвиток та корекцію відносин зі світом, мистецтво творчого конструювання власного життя, перетворення його на власний унікальний життєвий проєкт, через саморозвиток і рефлексію, інновації, духовну діяльність, довгострокове планування. Хоч би як було важко, нам необхідно вчитися активно творити своє життя. Етимологія дефініції «життєтворчість» має давні індоєвропейські корені, і означає здатність творити життя, діяльність спрямовану на створення, розвиток та збагачення життя [12]. Варто зауважити, що часто поняття «життєстійкість» корелюють із дефініцією «резилієнс» або психологічною резилентністю. За визначенням Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ), резилієнс – здатність успішно долати стресові ситуації, спираючись на власні ресурси, здатність використовувати ці ресурси. З практичної точки зору – життєтворчість може бути взаємопов'язана з певними аспектами у розвитку та прояві життєстійкості.

В рамках спільного проєкту в 2022 р. та в 2025 р. було налагоджено

співпрацю з ГО «Асоціація вчителів суспільних і гуманітарних дисциплін Хмельниччини» щодо тематичного опитування респондентів. В 2022 році нами було уніфіковано соціо-педагогічний питальник «Моя пристосованість до життя в умовах війни» для здобувачів освіти (вік 13–18 років) (Таблиця 1). В 2025 році ми знову провели спільне опитування здобувачів освіти з метою співставлення динаміки відповідей, визначення латентних чинників, загроз тощо. Було зібрано первинну інформацію методом опитування 60 респондентів (шляхом письмової реєстрації відповідей респондентів). З'ясовано основні тенденції змін порівняно з 2022 р. Отож порівняння показало зменшення бажання у здобувачів освіти спілкуватися, дискутувати з викладачами; також більше респондентів відчують підвищення тривожності під час повітряних тривог; збільшилась кількість тих, кого лякають думки про майбутнє. Варто зауважити, що відсоток тих, котрі вважають себе оптимістами, залишився сталим.

Кожному з нас важливо продовжувати вчитися комунікувати, розвивати комунікативні навички та уміння. Діалогічне спілкування (рівноправне) зі здобувачами освіти дозволяє налагодити міжособистісну взаємодію, досягнути згоди. Діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог-обмін думками, діалог-обговорення (дискусія) дозволяють структурувати процес спілкування, актуалізуючи позитивний вплив взаємообміну думками. Важливі як вербальні (усне мовлення) так і невербальні (міміка, жести, постава) форми прояву. Необхідно знати і вирізняти агресивні невербальні жести з метою виявлення упередження агресора (когнітивні упередження, що допомагають агресору виправдовувати свої дії, знецінювати жертву, бачити світ крізь призму власної ворожості та ін.).

Таблиця 1

Соціо-педагогічний питальник «Моя пристосованість до життя в умовах війни» для здобувачів освіти (вік 13–18 років)

№	Запитання	Варіанти відповіді			
1	Як часто у вас виникає занепокоєння, коли з якихось причин стає неможливим передбачити розвиток ситуації наперед?	Ніколи 5	Іноді 27	Часто 23	Завжди 5
2	Чи отримуєте ви задоволення від навчального процесу?	Взагалі не отримую 15	Іноді 16	Часто 25	Постійно 4
3	Чи маєте ви бажання спілкуватися з викладачами, дискутувати?	Не маю 10	Іноді 18	Часто 15	Постійно 12
4	Чи помічали ви значне підвищення тривожності під час повітряних тривог?	Ніколи 12	Іноді 12	Часто 18	Постійно 8
5	Чи лякають вас думки про майбутнє?	Ні 5	Іноді 5	Лякають 10	Дуже лякають 8
6	Чи вважаєте ви себе сьогодні оптимістом?	Ні 8	Інколи 5	Частково 7	Так 15

Необхідно пам'ятати про важливість включеності у процеси, бути в центрі подій завжди є кориснішим, ніж бути пасивним спостерігачем, особливо, з огляду на супротив стресам. Людина, яка діє і налаштована на те, щоб бути активною, краще захищена від стресу, ніж та, яка знаходиться в стані постійного очікування.

В 2025 р. було підтверджено, зокрема на рівні «здобувач освіти» – «викладач», що критичне мислення корелює з вмінням ставити цілі; діалогічне спілкування – з бажанням навчатися, творчо розвиватися.

Ми постійно знаходимося у взаємодії та маємо певний вплив один на одного, створюючи психологічну атмосферу. В сучасній педагогічній діяльності існує багато дієвих технік підвищення життєстійкості, переживання наслідків стресу, пошуку і актуалізації особистісного ресурсу в стресових ситуаціях. Зокрема, тренінги життєстійкості. Ми знаємо, як важлива групова атмосфера під час будь-яких занять. Протягом чотирьох років ми активно використовували техніку «Саморозкриття», що дозволяла покращити психологічний клімат, товариську атмосферу.

Протягом п'яти років ми апробовували есей (форма без форми), як можливість «виговоритися». Есей, як вільну форму вираження думки, спричинену глибокими переживаннями щодо почутого або прочитаного, його основними складовими є провокативна назва, емоційність викладу, розмовна лексика, апеляція до уявного співрозмовника. Ми пропонували апелювати до читача, робити йому смішно, сумно, боляче. Натепер нами зібрано понад 100 есеїв.

Окремі цитати з есеїв: «Я просто не можу зрозуміти, чому мене можуть вбити, коли я нічого поганого не зробив. Я їх ненавиджу» (І. В., учень); «Прагнення до свободи та справедливості є найважливішою рисою національного характеру українців» (Анастасія Д., студентка); «Війна, яка увірвалася в наше життя, негативно впливає як на роботу викладачів, так і

на навчання дітей. Діти стають роздратованими... вони бувають замкненими байдужими» (Г. І., викладач).

Арттерапія – найбезпечніший спосіб опрацювати свої внутрішні переживання. 3 жовтня 2025 року в рамках просвітницько-мистецького мініпроєкту «Культура Русі-України: дискурс іконописання (з елементами арттерапії, есеєтерапії)» ХОНМЦКиМ за сприяння директора М. Онищук, доктором історичних наук Світланою Марковою було проведено практичне бінарне заняття з історії України для слухачів Університету третього віку Хмельницького міського територіального центру соціального обслуговування (людей пенсійного віку зареєстрованих у громаді, зокрема і ВПО). Викладач Хмельницької школи іконопису «Нікош» Святослав Терлецький на занятті репрезентував один із проміжних етапів написання ікон. Було використано малювання, як елемент арттерапії.

Висновки. Наразі у статті зроблено спробу узагальнення основних характеристик життестійкості та виокремлення тенденції змін у викладачів і здобувачів освіти в умовах війни, щоб показати позитивний вплив педагогічної життєтворчої діяльності на стоїчні рефлексії. Формування життестійкості у викладачів і здобувачів освіти в умовах війни, зокрема, особистісної системи установок, переконань й сприйняття подій як позитивного так і негативного характеру забезпечує певний персоналізований соціально-історичний досвід подальшого зростання і розвитку особистості, контролю і управління для мобілізації внутрішніх сил задля успішного подолання стресових ситуації, спираючись на власні ресурси та здатність використовувати ці ресурси.

Список використаних джерел

1. Соціальна робота. Термінологічний словник / за заг. ред. Н. Чернухи, С. Петкова, Т. Захаріної. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 484 с. ISBN 978-966-

667-918-8

2. Чиханцова О.А. Життєстійкість як чинник збереження психічного здоров'я. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708354/6/Chykhantsova.pdf> 2.

3. Чиханцова, О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології", 2018, (42), 211–231. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-42.211-231>

4. Чиханцова О.А. (2017). Модель життєстійкості особистості. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v5/i17/17.pdf>

5. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf

6. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 44. P. 279–298.

7. Kobasa S. Stressful life events, personality and health. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. № 37. P. 1–11.

8. Solcova I., Tomanek P. Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*. 1994. Vol 36. № 5. P. 390–392.

9. Florian V., Mikulincer M., Taubman O. Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Apr. 68. № 4. P. 687–695.

10. Маркова С., Костенко Д., Матвєєв А. Життєстійкість викладачів і здобувачів вищої освіти в умовах війни: педагогічно-соціологічний дискурс. *Перспективи та інновації науки. (Серія Педагогіка)*. 4(9). 2022. С. 495-501).

11. Маркова С.В., Коцюк В.Д., Костенко В.Д. Методика викладання у вищій школі: теоретико-прикладні аспекти навчальної дисципліни : навч. посіб. для магістрів. Хмельницький: Вид-во ПП «Монускрипт», 2024. С.

101.

12. Маркова С. В., Костенко Д. В., Михайлова С. В. Життєстійкість здобувачів вищої освіти в умовах війни: педагогіко-філософський дискурс. Трансформаційна економіка. № 5 (05). 2023. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 87-89.

References

1. Sotsialna robota (2025). Terminolohichnyi slovnyk / za zah. red. N. Chernukhy, S. Pietkov, T. Zakharina [Social work. Terminological dictionary / by general ed. N. Chernukha, S. Petkova, T. Zakharinovi]. Kyiv: Yurinkom Inter. 484 s. ISBN 978-966-667-918-8 [in Ukrainian].

2. Chykhantsova O.A. (2018). Zhyttiistiikist yak chynnyk zberezhenia psykhychnoho zdorov'ia [Hardiness as a factor in maintaining mental health]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/708354/6/Chykhantsova.pdf> 2.

3. Chykhantsova, O. (2018). Zhyttiistiikist ta yii zviazok iz tsinnostiamy osobystosti [Hardiness and its connection with personal values.]. Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii", (42), 211–231. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-42.211-231> [in Ukrainian].

4. Chykhantsova O.A. Model zhyttiistiikosti osobystosti [A model of the hardiness of the individual]. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v5/i17/17.pdf> [in Ukrainian].

5. Tytarenko T.M., Larina T.O. (2009). Zhyttiistiikist osobystosti: sotsialna neobkhydnist ta bezpeka [Hardiness of the individual: social necessity and security]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf [in Ukrainian].

6. Maddi S. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. Journal of Humanistic Psychology. Apr. 44. R. 279–298 [in English].

7. Kobasa S. (1979). Stressful life events, personality and health. Journal of

Personality and Social Psychology, 37, 1–11 [in English].

8. Solcova I., Tomanek R. (1994). Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*, 36(5), 390–392 [in English].

9. Florian V., Mikulincer M., Taubman O. (1995). Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*. Apr. 68(4), 687–695 [in English].

10. Markova S., Kostenko D., Matvieiev A. (2022). Zhyttiistiikist vykladachiv i zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh viiny: pedahohichno-sotsiolohichnyi dyskurs [Hardiness of teachers and students of higher education in the conditions of war: pedagogical and sociological discourse]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. (Seriia Pedahohika)*. 4(9), 495–501 [in Ukrainian].

11. Markova S.V., Kotsiuk V.D., Kostenko V.D. (2024). *Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli: teoretyko-prykladni aspekty navchalnoi dystsypliny : navch. posib. dlia mahistriv* [Teaching methods in higher education: theoretical and applied aspects of the academic discipline: teaching. manual for masters]. Khmelnytskyi: Vyd-vo PP «Monuskrypt», 101 [in Ukrainian].

12. Markova S. V., Kostenko D. V., Mykhailova S. V. (2023). Zhyttiistiikist zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh viiny: pedahohiko-filosofskyi dyskurs [Hardiness of students of higher education in the conditions of war: pedagogical and philosophical discourse]. *Transformatsiina ekonomika*, 5 (05). Vydavnychy dim «Helvetyka», 87–89 [in Ukrainian].

Ksondzyk Sofiia, 5-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine.
<https://orcid.org/0009-0000-8921-6825>

Kotsyura Maria-Yulya, 3-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine.
<https://orcid.org/0009-0006-1050-1820>

Pastukh Sofia, 3-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine.
<https://orcid.org/0009-0000-2683-9339>

Dzhyvak Volodymyr, PhD, MD, Assistant Professor of the Department of Children's Diseases and Pediatric Surgery, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0000-0002-4885-7586>

CONTEMPORARY APPROACHES TO BOERHAAVE SYNDROME: CHALLENGES AND ADVANCES IN DIAGNOSIS AND TREATMENT

Abstract

Spontaneous esophageal rupture, also known as Boerhaave syndrome, is a rare but potentially fatal condition characterized by a full-thickness tear of the esophageal wall. It is most commonly caused by a sudden increase in intraesophageal pressure, often following severe vomiting, which is typically triggered by overeating, alcohol consumption, or other factors inducing violent retching. First described by the Dutch physician Hermann Boerhaave in 1724, this syndrome remains one of the most lethal conditions in gastroenterology, with historically high mortality rates when diagnosis and treatment are delayed. The classic clinical presentation includes vomiting, chest pain, and subcutaneous emphysema, collectively known as Mackler's triad. However, these symptoms are

not universally present and occur in only about 14% of cases, which often leads to delayed diagnosis and treatment. Due to its similarity to other acute conditions like myocardial infarction, pneumothorax, and Mallory-Weiss syndrome, accurate and timely differential diagnosis is crucial.

While surgical intervention has traditionally been the standard treatment for Boerhaave syndrome, recent research suggests that conservative management may be effective in selected patients, particularly those diagnosed early and in stable conditions. Advances in diagnostic imaging, particularly contrast-enhanced computed tomography, have significantly improved the ability to diagnose this condition with high sensitivity. CT scans provide detailed visualization of mediastinal fluid collections, pneumomediastinum, pleural effusions, and other signs indicative of esophageal rupture. Conservative management typically includes broad-spectrum antibiotics, intravenous fluids, drainage of mediastinal collections, and careful monitoring for complications. Endoscopic techniques, such as stent placement or use of the Over-the-Scope Clip (OTSC®), have also shown promise in treating selected cases without the need for surgery. Despite the challenges, a growing body of evidence demonstrates that with appropriate clinical monitoring and timely intervention, even patients with severe presentations can achieve full recovery without requiring open surgery. This review synthesizes the latest research, highlights the evolving role of conservative management, and provides insights into the future of treatment for Boerhaave syndrome.

Key words: Boerhaave syndrome, spontaneous esophageal rupture, conservative treatment, diagnosis, endoscopy, computed tomography.

Problem statement

Spontaneous esophageal rupture (SER), also known as Boerhaave's syndrome, is a rare and fatal acute surgical condition characterized by a full-thickness perforation of the esophagus, first described by Hermann Boerhaave in

1724 [1, 2, 3]. Boerhaave's syndrome is classically associated with the Mackler's triad, which includes vomiting, chest pain, and subcutaneous emphysema. However, these three symptoms, although common, are only present in approximately 14% of cases, which may lead to delayed diagnosis. Boerhaave's syndrome is one of the most lethal conditions of the gastrointestinal tract, with a mortality rate reaching 60% when intervention occurs and approaching 100% without intervention. Although the majority of esophageal perforations are iatrogenic, Boerhaave's syndrome accounts for about 15% of all esophageal perforations, including cases without previous esophageal pathology. The rupture of the esophagus due to excessive effort is associated with a sudden increase in intraesophageal pressure, often accompanying severe vomiting. This is believed to occur due to a disruption in neuromuscular coordination, specifically the inability to relax the cricopharyngeal muscle, leading to a complete esophageal rupture. This is often associated with overeating and alcohol consumption. Typically, the perforations occur longitudinally, averaging 3 to 8 cm in size, and are predominantly found in the posterior-lateral lower third of the esophagus, approximately 2-3 cm proximally to the gastroesophageal junction. This area is weaker due to a higher concentration of neurovascular structures and the relative absence of longitudinal muscle fibers [5, 6]. Due to symptom overlap with other acute conditions such as myocardial infarction, pneumothorax, or Mallory-Weiss syndrome, differential diagnosis plays a crucial role in determining the appropriate management strategy. The prognosis largely depends on the time elapsed between the injury and diagnosis. When diagnosis and appropriate treatment occur within 12-24 hours, patients have a favorable prognosis.

Modern diagnostic methods include radiological imaging, which allows for the identification of the location and extent of the rupture, as well as the evaluation of the spread of esophageal contents. The standard treatment approach is surgical intervention; however, recent studies from 2024-2025 demonstrate successful

cases of conservative management in stable patients. Diagnosis of Boerhaave's syndrome typically involves a physical examination and radiological assessment [7, 8, 9].

Imaging is crucial in the diagnosis of Burkhave syndrome. External chest and abdominal X-rays may show subcutaneous or mediastinal emphysema, mediastinal widening, and pleural effusion. In 20% of cases, the V-shaped symptom of Nakleario may manifest as radiolucent bands dissecting the retrocardial fascia, forming the letter V. This is a specific but insensitive radiographic sign of oesophageal perforation [10]. A contrast esophagogram may aid in the diagnosis. A water-soluble contrast agent such as Gastrografin should be used, as barium extravasation can lead to mediastinitis and subsequent fibrosis. However, 10-20% of oesophageal perforations may remain undetected during contrast studies using barium and 22-50% when using water-soluble contrast agents [2]. Laboratory tests are often non-specific in the diagnosis of Burkhave syndrome. Patients may have leukocytosis with a left shift, and in many, the haematocrit is around 50% due to haemoconcentration from fluid loss. Pleural effusion samples may contain undigested food particles and gastric fluid. Laboratory results typically show a pH of less than 6 and elevated salivary amylase levels. [2]

Contrast-enhanced computed tomography (CT) with oral contrast is the preferred imaging modality, with a reported sensitivity of 92-100% [12, 13]. CT provides more detail on the location of drained collections and helps to localise the site of mediastinal rupture. Contrast medium can further determine the extent of damage and aid in timely diagnosis. CT findings may include periesophageal and mediastinal gas, fluid collections in the mediastinum, thickening of the oesophageal wall, pleural effusion, pneumothorax, and hydrothorax. Endoscopy is considered controversial because it increases the risk of further oesophageal

perforation. Endoscopy should only be performed in patients in whom the site of perforation is unclear and who are suitable candidates for endoscopic treatment.

Analysis of recent research and publications

Authors Tzioti MK et al (2024) describe a rare clinical case of spontaneous oesophageal rupture, known as Burhave syndrome [13]. The researchers demonstrate the possibility of effective conservative treatment with the correct selection of patients and appropriate clinical monitoring. The patient described is a 20-year-old man who experienced repeated vomiting, fever with a temperature rise to 40.7 °C, epigastric pain and diarrhoea for five days. A week earlier, the patient was treated at a private clinic for acute appendicitis. A contrast-enhanced CT scan of the abdominal and thoracic cavities, performed after admission to the hospital, revealed pneumomediastinum, which is a sign of oesophageal perforation. However, there was no significant accumulation of fluid in the mediastinum or signs of abscess formation, which is an important criterion for deciding on a treatment method. The patient also had thrombosis of the portal and superior mesenteric veins, probably associated with the inflammatory process. Since the patient's general condition remained relatively stable and there was no massive mediastinal effusion, the specialists decided to opt for conservative treatment. The patient was prescribed broad-spectrum antibiotics (vancomycin and piperacillin/tazobactam), antifungal therapy (anidulafungin), adequate pain relief, correction of water and electrolyte balance, monitoring of his condition and control of possible complications. For several days, the patient was kept fasting and then switched to parenteral nutrition, after which enteral nutrition was gradually resumed. The patient's condition improved: positive dynamics of clinical and laboratory indicators, decreased manifestations of intoxication, regression of pneumomediastinum. The patient was discharged after 12 days. A follow-up CT scan several months later showed complete reversal of pathological changes in the mediastinum. In conclusion, the authors emphasise that although Burkhave

syndrome is traditionally associated with high mortality and the need for surgical intervention, in some clinical cases, conservative treatment can produce remarkable results without the risk of complications caused by surgery. The key factors for the success of this approach are the stable condition of the patient, the absence of large fluid accumulations in the mediastinum, the availability of regular imaging, and careful monitoring.

Loftus I.A. et al. (2023) describe a clinical case, presented to the emergency department with symptoms that had been increasing over two days: repeated vomiting, diarrhoea, weight loss, and general malaise [13]. On initial examination, she was mildly dehydrated, with no critical systemic abnormalities; symptoms were initially corrected with intravenous fluids and antiemetics. A few hours after the start of treatment, she suddenly experienced sharp pain in her back, especially between her shoulder blades, as well as subcutaneous emphysema in her neck and upper back. The patient's voice became hoarse, but she did not experience shortness of breath. A follow-up examination confirmed severe subcutaneous emphysema. The first chest X-ray did not reveal any significant changes, but a subsequent contrast-enhanced CT scan of the neck and chest showed circular thickening of the oesophageal wall in its middle part (approximately at the T8-T9 level), bilateral pneumothorax, pneumomediastinum, pneumopericardium, and subcutaneous air pockets in the neck, chest, and back, indicating oesophageal perforation and spread to the mediastinum. Given the patient's age and comorbidities, conservative management was chosen. Treatment included withholding oral intake, intravenous infusion therapy to correct dehydration, administration of broad-spectrum antibiotics, and bilateral chest drainage to evacuate air and fluid and reduce pressure on the lungs. After stabilisation, the patient was transferred to the intensive care unit, where endoscopy was performed the next day and a stent was placed at the site of the rupture (approximately 15 mm) to seal the oesophagus. Initially, nutrition was provided parenterally, and

after stabilisation, enteral nutrition was additionally started through a nasogastric tube. During her stay in the hospital, the clinical manifestations — pain, emphysema, intoxication — gradually decreased. The patient was under constant clinical and radiological supervision to monitor for possible complications, stent displacement, or deterioration. After approximately 50 days, a repeat endoscopy confirmed complete healing of the perforation, after which the stent was removed. A follow-up examination with water-soluble contrast did not reveal any leakage, but significant dilation of the oesophagus in the stent area was noted. After successful restoration of enteral nutrition, the patient was discharged. The combination of early diagnosis, drainage of the pleural cavities, sealing of the damaged segment of the oesophagus with a stent, and intensive care made it possible to avoid open surgery and demonstrated successful conservative treatment even in an elderly patient with concomitant diseases.

Magalhães E. et al. (2025) described a case of conservative treatment and the use of Over the Scope Clip in a 63-year-old patient with comorbidities who was admitted to the emergency department with sudden acute chest pain that began after an episode of severe vomiting [14]. The patient complained of general weakness, difficulty breathing, and chest discomfort. The initial examination revealed subcutaneous emphysema of the neck and upper chest, moderate tachycardia, and low-grade fever, while the patient was conscious, alert, and his vital signs remained relatively stable. To clarify the diagnosis, a contrast-enhanced computed tomography scan of the chest was performed, which revealed air in the mediastinum and signs of perforation of the distal oesophagus without significant fluid accumulation or abscesses. A diagnosis of Burkhav syndrome was made. Treatment began with complete fasting and the insertion of a nasogastric tube to decompress the oesophagus and reduce the risk of fluid leakage into the mediastinum. At the same time, the patient received intravenous infusion therapy to maintain water and salt balance and stabilise his condition, and broad-spectrum

antibiotic therapy was also prescribed. Drainage tubes were inserted to evacuate air and fluid, which reduced lung compression and controlled the risk of complications. After stabilising the patient's general condition, an endoscopic procedure was performed using Over-the-Scope Clip (OTSC®), which allowed the defect in the distal oesophagus to be sealed and prevented further leakage of contents. The patient was under constant clinical and radiological monitoring with regular CT scans to assess the regression of pneumomediastinum and the condition of the oesophagus. Gradually, liquid food and soft foods were introduced. The patient made a full recovery and his condition remained stable throughout his hospital stay, with no new complications.

D.C. Calderón-Cabrera et al. (2025) describe in their work a clinical case of conservative treatment of Burkhave syndrome in a 30-year-old man with no significant comorbidities, who was admitted to the hospital after seven episodes of severe vomiting that began approximately one hour after a heavy meal [15]. He complained of intense pain in the epigastrium and behind the sternum, difficulty breathing, and pain when swallowing. On physical examination, he was conscious, with rapid breathing, tachycardia, sweating, and subcutaneous emphysema in the neck and chest area. Laboratory tests showed leukocytosis of $26,800 \times 10^3/\mu\text{L}$, an increased percentage of immature neutrophils — 14%, elevated C-reactive protein level of 60 mg/L, and hyperglycaemia (glucose 234 mg/dL). Contrast-enhanced computed tomography of the neck revealed significant subcutaneous emphysema in the lateral and main parts of the neck, and CT of the chest cavity revealed pneumomediastinum and pneumopericardium, which led to suspicion of oesophageal rupture (Burkhawe syndrome). Treatment was conservative. The patient was prohibited from any oral intake (fasting) and was given intravenous analgesics and antibiotics to prevent mediastinal infections. During seven days of hospitalisation, significant improvement in both clinical and laboratory parameters was observed. On the seventh day of treatment, an endoscopy of the upper

gastrointestinal tract was performed: an area of linear redness was found on the left wall of the middle distal part of the oesophagus, but there were no signs of active perforation. A follow-up chest X-ray also showed no pathological changes. After these confirmations, the patient was gradually allowed to resume oral feeding, which he tolerated well, and he was discharged from the hospital with positive dynamics of his condition.

The purpose of this article is to provide a comprehensive overview of the current understanding and management strategies for spontaneous esophageal rupture (Boerhaave's syndrome). This article aims to synthesize recent clinical research, diagnostic advancements, and therapeutic approaches for this rare and life-threatening condition. A systematic review of the most up-to-date scientific literature was conducted, focusing on studies published in renowned international bibliometric databases, such as Scopus, PubMed, Google Scholar, and Web of Science. The literature search utilized key terms, including "spontaneous esophageal rupture," "Boerhaave's syndrome," "conservative treatment," and "surgical management," to ensure a comprehensive analysis of recent developments in both conservative and surgical management of the condition.

Presentation of the main material of the study

Spontaneous esophageal rupture (SER), commonly known as Boerhaave's syndrome, is a rare and potentially fatal medical emergency, primarily characterized by a full-thickness perforation of the esophageal wall. First described by the Dutch physician Hermann Boerhaave in 1724, this condition remains one of the most devastating and lethal surgical emergencies within the field of gastroenterology, with a historically high mortality rate. Boerhaave's syndrome is often precipitated by a sudden increase in intraesophageal pressure, frequently occurring after episodes of severe vomiting, which is typically associated with overeating, alcohol consumption, or other conditions that induce

violent retching. Although rare, the disease can also manifest in individuals without any pre-existing esophageal pathology, making it particularly challenging to diagnose [16, 17].

The hallmark clinical presentation of Boerhaave's syndrome includes a combination of vomiting, severe chest pain, and subcutaneous emphysema, which together form what is known as Mackler's triad. However, it is critical to note that these symptoms are not universally present and are found in only about 14% of all cases, which may contribute to delays in diagnosis and treatment. This lack of specific symptoms necessitates a high index of suspicion and careful differential diagnosis to avoid misdiagnosis. The clinical presentation is often confused with other acute conditions such as myocardial infarction, pneumothorax, Mallory-Weiss syndrome, or acute pancreatitis, which all share similar features such as chest pain and vomiting [18].

The pathophysiology of spontaneous esophageal rupture involves a rapid increase in pressure within the esophagus, commonly due to forceful vomiting. This leads to the rupture of the esophageal wall, particularly in the posterior-lateral aspect of the lower third of the esophagus, near the gastroesophageal junction. This region is vulnerable to injury due to its anatomical characteristics, including the relative absence of longitudinal muscle fibers and a concentration of neurovascular structures. The esophageal rupture can be longitudinal, typically ranging from 3 to 8 cm in length, and is often accompanied by extravasation of esophageal contents, including food particles, saliva, and gastric acid, into the mediastinum and pleural spaces [19, 20].

The diagnosis of Boerhaave's syndrome is heavily reliant on imaging studies, as clinical symptoms alone are often insufficient for a definitive diagnosis [21, 22]. Chest and abdominal radiographs can reveal the presence of subcutaneous emphysema, mediastinal widening, pleural effusions, and in some cases, a V-shaped radiolucent sign known as Nakleario's sign, which represents a

specific but not highly sensitive finding of esophageal perforation [23]. Contrast studies, including a contrast esophagogram with a water-soluble contrast agent like Gastrografin, are typically performed to confirm the diagnosis. Barium contrast agents are avoided due to their potential to exacerbate the development of mediastinitis if extravasation occurs. Despite the benefits of contrast imaging, it is important to recognize that up to 50% of esophageal perforations may remain undetected on contrast studies, depending on the type of contrast and the timing of the study.

Contrast-enhanced computed tomography with oral contrast is considered the imaging modality of choice for diagnosing Boerhaave's syndrome, offering a sensitivity rate of 92-100%. CT scans provide detailed visualization of periesophageal gas, mediastinal fluid collections, thickening of the esophageal wall, pleural effusion, and possible pneumothorax or hydrothorax. These findings allow clinicians to assess the severity of the rupture and identify any associated complications. Given its high sensitivity and ability to evaluate the full extent of the injury, CT imaging is invaluable in determining the site of rupture and in guiding treatment decisions.

Management of Boerhaave's syndrome traditionally involved surgical intervention, particularly in patients who present with a significant delay in diagnosis or who exhibit signs of sepsis or systemic instability [24]. The primary goal of surgical treatment is to repair the esophageal perforation, typically through a thoracotomy, and to address any associated complications, such as mediastinitis or pleural effusion. However, advances in the understanding of the condition and the development of more conservative management strategies have resulted in a shift towards non-surgical treatment for certain stable patients, particularly those diagnosed within a shorter time window. Recent studies have shown that in carefully selected patients, conservative management involving antibiotics,

drainage of mediastinal collections, and careful monitoring can result in favorable outcomes.

The prognosis of Boerhaave's syndrome is highly time-dependent. In general, when diagnosis and intervention occur within 12-24 hours of the event, the mortality rate is significantly reduced, with outcomes improving considerably with early detection and treatment [25]. However, when treatment is delayed beyond 24 hours, the risk of sepsis, multi-organ failure, and death increases markedly, with a reported mortality rate approaching 100% in untreated cases. Timely identification of the condition is therefore crucial for improving survival rates and minimizing morbidity.

In addition to traditional imaging modalities, the role of endoscopy in the diagnosis and management of Boerhaave's syndrome remains controversial. While endoscopic examination can provide direct visualization of the perforation site, it carries the risk of further damaging the esophageal wall and potentially worsening the perforation. As a result, endoscopy is generally reserved for cases where the site of perforation is unclear and where patients may benefit from endoscopic intervention, such as stent placement or primary closure in specific, carefully selected cases[26,27].

Spontaneous esophageal rupture or Boerhaave's syndrome is a life-threatening condition requiring rapid diagnosis and intervention. Although traditionally managed with surgical repair, evolving research indicates that conservative management may be appropriate for selected, stable patients, particularly when diagnosed early. The integration of advanced imaging techniques, including contrast-enhanced CT, and a deeper understanding of the pathophysiology of the condition, has significantly improved diagnostic accuracy and patient outcomes. As the field continues to evolve, further studies are required to refine treatment strategies and optimize care for individuals with this challenging and often fatal condition [28, 29].

Conclusion

Boerhaave syndrome remains a life-threatening condition that requires rapid diagnosis and intervention. While traditionally managed with surgery, recent research suggests that conservative treatment can be effective in selected, stable patients, particularly when diagnosed early. Advances in imaging techniques, such as contrast-enhanced CT, have greatly improved diagnostic accuracy, allowing for more tailored treatment strategies. As research continues, it is becoming increasingly clear that with appropriate management, many patients can recover without the need for invasive surgical procedures.

References

1. Godinho, M., Wiesel, E. H., Marchi, E., Módena, S. F., & Paula, R. A. (2012). Ruptura espontânea do esôfago: síndrome de Boerhaave [Spontaneous rupture of the esophagus: Boerhaave's syndrome]. *Revista do Colegio Brasileiro de Cirurgioes*, 39(1), 83-84. <https://doi.org/10.1590/s0100-69912012000100017>
2. Predescu, D., Achim, F., Socea, B., Rotariu, A., Moraru, A.-C., Rasuceanu, A., Constantin, C., Rosianu, C. G., & Constantin, A. (2025). Boerhaave Syndrome—Narrative Review. *Diagnostics*, 15(19), 2463. <https://doi.org/10.3390/diagnostics15192463>
3. Yagnik V. D. (2012). Boerhaave's syndrome: Spontaneous full thickness esophageal perforation. *Lung India : official organ of Indian Chest Society*, 29(2), 197. <https://doi.org/10.4103/0970-2113.95350>
4. Szarek, P., Kołacz, J., Oleś, P., Kwiatkowski, M., & Bochniak, P. (2025). Boerhaave Syndrome - A Rare but Serious Esophageal Emergency. *Quality in Sport*, 44, 62987. <https://doi.org/10.12775/QS.2025.44.62987>
5. Eremia, I. A., Anghel, C. A., Cofaru, F. A., & Nica, S. (2024). Early Presentation of Boerhaave Syndrome in the Emergency Department: A Case Re-

port and Review of the Literature. *Diagnostics (Basel, Switzerland)*, 14(15), 1592. <https://doi.org/10.3390/diagnostics14151592>

6. Bani Fawwaz B, Gerges P, Singh G, et al. (May 23, 2022) Boerhaave Syndrome: A Report of Two Cases and Literature Review. *Cureus* 14(5): e25241. doi:10.7759/cureus.25241

7. Haeffliger, L., Chapellier, P., Vietti Violi, N., Ledoux, J.-B., Mantziari, S., Schäfer, M., & Dromain, C. (2025). Advancing Esophageal Cancer Staging and Restaging: The Role of MRI in Precision Diagnosis. *Cancers*, 17(8), 1351. <https://doi.org/10.3390/cancers17081351>

8. D'Alessandro, C., Pittacolo, M., De Grandis, A., Garzotto, P., Gallupini, F., Moletta, L., Pierobon, E. S., Capovilla, G., Zanchettin, G., Salvador, R., Valmasoni, M., Quaia, E., & Crimi, F. (2025). Mastering esophageal cancer imaging: what radiologists need to know. *Abdominal radiology (New York)*, 50(12), 5743-5760. <https://doi.org/10.1007/s00261-025-04988-8>

9. Spapen, J., De Regt, J., Nieboer, K., Verfaillie, G., Honoré, P. M., & Spapen, H. (2013). Boerhaave's syndrome: Still a diagnostic and therapeutic challenge in the 21st century. *Case Reports in Critical Care*, 2013, 1-4. <https://doi.org/10.1155/2013/161286>

10. Hingston, C. D., Saayman, A. G., Frost, P. J., & Wise, M. P. (2010). Boerhaave's syndrome - rapidly evolving pleural effusion; a radiographic clue. *Minerva anesthesiologica*, 76(10), 865-867.

11. Allaway, M. G. R., Morris, P. D., Sinclair, J. L. B., Richardson, A. J., Johnston, E. S., & Hollands, M. J. (2021). Management of Boerhaave syndrome in Australasia: A retrospective case series and systematic review of the Australasian literature. *ANZ Journal of Surgery*, 91(7-8), 1376-1384. <https://doi.org/10.1111/ans.16501>

12. Simões, J., & Lázaro, A. (2021). Transhiatal esophagectomy in Boerhaave syndrome - Case report and literature review. *International Journal of Surgery Case Reports*, 89, Article 106583. <https://doi.org/10.1016/j.ijscr.2021.106583>
13. Loftus, I. A., Umana, E. E., Scholtz, I. P., & McElwee, D. (2023). Mackler's Triad: An Evolving Case of Boerhaave Syndrome in the Emergency Department. *Cureus*, 15(4), e37978. <https://doi.org/10.7759/cureus.37978>
14. Magalhães, E., Fonte Martins, M., Fertusinhos, M., Palma Rios, H., & Luís, D. (2025). Endoscopic Closure of a Spontaneous Esophageal Perforation Using an Over-the-Scope Clip (OTSC®): A Conservative Approach to Boerhaave Syndrome. *Cureus*, 17(5), e83442. <https://doi.org/10.7759/cureus.83442>
15. Calderón-Cabrera, D. C., Cobián-Cerna, E. J., & Zanabria-Caya, C. (2025). Boerhaave syndrome: A case report of successful conservative treatment. *Revista de gastroenterologia de Mexico (English)*, 90(2), 318-319. <https://doi.org/10.1016/j.rgm xen.2024.11.005>
16. Anwar, J., Maqsood, R., & Soomro, S. (2017). Multimodality Imaging Approach For The Early Diagnosis Boerhaave Syndrome. *Journal of Ayub Medical College, Abbottabad : JAMC*, 29(1), 157-158.
17. Martínez-Ordaz, J. L., Cornejo-López, G. B., & Blanco-Benavides, R. (2002). Síndrome de Boerhaave. Reporte de un caso y revisión de la literatura [Boerhaave's Syndrome. Case report and literature review]. *Revista de gastroenterologia de Mexico*, 67(3), 190-194.
18. Karatza, A. A., Fouzas, S., Gkentzi, D., Kostopoulou, E., Loukopoulou, C., Dimitriou, G., & Sinopidis, X. (2025). Missed or Delayed Diagnosis of Heart Disease by the General Pediatrician. *Children*, 12(3), 366. <https://doi.org/10.3390/children12030366>
19. Garas, G., Zarogoulidis, P., Efthymiou, A., Athanasiou, T., Tsakiridis, K., Mpaka, S., & Zacharakis, E. (2014). Spontaneous esophageal rupture as the underlying cause of pneumothorax: early recognition is crucial. *Journal of*

thoracic disease, 6(12), 1655-1658. <https://doi.org/10.3978/j.issn.2072-1439.2014.12.04>

20. Malik, U. F., Young, R., Pham, H. D., McCon, A., Shen, B., Landres, R., & Mahmoud, A. (2010). Chronic presentation of Boerhaave's syndrome. *BMC gastroenterology*, 10, 29. <https://doi.org/10.1186/1471-230X-10-29>

21. Landen, S., & El Nakadi, I. (2002). Minimally invasive approach to Boerhaave's syndrome. *Surgical Endoscopy*, 16(8), 1354-1357. <https://doi.org/10.1007/s00464-001-9185-4>

22. Spapen, J., De Regt, J., Nieboer, K., Verfaillie, G., Honoré, P. M., & Spapen, H. (2013). Boerhaave's Syndrome: Still a Diagnostic and Therapeutic Challenge in the 21st Century. *Case reports in critical care*, 2013, 161286. <https://doi.org/10.1155/2013/161286>

23. Murariu, D., Tatsuno, B. K., Tom, M. K., You, J. S., & Maldini, G. (2012). Subcutaneous emphysema, pneumopericardium, pneumomediastinum and pneumoretroperitoneum secondary to sigmoid perforation: a case report. *Hawai'i journal of medicine & public health : a journal of Asia Pacific Medicine & Public Health*, 71(3), 74-77.

24. Sherrin, S., Kochhar, J. K., Mustafa, W., & Batham, K. (2025). Management of boerhaave's syndrome in the intensive care unit. *International journal of critical illness and injury science*, 15(3), 132-135. https://doi.org/10.4103/ijciis.ijciis_44_25

25. Ersin, O. E., Yanık, F., Karamustafaoğlu, Y. A., & Yörük, Y. (2025). Mediastinitis secondary to esophageal rupture; A case of Boerhaave syndrome. *SAGE open medical case reports*, 13, 2050313X251357371. <https://doi.org/10.1177/2050313X251357371>

26. Tellechea, J. I., Gonzalez, J. M., Miranda-García, P., Culetto, A., D'Journo, X. B., Thomas, P. A., & Barthet, M. (2018). Role of Endoscopy in the

Management of Boerhaave Syndrome. *Clinical endoscopy*, 51(2), 186-191.
<https://doi.org/10.5946/ce.2017.043>

27. Tellechea, J. I., Gonzalez, J. M., Miranda-García, P., Culetto, A., D'Journo, X. B., Thomas, P. A., & Barthet, M. (2018). Role of Endoscopy in the Management of Boerhaave Syndrome. *Clinical endoscopy*, 51(2), 186-191.
<https://doi.org/10.5946/ce.2017.043>

28. Stephe, S., Kumar, S. B., Thirumalraj, A., & Dzhyvak, V. (2024). Transformer based attention guided network for segmentation and hybrid network for classification of liver tumor from CT SCAN IMAGES. *Eastern Ukrainian Medical Journal*, 12(3), 692-710. [https://doi.org/10.21272/eumj.2024;12\(3\):692-710](https://doi.org/10.21272/eumj.2024;12(3):692-710)

29. Hussain, D., Abbas, N., & Khan, J. (2024). Recent Breakthroughs in PET-CT Multimodality Imaging: Innovations and Clinical Impact. *Bioengineering (Basel, Switzerland)*, 11(12), 1213.
<https://doi.org/10.3390/bioengineering11121213>

Куртакова Ганна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

Kurtakova Hanna, Candidate of Legal Sciences (PhD in Law), Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES DURING MARTIAL LAW

Анотація

У статті проаналізовано реалізацію принципу верховенства права у діяльності правоохоронних органів України в умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації. Здійснено розмежування між законністю та верховенством права, виокремлено ключові елементи цього принципу: юридичну визначеність, повагу до прав людини, підзвітність державної влади, недопустимість свавілля. Розглянуто міжнародні стандарти, зокрема позиції ЄСПЛ, документи Венеційської комісії, а також зарубіжний досвід забезпечення правопорядку в умовах надзвичайного стану. Особливу увагу приділено обмеженням прав людини в умовах війни та їх правовим межам. Проаналізовано діяльність поліції, СБУ, прокуратури, Національної гвардії у

контексті забезпечення балансу між безпекою та дотриманням прав людини. Визначено ризики: перевищення повноважень, недосконалість механізмів контролю, брак фахової підготовки. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативної бази, механізмів громадського та судового контролю, підвищення правової культури. Запропоновано впровадження превентивних інструментів і адаптацію європейських практик. Зроблено висновок про критичну роль правоохоронців у збереженні правопорядку та демократичного устрою в умовах війни.

Ключові слова: верховенство права, правоохоронні органи, воєнний стан, обмеження прав, конституційні гарантії, права людини, законність, демократія, правова держава.

Abstract

This article explores the implementation of the rule of law in the work of Ukrainian law enforcement agencies under martial law imposed due to the armed aggression of the Russian Federation. It distinguishes between legality and the rule of law and highlights the key elements of the principle: legal certainty, respect for human rights, accountability of public authorities, and prohibition of arbitrariness. International standards are reviewed, including the positions of the ECtHR, Venice Commission documents, and foreign experience in maintaining law and order during emergencies. Special attention is given to the legal limits of restricting human rights in wartime. The activities of the police, Security Service of Ukraine, prosecution, and National Guard are analyzed in the context of balancing security and fundamental freedoms. The article identifies risks such as abuse of power, insufficient oversight mechanisms, and lack of professional training. It emphasizes the need to improve the legal framework, strengthen judicial and civil control, and enhance legal awareness. Recommendations include implementing preventive mechanisms and adapting European practices. The article concludes that law enforce-

ment agencies play a critical role in safeguarding public order and democratic governance in times of war.

Keywords: rule of law, law enforcement, martial law, human rights, legal certainty, public authority, constitutional guarantees, legality, democracy, security.

Постановка проблеми.

Умови воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації, поставили нові виклики перед усією системою публічного управління, зокрема — перед правоохоронними органами. Забезпечення безпеки, порядку та національного суверенітету вимагає оперативних рішень і значного розширення повноважень державних інституцій. Водночас існує об'єктивна загроза порушення прав людини, перевищення влади та зниження правових стандартів.[1]

У таких обставинах принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України, виступає не лише теоретичним орієнтиром, а й практичним критерієм правомірності дій держави. Його реалізація у діяльності правоохоронних органів — ключова умова збереження демократичних засад, довіри громадян до влади та легітимності обмежень, запроваджених у надзвичайний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання верховенства права як базового принципу правової держави є предметом ґрунтовного аналізу в наукових працях О. Костенка, М. Савчина, І. Копиленка, Ю. Шемшученка, а також у міжнародних документах Венеційської комісії, Ради Європи та ООН. У зарубіжній доктрині цей принцип розглядається через призму юридичної визначеності, підзвітності державної влади, незалежного судового контролю та дотримання прав людини (J. Rawls, T. Bingham, L. Fuller).

Проте питання реалізації верховенства права саме в умовах воєнного стану, а також у межах правоохоронної діяльності, залишаються малодослідженими в українському науковому просторі. Особливо бракує аналітичних робіт, що поєднують національний досвід із зарубіжними підходами до забезпечення правопорядку під час надзвичайних ситуацій.[2]

Метою статті є дослідити реалізацію принципу верховенства права у діяльності правоохоронних органів України під час воєнного стану, визначити потенційні ризики та проблеми, проаналізувати юридичні й практичні механізми забезпечення прав людини у надзвичайних умовах, а також запропонувати рекомендації щодо вдосконалення нормативної бази та правозастосовної практики з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Принцип верховенства права є одним із фундаментальних засад демократичної правової держави. У широкому розумінні верховенство права означає, що всі суб'єкти правовідносин - як громадяни, так і державні органи - зобов'язані діяти відповідно до правових норм, що базуються на справедливості, повазі до прав людини, юридичній визначеності та рівності перед законом.

Конституція України в ст. 8 прямо проголошує: «*В Україні визнається і діє принцип верховенства права*».[3] Це положення не є формальним - воно передбачає, що право стоїть вище за свавілля, політичну доцільність чи інституційну дискрецію. Основу цього принципу складають такі елементи:

- пріоритет прав і свобод людини;
- юридична визначеність;
- заборона зловживання владою;
- незалежність судової гілки влади;
- рівність усіх перед законом.

Особливу роль у забезпеченні верховенства права відіграють саме правоохоронні органи, які втілюють закон на практиці та реагують на його

порушення. Саме їхня діяльність найбільше демонструє громадянам, наскільки держава дотримується законності та справедливості.

Принцип верховенства права є частиною конституційного ладу України. Окрім згаданої ст. 8, він реалізується також через положення про права і свободи людини (розділ II Конституції), принцип поділу влади (ст. 6), незалежність суду (ст. 124) тощо. Згідно з правовими позиціями Конституційного Суду України, верховенство права є доктринальним фундаментом усієї системи права.

Україна також зобов'язана дотримуватись принципу верховенства права як учасниця міжнародних організацій. Зокрема:

- Європейська конвенція з прав людини (ст. 1 та 13) гарантує право на ефективний правовий захист;
- Рішення ЄСПЛ вимагають, щоб будь-яке обмеження прав людини було *«встановлено законом»*, *«необхідним у демократичному суспільстві»* та пропорційним;
- Копенгагенські критерії ЄС встановлюють верховенство права як передумову для європейської інтеграції.[4]

Таким чином, верховенство права - це не лише внутрішній конституційний принцип, а й міжнародне зобов'язання України.

У правничій науці існує дискусія щодо співвідношення понять *«законність»* і *«верховенство права»*. У радянській правовій традиції домінував формальний підхід: законність - це суворе виконання законів. Проте в сучасному розумінні верховенство права - це не просто підпорядкування закону, а відповідність закону принципам справедливості, прав людини та добросовісності.

Наприклад, якщо норма закону суперечить правам людини або дає можливість свавільного втручання у приватне життя, то її застосування має бути обмежене або визнане неконституційним. Таким чином, верховенство

права стоїть над буквою закону і вимагає оцінки змісту норм, а не лише їх формального виконання.

Для діяльності правоохоронних органів це означає: навіть у разі дії правового режиму воєнного стану, вони зобов'язані дотримуватись не лише закону, а й справедливості, гуманізму, балансу між безпекою та правами людини.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або її окремих місцевостях у разі збройної агресії, нападу або реальної загрози національній безпеці. Його правове регулювання визначається, насамперед, Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Конституцією України (ст. 106, 107, 64), а також указами Президента України, які затверджуються Верховною Радою.[2]

Воєнний стан передбачає обмеження окремих конституційних прав і свобод, зокрема:

- свободи пересування;
- свободи мирних зібрань;
- права на працю, страйк;
- недоторканності житла (за наявності підстав);
- свободи вираження поглядів тощо.

Однак навіть в умовах воєнного стану не допускається скасування прав, передбачених ст. 64 Конституції, зокрема:

- права на життя,
- заборони катувань,
- права на гідність і правову допомогу.

Тому обмеження прав не є абсолютними, і саме в межах цих обмежень мають діяти правоохоронні органи, реалізуючи принцип верховенства права, навіть у надзвичайній ситуації.[5]

У період воєнного стану діяльність правоохоронних органів набуває особливої ваги. Основними завданнями поліції, Служби безпеки України (СБУ), Державного бюро розслідувань (ДБР), Національної гвардії та інших органів є:

- забезпечення правопорядку в умовах дії особливого режиму;
- протидія воєнним злочинам, диверсіям, мародерству;
- контроль за дотриманням комендантської години;
- охорона стратегічних об'єктів та забезпечення правопорядку під час евакуації;
- виявлення колаборантів, агентів ворога;
- координація з військовими адміністраціями та Збройними Силами України.

Особливістю є те, що органи правопорядку не лише виконують класичні правоохоронні функції, а й працюють в умовах підвищеної правової невизначеності, високого рівня загроз, іноді - нестачі ресурсів та кадрів.

Правоохоронці у воєнний час часто залучаються до військових операцій, евакуацій населення, допомоги цивільному населенню в зонах бойових дій. Така багатофункціональність з одного боку - необхідність, з іншого - ризик порушення балансу між законністю та доцільністю.

Під час воєнного стану діяльність усіх органів сектору безпеки та правопорядку відбувається в умовах інтегрованого функціонування.

Ключові аспекти взаємодії:

- Централізація управління - завдяки військовим адміністраціям та координації з ОК (оперативними командуваннями ЗСУ).
- Спільні оперативні штаби, які координують діяльність поліції, СБУ, ДСНС, НГУ та ЗСУ.

- Обмін розвідувальною інформацією між СБУ та іншими органами для протидії ДРГ, зрадникам, диверсантам.
- Прокурорський нагляд - здійснюється відповідно до Конституції України (ст. 121) за дотриманням законності під час обмеження прав громадян.[6]

Разом із тим, виникають і ризики дублювання повноважень, перевищення компетенції, або відсутності чітких алгоритмів взаємодії в критичних ситуаціях. Тому реалізація принципу верховенства права вимагає чіткого правового регламентування повноважень та розмежування відповідальності між органами.

Воєнний стан, передбачаючи обмеження низки прав і свобод громадян, не скасовує обов'язку держави гарантувати базові права людини, зокрема - право на життя, захист від катувань, доступ до правосуддя, повагу до гідності. Згідно зі ст. 64 Конституції України, навіть у період надзвичайного або воєнного стану не можуть бути обмежені окремі права, що належать до природних і невідчужуваних.

Правоохоронні органи відіграють у цьому процесі ключову роль. Вони є першою ланкою, з якою громадянин стикається у випадках порушень, обмежень або втручань у його права. Зокрема, національна поліція, як орган забезпечення правопорядку, зобов'язана:

- не допускати перевищення повноважень при затриманні чи обшуках;
- поводитися гуманно з цивільними, навіть у зонах бойових дій;
- гарантувати право на захист і звернення до суду;
- фіксувати правопорушення у спосіб, який відповідає процесуальним стандартам.

СБУ, ДБР, військова прокуратура та інші органи мають дотримуватися принципів належного кримінального процесу, навіть у випадках

розслідування державної зради, колабораціонізму, диверсій. Верховенство права вимагає, щоб навіть у складних умовах громадяни не ставали об'єктами свавілля, а державна сила застосовувалася виключно в рамках правових процедур.

Одним із головних викликів у період воєнного стану є ризик зловживання повноваженнями з боку працівників правоохоронних органів. Посилена влада, екстрені повноваження, обмежений контроль та стресові умови часто стають передумовами для:

- перевищення сили під час затримань;
- незаконного утримання осіб без рішень суду;
- тиску на свідків чи підозрюваних;
- фальсифікації доказів.

Принцип верховенства права передбачає запобігання таким зловживанням, зокрема:

- внутрішні служби моніторингу законності (внутрішня безпека МВС, підрозділи ІБ СБУ);
- незалежний прокурорський нагляд (ст. 121 Конституції України);
- можливість подання скарг до суду або омбудсмена;
- залучення громадських організацій до моніторингу прав людини.[7]

Крім того, надзвичайно важливо, щоб права затриманих осіб не ігнорувалися навіть під час обмеження інших свобод. Йдеться про:

- право знати підстави затримання;
- право на адвоката;
- право на медичну допомогу;
- заборону тортур і жорстокого поводження.

Реалізація принципу верховенства права вимагає, щоб будь-яке обмеження прав було виправданим, пропорційним та тимчасовим.

Контроль за діяльністю правоохоронних органів у період воєнного стану є один із ключових механізмів підтримки верховенства права.

Судовий контроль здійснюється через:

- розгляд скарг на незаконні дії чи бездіяльність правоохоронців (КПК України, ст. 303–306);
- судовий нагляд за триманням під вартою;
- розгляд справ про адміністративні правопорушення;
- контроль за дотриманням прав підозрюваних у кримінальному процесі.

Громадський контроль реалізується через:

- діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена);
- громадські ради при МВС, СБУ, прокуратурі;
- журналістські розслідування;
- діяльність правозахисних організацій (наприклад, Харківська правозахисна група, Центр громадянських свобод).

У воєнний час громадський контроль обмежений - не всю інформацію можна оприлюднювати, однак навіть частковий доступ до дій правоохоронців дозволяє уникати безкарності та зловживань. Прозорість, підзвітність і регулярна комунікація з громадськістю сприяють збереженню довіри до держави навіть у найтяжчі періоди.

Одна з найскладніших дилем, яка виникає під час воєнного стану, полягає в пошуку оптимального балансу між захистом національної безпеки та дотриманням прав людини. З одного боку, держава зобов'язана оперативно реагувати на зовнішню агресію, підтримувати правопорядок, протидіяти диверсіям, забезпечувати громадський спокій. З іншого - ці дії не повинні перетворюватися на інструмент свавілля чи порушення базових прав людини.

Існує ризик, що заради досягнення безпекових цілей можуть ігноруватися фундаментальні гарантії:

- незаконне затримання підозрюваних без рішення суду;
- втручання в приватне життя без належної правової підстави;
- обмеження свободи слова під виглядом боротьби з інформаційними загрозами.

Це, своєю чергою, підриває довіру громадян до держави, послаблює легітимність дій правоохоронців та може мати довгострокові негативні наслідки для відновлення демократії після війни.

Практика показує, що навіть при наявності законів та внутрішніх інструкцій, в умовах надзвичайного стану зростає кількість випадків перевищення повноважень. Зокрема:

- застосування сили до цивільного населення без належної підстави;
- зловживання під час перевірки документів або обшуків;
- самовільне вилучення майна;
- затримання журналістів чи волонтерів під приводом «підозрілої діяльності».

Такі дії часто здійснюються без належного документування, що ускладнює подальше розслідування і позбавляє постраждалих права на ефективний захист.

Суттєвою проблемою є недостатня кваліфікація окремих працівників правоохоронних органів, зокрема мобілізованих або нещодавно призначених, які не мають достатнього досвіду або підготовки у сфері прав людини.

Ефективна реалізація принципу верховенства права неможлива без формування правової свідомості та етичних стандартів у працівників поліції, СБУ, НГУ та інших органів.

На сьогоднішній день важливо:

- удосконалити програми професійної підготовки та підвищення кваліфікації;
- впроваджувати обов'язкове навчання з прав людини та міжнародного гуманітарного права;
- розвивати механізми внутрішнього контролю (служби внутрішньої безпеки);
- створювати безпечне середовище для подачі скарг та повідомлень про зловживання (анонімні канали, омбудсмен, громадські платформи).

Повага до прав людини має стати не лише вимогою закону, а й професійною нормою поведінки для кожного правоохоронця. Без цього реалізація верховенства права залишатиметься декларативною.[6]

Міжнародна практика засвідчує, що навіть у періоди збройних конфліктів чи надзвичайного стану правова держава повинна дотримуватися принципів верховенства права. Країни-члени ЄС та НАТО, маючи значний досвід у сфері безпеки, розробили ефективні правові механізми контролю за діяльністю правоохоронних і військових органів.

Наприклад, у Франції, де надзвичайний стан оголошувався у зв'язку з терактами, діяла система парламентського та судового контролю за кожним випадком обмеження прав. У Німеччині, згідно з Основним Законом (Grundgesetz), обмеження прав можливе лише на основі закону, у чітко визначених межах, з постійним контролем Федерального конституційного суду.[8]

У Сполучених Штатах Америки принцип checks and balances (стримувань і противаг) дозволяє Конгресу та судовій владі контролювати навіть дії виконавчої влади у період надзвичайної ситуації. Водночас, права

затриманих і військовополонених захищаються на основі положень Женевських конвенцій та Конституції США.

Загальновизнаним є підхід, згідно з яким навіть під час війни або надзвичайного стану держава не звільняється від дотримання основоположних прав, а обмеження повинні бути:

- необхідними;
- тимчасовими;
- пропорційними;
- законодавчо встановленими;
- контрольованими незалежними інститутами.

У країнах Європи важлива роль у забезпеченні правового порядку в умовах криз належить незалежним наглядовим інституціям:

- Омбудсмани (Швеція, Польща, Іспанія) мають право проводити власні розслідування щодо порушень з боку поліції.

- Спеціалізовані антикорупційні підрозділи (наприклад, у Данії) контролюють зловживання службовим становищем під час надзвичайного стану.[9]

- Громадські наглядові ради, в тому числі з участю ветеранів, юристів, правозахисників, оцінюють законність дій силових структур.

У більшості держав-членів ЄС також запроваджені національні превентивні механізми, що відповідають вимогам Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань (ОПСАТ). Це дозволяє моніторити місця несвободи навіть в умовах обмеженого доступу.

Такі інструменти посилюють відповідальність правоохоронців, сприяють запобіганню порушенням і зміцненню довіри до силових структур.

В умовах повномасштабної війни Україна не лише захищає свою територію, а й бореться за утвердження європейських цінностей, серед яких

верховенство права є ключовим. Адаптація найкращих зарубіжних практик має стратегічне значення для зміцнення правового порядку в країні.

Доцільним є:

- створення незалежної наглядової структури за діями силових структур у воєнний час;
- посилення ролі Уповноваженого ВРУ з прав людини в моніторингу обмежень прав;
- розширення повноважень громадських рад при правоохоронних органах, зокрема щодо доступу до інформації;
- впровадження навчальних програм з прав людини для співробітників сектору безпеки, з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини;
- запровадження єдиного реєстру скарг на дії правоохоронців, з відкритим доступом до узагальненої статистики.[10]

Такі кроки дозволять не лише підвищити правову культуру в секторі безпеки, а й гарантувати належну реалізацію принципу верховенства права, що стане додатковим аргументом у процесі євроінтеграції України.

У період воєнного стану принцип верховенства права набуває особливого значення як основоположна конституційна цінність і гарантія недопущення правового свавілля. Правоохоронні органи, які відіграють ключову роль у забезпеченні громадської безпеки, повинні діяти виключно в межах повноважень, передбачених законодавством, з повагою до гідності та прав людини.

Проаналізовані в роботі правові засади, практичні аспекти діяльності поліції, СБУ, прокуратури та інших органів сектору безпеки в умовах дії воєнного стану дозволяють зробити такі узагальнення:

1. Верховенство права полягає не лише у дотриманні закону, а й у пріоритеті справедливості, прав людини та правового балансу між владними

повноваженнями і свободами громадян. Цей принцип повинен залишатися незмінним навіть у кризових ситуаціях.

2. Воєнний стан надає державі розширені інструменти впливу, але не звільняє від відповідальності за дотримання правових гарантій. Законодавство передбачає як обмеження окремих прав, так і механізми контролю за їх реалізацією.

3. Проблемними залишаються питання порушення прав людини з боку окремих представників правоохоронних органів, зловживання владою, недостатня фахова підготовка та правова культура в умовах підвищеної напруги.

4. Реалізація принципу верховенства права вимагає ефективного судового і громадського контролю, прозорості дій правоохоронців, доступу до правової допомоги, а також розвитку внутрішніх механізмів відповідальності у сфері безпеки.

5. Зарубіжний досвід доводить можливість поєднання ефективної безпекової політики з дотриманням прав людини. В Україні є всі передумови для адаптації таких механізмів з урахуванням європейського вектора розвитку.

Таким чином, дотримання принципу верховенства права у діяльності правоохоронних органів під час воєнного стану є не лише вимогою національного та міжнародного права, а й ключовою умовою збереження демократичного правопорядку, довіри до держави та ефективного відновлення після війни.

Список використаних джерел.

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 15.12.2025).

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 15.12.2025).
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.12.2025).
4. Дотримання верховенства права та прав і свобод людини в умовах війни в Україні: проблеми теорії та практики // Інформація і право. 2023. № 3. С. 119–130. URL: <https://il.ippi.org.ua/article/view/287088> (дата звернення: 15.12.2025).
5. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права // Проблеми філософії права. 2008. Т. IV—V. С. 98–107.
6. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навчальний посібник. Київ : Ліра, 2019. 456 с.
7. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Конус-Ю, 2008. Кн. 1. 314 с.
8. Report on the Rule of Law : Opinion adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). CDL-AD(2011)003rev. Strasbourg : Council of Europe, 2011. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (дата звернення: 15.12.2025).
9. Bingham T. The Rule of Law. London : Penguin Books, 2011. 224 p.
10. Fuller L. L. The Morality of Law. Revised edition. New Haven : Yale University Press, 1969. 262 p.

11. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні // Часопис Київського університету права. 2023. № 2. С. 45–48. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/853> (дата звернення: 15.12.2025).

12. Rule of Law Checklist : adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session (Venice, 11-12 March 2016). CDL-AD(2016)007. Strasbourg : Council of Europe, 2016. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-е) (дата звернення: 15.12.2025).

References

1. President of Ukraine. (2022, February 24). *Decree No. 64/2022 on the introduction of martial law in Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, May 12). *Law of Ukraine No. 389-VIII “On the Legal Regime of Martial Law” (as amended)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). *Constitution of Ukraine (as amended)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

4. Information and Law. (2023). Ensuring the rule of law and human rights in wartime in Ukraine: problems of theory and practice. *Information and Law*, 2023(3), 119–130. Retrieved from <https://il.ippi.org.ua/article/view/287088>

5. Kostenko, O. M. (2008). Social naturalism as a methodological principle of the philosophy of law. *Problems of Philosophy of Law*, IV–V, 98–107.

6. Savchyn, M. V. (2019). *Comparative Constitutional Law: Textbook*. Kyiv: Lira. 456 p.

7. Shemshuchenko, Y. S. (Ed.). (2008). *The Principle of the Rule of Law: Problems of Theory and Practice: Monograph. Vol. 1.* Kyiv: Konus-Yu. 314 p.
8. Venice Commission. (2011). *Report on the Rule of Law: Opinion adopted at the 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011).* CDL-AD(2011)003rev. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
9. Bingham, T. (2011). *The Rule of Law.* London: Penguin Books. 224 p.
10. Fuller, L. L. (1969). *The Morality of Law* (Revised edition). New Haven: Yale University Press. 262 p.
11. Kyiv University Law Journal. (2023). Restrictions on human rights and freedoms under martial law in Ukraine. *Kyiv University Law Journal*, 2023(2), 45–48. Retrieved from <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/853>
12. Venice Commission. (2016). *Rule of Law Checklist: Adopted at the 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016).* CDL-AD(2016)007. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e)

Ляска Оксана Петрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, соціології та педагогіки Харківського національного університету внутрішніх справ, Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>

Liaska Oksana Petrivna, PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Sociology and Pedagogy, Kharkiv National University of Internal Affairs, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>

ПСИХОМЕТРИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ВЕТЕРАНІВ: МОДЕЛЬ ОПИТУВАЛЬНИКА ПОЧАТКОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

PSYCHOMETRIC ASPECTS OF ASSESSING THE EMOTIONAL STATE OF VETERANS: A MODEL OF AN INITIAL REHABILITATION QUESTIONNAIRE

Анотація. У статті розглядається проблема психометричного оцінювання психоемоційного стану ветеранів бойових дій на початковому етапі психореабілітації в умовах тривалої війни в Україні. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості осіб із посттравматичними реакціями, депресивними та тривожними станами, емоційним вигоранням і труднощами соціальної адаптації після повернення з бойових дій. Наголошується на важливості своєчасного виявлення емоційних змін як передумови вибору адекватної форми психологічної допомоги — кризової, короткострокової або довготривалої психотерапевтичної.

Проаналізовано зарубіжні та вітчизняні підходи до психодіагностики емоційних станів ветеранів, зокрема можливості застосування стандартизованих опитувальників (PCL-5, DERS, DASS-21, PHQ-9) та обмеження їх використання без урахування культурного й соціального контексту України. Показано, що пряме перенесення західних методик не завжди забезпечує валідність результатів через специфіку переживання війни українськими ветеранами, семантичні особливості мови та значущість таких ресурсів, як побратимство, волонтерська й духовна підтримка.

Запропоновано концептуальну модель опитувальника психоемоційного стану для початкового періоду психореабілітації, що включає чотири взаємопов'язані блоки: емоційний фон і настрій; емоційну регуляцію; агресивно-деструктивні емоції (гнів, почуття провини, сором); соціальну підтримку та рівень адаптації. Обґрунтовано доцільність поєднання психометричного підходу з ресурсною та гуманістичною парадигмами сучасної психології. Зроблено висновок, що розробка національно адаптованого психодіагностичного інструменту сприятиме підвищенню ефективності ранньої психологічної допомоги ветеранам і формуванню цілісної системи психореабілітації, сумісної з міжнародними стандартами.

Ключові слова: психоемоційний стан ветеранів; психореабілітація; психометрична діагностика; емоційна регуляція; посттравматичні стресові реакції; соціальна підтримка; адаптація ветеранів; психологічні ресурси.

Abstract. The article addresses the problem of psychometric assessment of the psycho-emotional state of combat veterans at the initial stage of psychological rehabilitation in the context of a prolonged war in Ukraine. The relevance of the study is determined by the growing number of individuals experiencing post-traumatic reactions, depressive and anxiety states, emotional burnout, and

difficulties in social adaptation after returning from combat. Emphasis is placed on the importance of timely identification of emotional changes as a prerequisite for selecting an appropriate form of psychological support, including crisis intervention, short-term counseling, or long-term psychotherapy.

The article analyzes international and Ukrainian approaches to the psychological assessment of veterans' emotional states, focusing on the possibilities and limitations of using standardized questionnaires (PCL-5, DERS, DASS-21, PHQ-9) without sufficient consideration of the cultural and social context of Ukraine. It is shown that the direct transfer of Western assessment tools does not always ensure the validity of results due to the specific nature of Ukrainian veterans' war experiences, linguistic features, and the significance of such resources as comradeship, volunteer support, and spiritual support.

A conceptual model of a psycho-emotional state questionnaire for the initial period of psychological rehabilitation is proposed. The model includes four interrelated domains: emotional background and mood; emotion regulation; aggressive and self-destructive emotions (anger, guilt, shame); and social support and level of adaptation. The feasibility of integrating a psychometric approach with resource-based and humanistic paradigms of contemporary psychology is substantiated. It is concluded that the development of a nationally adapted psychodiagnostic instrument will contribute to improving the effectiveness of early psychological support for veterans and to the formation of a comprehensive psychological rehabilitation system compatible with international standards.

Keywords: psycho-emotional state of veterans; psychological rehabilitation; psychometric assessment; emotion regulation; post-traumatic stress reactions; social support; veterans' adaptation; psychological resources.

Постановка проблеми. Проблема діагностики психоемоційного стану ветеранів бойових дій набуває особливої актуальності в умовах тривалої

війни та масової участі громадян України у бойових діях. Військовий досвід, пов'язаний із високим рівнем стресу, втратою побратимів, пораненнями, ізоляцією від сім'ї, створює ґрунт для формування посттравматичних розладів, депресивних станів, тривоги, почуття провини, агресії чи емоційного вигорання [1]. Одним із найважливіших завдань системи психореабілітації є своєчасне виявлення таких емоційних змін і побудова ефективних інструментів первинного скринінгу. Особливо важливим є перший період психореабілітації, коли фахівці мають виявити основні емоційні реакції ветерана та визначити, який тип підтримки є необхідним - кризова, короткострокова чи довготривала терапевтична.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з результатами численних досліджень (Lazarus R. S., Folkman S., Gross J. J.), психоемоційний стан ветеранів включає кілька взаємопов'язаних компонентів: настрій, рівень тривожності, емоційну регуляцію, ступінь агресивності, прояви провини, сорому та емоційного вигорання [2; 3]. Психометричне оцінювання цих компонентів вимагає не лише використання стандартизованих тестів, але й адаптації методик до культурного, мовного та соціального контексту. Переважна більшість опитувальників, розроблених у США чи Європі (наприклад, PTSD Checklist for DSM-5 - PCL-5, Beck Depression Inventory, DERS - Difficulties in Emotion Regulation Scale), мають високі показники надійності ($\alpha = 0,85-0,92$), проте не враховують особливостей переживання війни українськими військовими та цивільними, які брали участь у бойових діях. Це зумовлює необхідність розробки власного, адаптованого до української ментальності інструменту, що враховує специфіку суспільного контексту, мовні особливості та традиційні моделі емоційної реакції на травму.

У зарубіжній літературі широко обговорюється питання психометричної валідності опитувальників, які оцінюють посттравматичні

симптоми. Зокрема, дослідження Blevins С. А. та співавт. показало, що опитувальник PCL-5 демонструє високу внутрішню узгодженість ($\alpha = 0,94$) і корелює з клінічними діагнозами посттравматичного стресового розладу [4]. Інші дослідження Gratz К. L. та Roemer L. виявили, що структура шкали DERS добре відтворює шість факторів емоційної регуляції - від труднощів прийняття емоцій до дефіциту доступу до стратегій контролю [5]. Подібні показники надійності підтверджено і в вибірках ветеранів Данії [6]. У Сполучених Штатах та Ізраїлі наголошується, що психометрична оцінка повинна бути не лише інструментом діагностики, а й засобом моніторингу ефективності психореабілітаційних програм [7]. Це дозволяє відстежувати динаміку емоційного стану протягом перших тижнів адаптації після повернення з фронту.

В Україні наразі існують лише окремі спроби створення подібних інструментів. Так, у межах проєктів Національного університету оборони України, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Київського інституту психотерапії ведуться дослідження щодо особливостей емоційного реагування учасників бойових дій і методів первинної психологічної діагностики [8]. Практики Центру реабілітації ветеранів «Лісова поляна» вказують на те, що під час первинної психодіагностики важливо оцінювати не лише настрій і тривожність, але й ступінь емоційного виснаження, почуття провини та наявність підтримувальних ресурсів (сім'я, побратими, громада) [9]. Водночас відзначається, що застосування перекладених українською мовою зарубіжних шкал, не завжди дає валідні результати - через відмінності у семантичному сприйнятті запитань, особливо тих, що стосуються вияву агресії чи емоційного відчуження.

Мета статті: розробити концептуальну модель опитувальника для оцінки психоемоційного стану ветеранів бойових дій на початковому етапі психореабілітації, що поєднує психометричну надійність і валідність з

культурною та соціальною адаптацією до українського контексту, та обґрунтувати її основні блоки і принципи використання для моніторингу емоційних змін і визначення типу психологічної підтримки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з узагальнення українського та зарубіжного досвіду, доцільно запропонувати модель опитувальника психоемоційного стану для початкового періоду психореабілітації ветеранів. Вона має враховувати чотири основні блоки: 1) емоційний фон і настрій; 2) емоційну регуляцію; 3) агресивно-деструктивні емоції (гнів, самозвинувачення, почуття сорому); 4) соціальну підтримку та рівень адаптації. Такий підхід забезпечує як кількісну оцінку стану, так і можливість якісного аналізу. Після статистичної апробації планується визначення середніх показників для типових груп ветеранів (за статтю, віком, видом служби, часом після повернення). Розрахунок нормативів дозволить виділяти «зони ризику», наприклад, якщо показник за шкалою емоційної регуляції перевищує середнє значення більш, ніж на 1,5 стандартних відхилення. Подібна структура підтверджується дослідженнями щодо факторної валідності психоемоційних шкал у ветеранів — наприклад, у роботах Фоа Е. В. та співавт. [10], які довели, що емоційна дезрегуляція часто поєднується з низьким рівнем соціальної підтримки та негативними переконаннями про себе.

Для українських реалій важливим є питання культурної адаптації. Досвід психологів Ізраїлю, Канади та США свідчить, що тестові твердження мають відображати цінності, мову і типові емоційні сценарії саме цільової групи [7]. Наприклад, у західних опитувальниках питання про соціальну підтримку часто стосуються друзів чи сім'ї, тоді як для українських ветеранів важливу роль відіграють побратими, волонтери, духовна підтримка. У дослідженнях українських психологів (О.Кокун [1], О.Оksamитна [8]) зазначається, що особливістю емоційного стану ветеранів є

поєднання тривожності, патріотичної гордості, втоми та почуття відповідальності перед суспільством Ці компоненти мають бути враховані при побудові шкали настрою й соціальної адаптації.

Під час розробки опитувальника доцільно враховувати досвід адаптації міжнародних шкал, таких як Depression, Anxiety and Stress Scales (DASS-21) або Patient Health Questionnaire (PHQ-9) [14], які успішно перекладені українською та показали прийнятну внутрішню узгодженість у клінічних вибірках. У цьому контексті співпраця з українськими клінічними психологами та психотерапевтами, які працюють у госпіталях і реабілітаційних центрах, дозволить наповнити опитувальник емпірично релевантними формулюваннями.

Важливою особливістю запропонованої моделі є інтеграція психометричного підходу з гуманістичною та ресурсною парадигмами сучасної реабілітаційної психології. Як зазначають Hobfoll S. E та співавт.[15], ефективна підтримка ветеранів має базуватися на відновленні базових ресурсів безпеки, приналежності, довіри та компетентності. Тому частина шкал може бути спрямована на вимірювання саме цих ресурсних показників - почуття контролю над життям, довіри до інших, наявності цілей. Подібний підхід застосовується у Veterans RAND 12-Item Health Survey (VR-12), який охоплює як психічне, так і соціальне благополуччя [16]. У контексті української практики це дозволить не лише виявляти емоційні розлади, а й визначати потенціал для позитивної динаміки.

Висновки. Модель опитувальника психоемоційного стану ветеранів на початковому етапі психореабілітації має ґрунтуватися на поєднанні емпірично перевірених психометричних принципів і контекстуальної чутливості до українських реалій. Психометричні показники надійності, валідності, факторної структури, тест-ретест стабільності є необхідною умовою наукової достовірності інструменту. Водночас, змістові

характеристики - мова, емоційні смисли, соціальні ресурси - повинні відображати унікальний досвід українських ветеранів, для яких початковий період реабілітації є не лише часом відновлення, але й пошуку нової ідентичності. Розробка такого опитувальника сприятиме формуванню національної системи психометричної діагностики, сумісної з міжнародними стандартами, і стане інструментом підвищення ефективності психологічної допомоги ветеранам.

Список використаних джерел:

1. Кокун О. М. Психологічна допомога військовослужбовцям у період адаптації до мирного життя. *Психологія і суспільство*, 2019, №2, с. 45–52.
2. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer, 1984.
3. Gross J. J. Emotion regulation: Conceptual and empirical foundations. *Handbook of Emotion Regulation*. New York: Guilford Press, 2014.
4. Blevins C. A., Weathers F. W., Davis M. T., et al. The Posttraumatic Stress Disorder Checklist for DSM-5 (PCL-5): Development and initial psychometric evaluation. *Journal of Traumatic Stress*, 2015, 28(6), 489–498.
5. Gratz K. L., Roemer L. Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the DERS. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 2004, 26(1), 41–54.
6. Christiansen D. M., Hansen M. Psychological assessment of veterans: Psychometric evaluation of the Danish DERS. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 2022, 5(1), 1–12.
7. Solomon Z., Mikulincer M. The aftermath of war: Veterans and their families in Israel. *Journal of Traumatic Stress*, 2006, 19(3), 277–288.

8. Оксамитна О. В. Психоемоційні прояви ветеранів війни: діагностика і терапевтичні підходи. *Вісник психології та соціальної педагогіки*, 2023, №1, с. 112–120.
9. Центр психічного здоров'я і реабілітації ветеранів «Лісова поляна». Звіт про діяльність за 2023 рік. Київ: МОЗ України, 2024.
10. Foa E. B., McLean C. P., Zang Y., et al. Psychometric properties of PTSD Symptom Scale Interview for DSM-5. *Psychological Assessment*, 2016, 28(10), 1159–1169.
11. Weathers F. W., Litz B. T., Keane T. M., et al. *The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5)*. National Center for PTSD, 2013.
12. Novaco R. W. Anger and psychological disturbance: Clinical implications and treatment considerations. *Journal of Clinical Psychology*, 2017, 73(9), 1156–1168.
13. Armour C., Müllerová J., Elhai J. D. A systematic literature review of PTSD's latent structure. *Clinical Psychology Review*, 2016, 44, 57–74.
14. Kroenke K., Spitzer R. L., Williams J. B. The PHQ-9: Validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 2001, 16(9), 606–613.
15. Hobfoll S. E., Watson P., Bell C. C., et al. Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention. *Psychiatry*, 2007, 70(4), 283–289.
16. Gandek B., Sinclair S.J., Kosinski M., et al. *Psychometric evaluation of the Veterans RAND 12-Item Health Survey (VR-12) in the USA*. Quality of Life Research. 2004;13(2):199–206. DOI: 10.1023/B:QURE.0000018472.07640.48.

References :

1. Kokun, O. M. (2019). Psykholohichna dopomoha viiskovosluzhbovtsiam u period adaptatsii do myrnoho zhyttia [Psychological assistance to military

personnel during adaptation to civilian life]. *Psykhologhiia i suspilstvo*, (2), 45–52 [in Ukrainian].

2.Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.

3.Gross, J. J. (2014). Emotion regulation: Conceptual and empirical foundations. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (2nd ed., pp. 3–20). Guilford Press.

4.Blevins, C. A., Weathers, F. W., Davis, M. T., Witte, T. K., & Domino, J. L. (2015). The Posttraumatic Stress Disorder Checklist for DSM-5 (PCL-5): Development and initial psychometric evaluation. *Journal of Traumatic Stress*, 28(6), 489–498. <https://doi.org/10.1002/jts.22059>

5.Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the DERS. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41–54. <https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94>

6.Christiansen, D. M., & Hansen, M. (2022). Psychological assessment of veterans: Psychometric evaluation of the Danish version of the DERS. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.31374/sjms.84>

7.Solomon, Z., & Mikulincer, M. (2006). The aftermath of war: Veterans and their families in Israel. *Journal of Traumatic Stress*, 19(3), 277–288. <https://doi.org/10.1002/jts.20118>

8.Oksamytna, O. V. (2023). Psykhoemotsiini proiavy veteraniv viiny: diahnostyka i terapevtychni pidkhody [Psycho-emotional manifestations of war veterans: Diagnostics and therapeutic approaches]. *Visnyk psykholohii ta sotsialnoi pedahohiky*, (1), 112–120 [in Ukrainian].

9. Mental Health and Rehabilitation Center for Veterans “Lisova Polyana”. (2024). *Zvit pro diialnist za 2023 rik* [Annual activity report for 2023]. Ministry of Health of Ukraine [in Ukrainian].

10. Foa, E. B., McLean, C. P., Zang, Y., Zhong, J., Rauch, S., Porter, K., Knowles, K., Powers, M. B., & Kauffman, B. Y. (2016). Psychometric properties of the PTSD Symptom Scale Interview for DSM-5. *Psychological Assessment*, 28(10), 1159–1169. <https://doi.org/10.1037/pas0000259>

11. Weathers, F. W., Litz, B. T., Keane, T. M., Palmieri, P. A., Marx, B. P., & Schnurr, P. P. (2013). *The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5)*. National Center for PTSD.

12. Novaco, R. W. (2017). Anger and psychological disturbance: Clinical implications and treatment considerations. *Journal of Clinical Psychology*, 73(9), 1156–1168. <https://doi.org/10.1002/jclp.22412>

13. Armour, C., Müllerová, J., & Elhai, J. D. (2016). A systematic literature review of PTSD’s latent structure. *Clinical Psychology Review*, 44, 57–74. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.12.002>

14. Kroenke, K., Spitzer, R. L., & Williams, J. B. W. (2001). The PHQ-9: Validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 16(9), 606–613. <https://doi.org/10.1046/j.1525-1497.2001.016009606.x>

15. Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., Friedman, M., Friedman, J., Friedman, J., & Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry*, 70(4), 283–315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>

16. Gandek, B., Sinclair, S. J., Kosinski, M., & Ware, J. E. (2004). Psychometric evaluation of the Veterans RAND 12-Item Health Survey (VR-12) in the United States. *Quality of Life Research*, 13(2), 199–206. <https://doi.org/10.1023/B:QURE.0000018472.07640.48>

Migenko Oleksandr, 5-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0000-0001-6257-2133>.

Bevzyuk Ivan, 6-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0009-0003-7840-3766>.

Ruzhytskyi Maksym, 6-th year student of the Faculty of Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0009-0009-7851-6457>.

Migenko Bogdan, PhD, MD, Associate Professor of the Department of Therapy and Family Medicine, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine. <https://orcid.org/0000-0003-2192-7238>.

LAPAROSCOPIC VS OPEN APPENDECTOMY: A COMPARATIVE REVIEW OF SURGICAL TECHNIQUES

Abstract

An inflammation of the appendix, is one of the most common causes of acute abdominal pain, often necessitating surgical intervention. The two primary surgical methods for treating appendicitis are open appendectomy and laparoscopic appendectomy. While OA has been the standard approach for many years, recent advancements in minimally invasive techniques have led to the widespread adoption of LA. This comparative analysis aims to evaluate and contrast the clinical outcomes, recovery times, complication rates, and patient satisfaction associated with these two surgical techniques. Laparoscopic appendectomy involves several small incisions through which a camera and surgical instruments are inserted to remove the appendix, offering significant advantages over OA. The main benefits of LA include reduced postoperative pain,

shorter hospital stays, quicker recovery, and smaller scars. Furthermore, LA is associated with fewer complications, such as wound infections and hernia formation, making it an appealing option for many patients. However, LA may not always be feasible in cases of complicated or perforated appendicitis, or when the patient's condition or anatomy complicates the procedure. In such cases, OA remains the procedure of choice, as it allows for more direct access to the appendix and surrounding tissues. Patient satisfaction is another important factor, with many studies reporting higher levels of satisfaction with LA due to its minimally invasive nature. Patients undergoing laparoscopic procedures typically experience less pain and enjoy the cosmetic benefits of smaller scars, contributing to a higher quality of life post-surgery. Conversely, OA, while effective, often results in larger scars, longer recovery periods, and a greater likelihood of postoperative complications, particularly in patients with higher body mass index or pre-existing conditions. The choice between OA and LA should be based on a comprehensive evaluation of the patient's condition, the complexity of the appendicitis, and the surgeon's experience. Both techniques offer effective outcomes, but the decision must be individualized, considering the patient's overall health, the surgical team's capabilities, and the available resources. While LA has become the gold standard for treating uncomplicated appendicitis, OA remains an essential option for complicated cases. Both laparoscopic and open appendectomy are vital in the treatment of appendicitis, each offering distinct advantages depending on the clinical scenario. Ongoing research into improving surgical techniques, postoperative care, and patient management will continue to refine the decision-making process, ensuring optimal outcomes for patients undergoing appendectomy.

Key words: laparoscopic appendectomy, open appendectomy, appendicitis, surgical outcomes, recovery time, complications, patient satisfaction, minimally invasive surgery.

Problem statement

Appendicitis is the inflammation of the appendix, a small, finger-like pouch attached to the cecum of the large intestine [1]. It is one of the most common causes of acute abdominal pain, often necessitating surgical intervention [2]. This condition can lead to serious complications such as perforation, peritonitis, abscess formation, and sepsis, which, if left untreated, can be life-threatening. While the condition predominantly affects younger populations, there is also a significant incidence in both children and the elderly, underscoring the widespread nature of this condition across all age groups [3, 4].

The treatment for appendicitis almost invariably involves surgical intervention. The conventional method for treating appendicitis is open appendectomy, a procedure in which the inflamed appendix is removed through a surgical incision in the lower right abdomen [5]. This traditional approach, while effective, is associated with a longer recovery period, greater postoperative pain, and a higher risk of complications, such as wound infections, hernias, or adhesions [6].

In recent years, however, minimally invasive surgery has become more widely adopted, with laparoscopic appendectomy emerging as the preferred method in many clinical settings [7, 8]. This procedure involves making small incisions through which a camera and surgical instruments are inserted to remove the appendix. Laparoscopy has several advantages over open surgery, including reduced postoperative pain, a shorter recovery time, and a lower risk of complications. The use of laparoscopy allows for a more precise and less invasive operation, which is beneficial in minimizing tissue trauma and accelerating the

patient's return to normal activities [9]. While both traditional and laparoscopic appendectomy are effective, the choice of method depends on various factors, including the patient's clinical condition, the experience of the surgical team, and available medical technology. Laparoscopic surgery, although associated with fewer complications and a quicker recovery, may not always be suitable for patients with complicated or perforated appendicitis, where the open method might still be preferred [10, 11].

The timing of surgery is a critical factor in the management of appendicitis. Delayed treatment can lead to the rupture of the appendix, causing the spread of infection throughout the abdominal cavity, leading to peritonitis, sepsis, and potentially death. Once the appendix ruptures, the likelihood of postoperative complications increases significantly, and the need for more intensive care escalates. Therefore, the early recognition and prompt surgical removal of the appendix are paramount in preventing these serious outcomes [12, 13]. The traditional approach to managing appendicitis, while effective, has been increasingly questioned in light of the significant advances in laparoscopic surgery. However, the emergence of new surgical techniques and diagnostic tools has not diminished the importance of timely intervention. In fact, rapid diagnosis and treatment remain essential to reducing the risk of complications, shortening hospital stays, and improving overall outcomes [14].

Appendicitis remains one of the most frequently encountered surgical emergencies in medical practice. Despite advances in diagnostic tools and surgical techniques, it continues to present a significant challenge for healthcare systems worldwide [15, 16]. As surgery continues to evolve, particularly with the development of laparoscopic and robotic-assisted techniques, there is a need for ongoing research to determine the most appropriate treatment methods for appendicitis, based on individual patient characteristics and clinical scenarios. The comparison of traditional open appendectomy with laparoscopic techniques is a

central issue in contemporary surgical practice. With laparoscopic surgery offering reduced recovery time and lower complication rates, it has become the gold standard in many cases [17]. In certain clinical situations, open appendectomy remains the procedure of choice. For instance, patients with perforated appendicitis or those who are hemodynamically unstable may not be suitable candidates for laparoscopic surgery. As such, determining the optimal surgical approach for each patient remains a key area of interest for researchers and surgeons alike. To evaluating surgical techniques, there is a growing interest in enhancing preoperative and postoperative care to improve patient outcomes. The development of effective strategies for managing pain, reducing the risk of infection, and promoting quicker recovery is essential to advancing the standard of care in appendicitis treatment [18].

Appendicitis continues to be a prevalent and urgent medical condition that requires timely and effective surgical intervention. The ongoing development of minimally invasive surgical techniques, coupled with improved diagnostic and care protocols, has the potential to further enhance patient outcomes. As medical technology and surgical practices evolve, the challenge of optimizing treatment for appendicitis will remain a focal point of research and clinical practice, contributing to the overall improvement of surgical care and patient safety.

Analysis of recent research and publications

Several large-scale comparative analyses consistently indicate that laparoscopic appendectomy is associated with reduced postoperative pain, shorter hospital stays, and faster return to normal activities compared with open appendectomy. For example, Sunil Basukala et al. (2023) cohort study reported that patients undergoing LA experienced significantly less postoperative pain and shorter hospitalization times than those subjected to OA, though overall complication rates were not statistically different between groups [19].

Zhang G. and Wu B. (2022) compare patient recovery after laparoscopic appendectomy (LA) and open appendectomy (OA) to determine the optimal method for diagnosing and treating appendicitis [20]. The aim of the study was to conduct a comprehensive assessment of the clinical efficacy and recovery of patients after both types of surgery. The article presents a meta-analysis based on literature selected from the PubMed, Web of Science, Embase, CNKI, and Wanfang databases for the period from 2010 to 2021. The sample consisted of 16 studies involving a total of 2,149 patients: 1,251 patients received LA and 898 received OA. The article compares various indicators, such as operation time, number of postoperative complications, length of hospitalisation, blood loss during surgery, time to recovery of gastrointestinal function, and levels of white blood cells, neutrophils and C-reactive protein. The results of the meta-analysis showed that laparoscopic surgery has significant advantages over open surgery: fewer postoperative complications, shorter surgery time, less blood loss, faster recovery of gastrointestinal tract function, and shorter hospitalisation period. In addition, patients who underwent LA had significantly lower levels of white blood cells, neutrophils, and C-reactive protein in the postoperative period. All these factors indicate that laparoscopic appendectomy is a safer and more effective procedure for the treatment of acute appendicitis compared to open surgery. It is emphasised that laparoscopic appendectomy is the optimal method of treating acute appendicitis due to its advantages, including fewer complications, shorter surgery and hospitalisation times, and faster patient recovery. The article also notes that further research, particularly on postoperative pain and patient recovery time, would be useful to definitively determine the advantages of this method compared to open surgery.

Ohtani H. et al. (2012) compared the results of laparoscopic and open surgery in the treatment of acute appendicitis by conducting a meta-analysis of the results of randomised controlled trials [21]. The meta-analysis included 39 articles containing data from 5,896 patients. According to the results, laparoscopic surgery

has several advantages over open surgery, including shorter hospital stays, reduced need for pain medication, and a faster return to normal activity. However, laparoscopic surgery takes longer than open surgery, as was found in this study. The article concludes that laparoscopic surgery may be the standard of care for acute appendicitis.

Amin M. and Boules M. analyses the comparison of the effectiveness of laparoscopic and open appendectomy in the context of postoperative complications, particularly wound infections, in elderly patients [22]. The aim of the study is to assess how the two surgical methods affect the rate of postoperative infections in elderly patients. The study methodology included a meta-analysis of six studies conducted between 2004 and 2021, involving a total of 42,675 patients. Among them, 15,486 underwent laparoscopic surgery and 27,189 underwent open appendectomy. The results showed that laparoscopic surgery had significantly lower rates of wound infections ($p = 0.001$) and intra-abdominal abscesses ($p = 0.001$) compared to open surgery. The study concludes that laparoscopic appendectomy is a safer procedure for elderly patients because it reduces the risk of postoperative complications, such as infections and abscesses, compared to traditional open surgery. However, the authors note that the studies have certain limitations due to the small number of included works, and therefore the accuracy of their results should be taken into account.

Purpose of the Article

The purpose of this article is to summarize and synthesize current scientific data regarding the comparative analysis of laparoscopic and open appendectomy techniques. To achieve this goal, a systematic review of the existing scientific literature was conducted, focusing on recent publications from international bibliometric databases such as Scopus, Google Scholar, Web of Science, and others. The search queries included key terms in English, such as "laparoscopic

appendectomy", "open appendectomy", "surgical outcomes", "postoperative recovery", "complications", "minimally invasive surgery", "surgical techniques comparison", "appendicitis treatment", "laparoscopic vs open surgery", "postoperative pain management", "hospital stay duration", "surgical complication rates", "benefits of laparoscopic surgery", "traditional appendectomy", "postoperative infection rates", "wound healing after surgery", "laparoscopic surgery advantages", "appendectomy methods", "healthcare cost comparison", "patient satisfaction with surgery", "operative time", "surgical skill and experience", "robot-assisted surgery in appendectomy", "laparoscopic appendectomy for perforated appendicitis", "laparoscopy in emergency surgery", "early recovery after appendectomy", "advanced surgical techniques in appendicitis", "clinical outcomes in appendectomy", and "surgical complications in appendicitis."

Presentation of the main material of the study

The study examines the comparative effectiveness of two primary surgical approaches to treating appendicitis: laparoscopic appendectomy and open appendectomy. The main goal of this research is to evaluate and contrast these two techniques across various clinical outcomes, such as surgical time, postoperative complications, recovery time, hospital stay duration, and patient satisfaction. This comparative analysis is essential in determining which method offers superior clinical benefits, particularly in light of the rapid advancements in minimally invasive surgical technologies.

Laparoscopic appendectomy, also known as minimally invasive surgery (MIS), involves the removal of the appendix through several small incisions, typically using a camera and specialized instruments. This technique offers several advantages, including smaller scars, less postoperative pain, reduced risk of infection, and faster recovery times [23]. These benefits are especially significant

for patients, as shorter hospital stays and quicker return to normal activities reduce both personal and healthcare costs. Additionally, the precision of laparoscopic techniques allows for enhanced visualization of the abdominal cavity, which can be beneficial in cases of complicated appendicitis, such as perforation or abscess formation [24]. On the other hand, open appendectomy, the traditional method, involves a larger incision and is often the go-to procedure in cases where complications are present, such as perforated appendicitis or when laparoscopic surgery is not feasible due to the patient's condition [25]. While open appendectomy has a longer recovery period and carries a higher risk of postoperative complications, including infection and hernia formation at the incision site, it remains a reliable option for patients with certain complicating factors [26]. The open technique also allows for more direct access to the appendix and surrounding tissue, which can be critical in challenging cases.

Complication rates are another crucial point of comparison. Laparoscopic appendectomy generally has lower rates of wound infections and hernias, but there are risks associated with the procedure, such as injury to surrounding organs and complications related to the use of carbon dioxide gas during surgery [27]. In contrast, open appendectomy tends to be associated with higher rates of wound infections, particularly in patients with a higher body mass index or those who have undergone surgery in the presence of peritonitis.

The skill level of the surgeon plays a critical role in the outcomes of both procedures. While laparoscopic surgery offers numerous benefits, it also requires a high level of expertise and experience. In hospitals where laparoscopic training and resources are not as readily available, open appendectomy may remain the preferred option. Therefore, the availability of trained personnel, equipment, and institutional support is an important factor in determining the best surgical approach [28, 29, 30, 31].

Patient satisfaction and quality of life are also key areas addressed in this study. Research suggests that patients undergoing laparoscopic appendectomy report higher levels of satisfaction due to the less invasive nature of the surgery, quicker recovery times, and the cosmetic advantage of smaller scars. However, in certain cases, especially when the appendicitis is complicated or when the patient's condition does not allow for minimally invasive surgery, open appendectomy may be the only viable option. The choice between laparoscopic and open appendectomy must be made based on a thorough evaluation of the patient's clinical condition, the surgeon's expertise, and the available surgical resources. Both techniques have distinct advantages and limitations, and the decision should be tailored to each individual case, considering the potential for complications, the patient's overall health, and their ability to recover in a timely manner.

Conclusion

Both laparoscopic and open appendectomy have distinct advantages and are vital in the treatment of appendicitis. Laparoscopic appendectomy is preferred for its faster recovery, reduced postoperative pain, and shorter hospital stays, making it the standard for uncomplicated cases. However, open appendectomy remains crucial in complicated cases, such as perforated appendicitis, or when laparoscopic surgery is not feasible due to patient conditions or technical limitations. The choice between the two methods should be individualized, considering factors like the patient's health, the complexity of the appendicitis, and the surgeon's expertise. Both techniques have proven efficacy, and ongoing research will continue to refine their application to ensure the best outcomes for patients.

References

1. Salminen, P., Haijanen, J., Minneci, P. C., Davidson, G. H., Boermeester, M. A., Livingston, E., Andersson, R. E., Lee, K. H., & Flum, D. (2025). Appendicitis. *Nature reviews. Disease primers*, 11(1), 79. <https://doi.org/10.1038/s41572-025-00659-6>
2. Constantin, M., Petrescu, L., Mătanie, C., Vrancianu, C. O., Niculescu, A. G., Andronic, O., & Bolocan, A. (2023). The Vermiform Appendix and Its Pathologies. *Cancers*, 15(15), 3872. <https://doi.org/10.3390/cancers15153872>
3. Quiros-Roldan, E., Sottini, A., Natali, P. G., & Imberti, L. (2024). The Impact of Immune System Aging on Infectious Diseases. *Microorganisms*, 12(4), 775. <https://doi.org/10.3390/microorganisms12040775>
4. Ibarz, M., Haas, L. E. M., Ceccato, A., & Artigas, A. (2024). The critically ill older patient with sepsis: a narrative review. *Annals of intensive care*, 14(1), 6. <https://doi.org/10.1186/s13613-023-01233-7>
5. Paaanen, H., Grönroos, J. M., Rautio, T., Nordström, P., Aarnio, M., Rantanen, T., Hurme, S., Dean, K., Jartti, A., Mecklin, J. P., Sand, J., & Salminen, P. (2013). A prospective randomized controlled multicenter trial comparing antibiotic therapy with appendectomy in the treatment of uncomplicated acute appendicitis (APPAC trial). *BMC surgery*, 13, 3. <https://doi.org/10.1186/1471-2482-13-3>
6. Weledji, E. P., Zisuh, A. V., & Ngounou, E. (2023). Management of appendicitis: appendicectomy, antibiotic therapy, or both?. *Annals of medicine and surgery* (2012), 85(4), 897–901. <https://doi.org/10.1097/MS9.0000000000000401>
7. Migenko, B., Palamar, S., Krycky, I., Hoshchynskyi, P., Khlibovska, O., & Drosyk, M. (2025). Clinical, educational, and ethical dimensions of laparoscopic surgery. *Prospects and Innovations of Science, Series "Medicine"*, 6(52), 2024-2038. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6\(52\)-2024-2038](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-6(52)-2024-2038)

8. Hoshchynskyi, P. V., Migenko, B. O., Drosyk, M. M., Mykolenko, A. Z., Golovata, T. K., Dzhyvak, V. H., & Vastyanov, R. S. (2025). Analysis of benefits and challenges in minimally invasive pediatric surgery based on the PRISMA methodology. *World of Medicine and Biology*, 3(93), 220-227. <https://doi.org/10.26724/2079-8334-2025-3-93-220-227>
9. Ardila, C. M., & González-Arroyave, D. (2024). Precision at scale: Machine learning revolutionizing laparoscopic surgery. *World journal of clinical oncology*, 15(10), 1256–1263. <https://doi.org/10.5306/wjco.v15.i10.1256>
10. Kishore, J., Purkayastha, S. K. (2025). Comparative evaluation on laparoscopic versus open appendectomy. *European Journal of Cardiovascular Medicine*, 15(4), 955-957. <https://doi.org/10.61336/ejcm/25-04-156>
11. Neogi, S., Banerjee, A., Panda, S. S., Ratan, S. K., & Narang, R. (2022). Laparoscopic versus open appendectomy for complicated appendicitis in children: A systematic review and meta-analysis. *Journal of pediatric surgery*, 57(3), 394–405. <https://doi.org/10.1016/j.jpedsurg.2021.07.005>
12. Quevedo-Fernandez, E., Gonzalez-Urquijo, M., Hinojosa-Gonzalez, D. E., Morales-Flores, L. F., Morales-Morales, C. A., Zambrano-Lara, M., Guajardo-Nieto, D., & Rodarte-Shade, M. (2023). Analysis of deferral times in patients diagnosed with acute appendicitis. *Asian journal of surgery*, 46(3), 1187–1192. <https://doi.org/10.1016/j.asjsur.2022.08.053>
13. Zeringotha, M. V. C., Oliveira, L. F. P., Nunes, B. C., Chales, E. da S., & Lôbo, I. M. O. (2025). Clinical management strategies for acute appendicitis: A comparative review of conservative and surgical approaches. *International Health Sciences Review*, 1(3), 57-67. <https://doi.org/10.70164/ihsr.v1i3.17>
14. Guercio, G., Augello, G., Licari, L., Dafnomili, A., Raspanti, C., Bagarella, N., Falco, N., Rotolo, G., Fontana, T., Porello, C., & Gulotta, G. (2016). Acute appendicitis: should the laparoscopic approach be proposed as the

gold standard? Six-year experience in an Emergency Surgery Unit. *Il Giornale di chirurgia*, 37(4), 174–179. <https://doi.org/10.11138/gchir/2016.37.4.174>

15. Aljanib, A. M. A., Alshammari, F. F., Alshammari, F. M., Alqahtani, A. A., Alsaif, B., Alcantara, J. C., Alshammari, A. B. A., & Alharazi, T. (2025). High Diagnostic Accuracy but Persistent Risk of Complicated Appendicitis: A Retrospective Analysis from Hail Province, Saudi Arabia. *International journal of applied & basic medical research*, 15(2), 85–90. https://doi.org/10.4103/ijabmr.ijabmr_529_24

16. Dahiya, D. S., Akram, H., Goyal, A., Khan, A. M., Shahnoor, S., Hassan, K. M., Gangwani, M. K., Ali, H., Pinnam, B. S. M., Alsakarneh, S., Canakis, A., Sheikh, A. B., Chandan, S., & Sohail, A. H. (2024). Controversies and Future Directions in Management of Acute Appendicitis: An Updated Comprehensive Review. *Journal of Clinical Medicine*, 13(11), 3034. <https://doi.org/10.3390/jcm13113034>

17. Nikolov, N. K., Reimer, H. T., Sun, A., Bunnell, B. D., & Merhavy, Z. I. (2024). Open versus Laparoscopic Appendectomy: A Literature Review. *Journal of Mind and Medical Sciences*, 11(1), 4-9. <https://doi.org/10.22543/2392-7674.1472>

18. Jain, Y., Lanjewar, R., Lamture, Y., & Bawiskar, D. (2023). Evaluation of Different Approaches for Pain Management in Postoperative General Surgery Patients: A Comprehensive Review. *Cureus*, 15(11), e48573. <https://doi.org/10.7759/cureus.48573>

19. Basukala, S., Thapa, N., Bhusal, U., Shrestha, O., Karki, S., Regmi, S. K., Shah, K. B., & Shah, A. (2023). Comparison of outcomes of open and laparoscopic appendectomy: A retrospective cohort study. *Health science reports*, 6(8), e1483. <https://doi.org/10.1002/hsr2.1483>

20. Zhang, G., & Wu, B. (2022). Meta-analysis of the clinical efficacy of laparoscopic appendectomy in the treatment of acute appendicitis. *World Journal of Emergency Surgery*, 17, 26. <https://doi.org/10.1186/s13017-022-00431-1>
21. Ohtani, H., Tamamori, Y., Arimoto, Y., Nishiguchi, Y., Maeda, K., & Hirakawa, K. (2012). Meta-analysis of the results of randomized controlled trials that compared laparoscopic and open surgery for acute appendicitis. *Journal of Gastrointestinal Surgery*, 16(10), 1929-1939. <https://doi.org/10.1007/s11605-012-1972-9>
22. Amin, M. A., & Boules, M. E. (2024). The effect of laparoscopy versus open appendectomy on wound infection in elderly subject: A meta-analysis. *International Journal of Clinical Medical Research*, 2(5), 39. [doi:10.61466/ijcmr2050004](https://doi.org/10.61466/ijcmr2050004)
23. Gray, K. D., Burshtein, J. G., Obeid, L., Moore, M. D., Dakin, G., Pomp, A., & Afaneh, C. (2018). Laparoscopic Appendectomy: Minimally Invasive Surgery Training Improves Outcomes in Basic Laparoscopic Procedures. *World journal of surgery*, 42(6), 1706–1713. <https://doi.org/10.1007/s00268-017-4374-z>
24. Leandri, M., Vallicelli, C., Santandrea, G., Perrina, D., Bravi, F., Sartelli, M., Coccolini, F., Ansaloni, L., Agnoletti, V., & Catena, F. (2025). Postoperative Infections After Appendectomy for Acute Appendicitis: The Surgeon's Checklist. *Antibiotics*, 14(9), 954. <https://doi.org/10.3390/antibiotics14090954>
25. Katkhouda, N., Mason, R. J., Towfigh, S., Gevorgyan, A., & Essani, R. (2005). Laparoscopic versus open appendectomy: a prospective randomized double-blind study. *Annals of surgery*, 242(3), 439–450. <https://doi.org/10.1097/01.sla.0000179648.75373.2f>
26. Dobel, A. A., Alkhaldi, N. A., Alkharashi, A. A., Aljamaan, N. H., & Mahfouz, M. E. M. (2024). Postoperative Complications Following

Appendectomy: A Single-Center Retrospective Study. *Cureus*, 16(9), e70219.
<https://doi.org/10.7759/cureus.70219>

27. Khan, M. N., Fayyad, T., Cecil, T. D., & Moran, B. J. (2007). Laparoscopic versus open appendectomy: the risk of postoperative infectious complications. *JSLS : Journal of the Society of Laparoendoscopic Surgeons*, 11(3), 363–367.

28. Torricelli, F. C., Barbosa, J. A., & Marchini, G. S. (2016). Impact of laparoscopic surgery training laboratory on surgeon's performance. *World journal of gastrointestinal surgery*, 8(11), 735–743.
<https://doi.org/10.4240/wjgs.v8.i11.735>

29. Ogbonnaya, C. N., Li, S., Tang, C., Zhang, B., Sullivan, P., Erden, M. S., & Tang, B. (2025). Exploring the Role of Artificial Intelligence (AI)-Driven Training in Laparoscopic Suturing: A Systematic Review of Skills Mastery, Retention, and Clinical Performance in Surgical Education. *Healthcare*, 13(5), 571. <https://doi.org/10.3390/healthcare13050571>

30. Shaikh, A. R., Sangrasi, A. K., & Shaikh, G. A. (2009). Clinical outcomes of laparoscopic versus open appendectomy. *JSLS : Journal of the Society of Laparoendoscopic Surgeons*, 13(4), 574–580.
<https://doi.org/10.4293/108680809X1258998404524>

31. Sermonesi, G., Tian, B. W. C. A., Vallicelli, C., Abu-Zidan, F. M., Damaskos, D., Kelly, M. D., Leppäniemi, A., Galante, J. M., Tan, E., Kirkpatrick, A. W., Khokha, V., Romeo, O. M., Chirica, M., Pikoulis, M., Litvin, A., Shelat, V. G., Sakakushev, B., Wani, I., Sall, I., Fugazzola, P., ... Catena, F. (2023). Cesena guidelines: WSES consensus statement on laparoscopic-first approach to general surgery emergencies and abdominal trauma. *World journal of emergency surgery : WJES*, 18(1), 57. <https://doi.org/10.1186/s13017-023-00520-9>

Міхно Інеса, к.е.н., доцент кафедри бізнес-аналітики та цифрової економіки, Державний університет «Київський авіаційний інститут», <https://orcid.org/0000-0003-3661-1965>

Mikhno Inesa, PhD, associate Professor of the Department of Business Analytics and Digital Economy, The National University "Kyiv Aviation Institute", <https://orcid.org/0000-0003-3661-1965>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СИСТЕМАХ СТАЛОГО УПРАВЛІННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ ПРИРОДНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SUSTAINABLE MANAGEMENT SYSTEMS: INTEGRATING NATURAL AND SOCIAL PROCESSES

Анотація. У статті досліджується роль штучного інтелекту як інструменту сталого управління природними та соціальними системами в умовах глобальних екологічних, економічних і соціальних викликів. Проаналізовано потенціал сучасних методів штучного інтелекту — машинного навчання, аналізу великих даних, інтелектуального моделювання та прогнозування — для підвищення ефективності управлінських рішень у сфері сталого розвитку. Особливу увагу приділено застосуванню ШІ в екологічному моніторингу, управлінні природними ресурсами, міському плануванні та соціально-економічних системах. Розглянуто основні переваги, ризики та етичні аспекти використання штучного інтелекту, а також окреслено перспективи його інтеграції у політики сталого розвитку. Отримані результати свідчать про значний потенціал ШІ як інструменту підтримки прийняття рішень, що сприяє досягненню збалансованого розвитку та підвищенню стійкості складних систем.

Ключові слова: штучний інтелект, сталий розвиток, економіко-математичні моделі, управління ресурсами, соціально-екологічні системи, прогностичне моделювання, адаптивні управлінські рішення, цифрова трансформація

Abstract. The article explores the role of artificial intelligence (AI) as a tool for the sustainable management of natural and social systems in the context of global environmental, economic, and social challenges. The potential of modern AI methods — including machine learning, big data analytics, intelligent modeling, and forecasting — is analyzed for enhancing the efficiency of managerial decision-making in the field of sustainable development. Particular attention is paid to the application of AI in environmental monitoring, natural resource management, urban planning, and socio-economic systems. The study examines the primary benefits, risks, and ethical aspects of utilizing artificial intelligence, while outlining the prospects for its integration into sustainable development policies. The results indicate that AI possesses significant potential as a decision-support tool, contributing to the achievement of balanced development and increasing the resilience of complex systems.

Keywords: artificial intelligence, sustainable development, economic-mathematical models, resource management, socio-ecological systems, predictive modeling, adaptive managerial decisions, digital transformation.

Вступ. Концепція сталого розвитку на сьогодні є фундаментальною теоретико-методологічною основою формування довгострокових стратегій соціально-економічного та екологічного розвитку. Вона передбачає гармонізацію економічних, соціальних і природоохоронних процесів з метою забезпечення стійкого функціонування суспільства в умовах зростаючих глобальних викликів. Серед таких викликів особливу актуальність мають

зміна клімату, виснаження природних ресурсів, деградація екосистем, інтенсифікація урбанізаційних процесів та посилення соціально-економічної диференціації.

Ефективне управління природними та соціальними системами в умовах їх високої складності, нелінійності та взаємозалежності потребує застосування інноваційних інструментів аналізу й підтримки прийняття рішень. Традиційні підходи управління дедалі частіше виявляються недостатніми для обробки великих масивів різнорідних даних і прогнозування динаміки складних систем у довгостроковій перспективі. У цьому контексті зростає науковий і практичний інтерес до використання штучного інтелекту як інструменту підвищення обґрунтованості управлінських рішень.

Штучний інтелект, зокрема методи машинного навчання, аналізу великих даних, інтелектуального моделювання та прогнозування, відкриває нові можливості для дослідження та управління природними й соціальними процесами. Його застосування дозволяє здійснювати оперативний моніторинг стану навколишнього середовища, оптимізувати використання природних ресурсів, підвищувати ефективність міського планування та сприяти формуванню адаптивних соціально-економічних систем.

Водночас інтеграція штучного інтелекту у процеси сталого управління супроводжується низкою методологічних, етичних і соціальних обмежень, пов'язаних із прозорістю алгоритмів, якістю та репрезентативністю даних, ризиками алгоритмічної упередженості й відповідальністю за прийняті рішення. Це зумовлює необхідність системного наукового аналізу потенціалу та меж застосування ШІ у контексті сталого розвитку.

Метою даної статті є комплексне дослідження штучного інтелекту як інструменту сталого управління природними та соціальними системами, визначення ключових напрямів його застосування, а також оцінка переваг і

потенційних ризиків впровадження відповідних технологій у управлінську практику.

Аналіз літератури. Дослідження застосування штучного інтелекту (ШІ) у сфері сталого розвитку активно розвиваються протягом останнього десятиліття, охоплюючи як природні, так і соціальні системи. У науковій літературі виділяють кілька основних напрямів.

Перший напрям стосується екологічного управління та ресурсокористування. Ряд досліджень показує, що алгоритми машинного навчання та прогнозні моделі ШІ дозволяють оптимізувати споживання енергоресурсів, зменшувати рівень забруднення та прогнозувати екологічні ризики (Van Wynsberghe, 2021). Економіко-математичні моделі з інтегрованими алгоритмами ШІ забезпечують багатокритеріальне управління природними ресурсами та дозволяють адаптивно коригувати стратегії сталого розвитку у реальному часі (Olawumi, M. A., & Oladapo, B. I., 2025).

Другий напрям охоплює соціальну сферу та управління людськими ресурсами. Дослідження вказують на ефективність ШІ у покращенні доступності соціальних послуг, плануванні робочого часу, освіти та дозвілля населення (Farrell, H. et al, 2025)). Автоматизація рутинних процесів дозволяє підвищити соціальний добробут, збільшити час на освіту та відпочинок і сприяє розвитку інклюзивних та соціально справедливих систем.

Третій напрям присвячений інституційно-технологічним аспектам інтеграції ШІ. Дослідження підкреслюють важливість стандартизації алгоритмів, цифрової трансформації органів управління та міждисциплінарної інтеграції даних для підвищення прозорості та адаптивності прийняття рішень (Saisubramanian, S. et al., 2022). Інтелектуальні системи прогнозування дозволяють динамічно коригувати

політики і стратегічні пріоритети, що є критично важливим для стійкого розвитку в умовах високої невизначеності.

Крім того, у літературі відзначається зростання інтеграції гібридних моделей, що поєднують економіко-математичні підходи з методами агент-орієнтованого моделювання та машинного навчання, що забезпечує більш точне прогнозування та адаптивне управління складними системами (Zaresefat, M., & Derakhshani, R., 2023).

Таким чином, сучасний науковий дискурс демонструє, що ІІІ є ефективним інструментом для формування комплексних стратегій сталого розвитку, здатним одночасно враховувати економічні, екологічні та соціальні аспекти (Raisch, S., & Fomina, K., 2025). Проте література також зазначає необхідність подальших досліджень у сфері стандартизації методологій, оцінки ризиків алгоритмічної упередженості та інтеграції міждисциплінарних даних для забезпечення довгострокової стійкості соціально-природних систем.

Виклад основного матеріалу. Стале управління природними та соціальними системами передбачає прийняття рішень на основі комплексного аналізу багатофакторних процесів, що характеризуються високим рівнем невизначеності та динамічності. У цьому контексті штучний інтелект розглядається як інструмент, здатний інтегрувати різноманітні дані, виявляти приховані закономірності та формувати прогнозні сценарії розвитку систем.

Основними напрямками застосування ІІІ у сталому управлінні є аналіз великих даних, інтелектуальне моделювання, оптимізація ресурсних потоків та підтримка прийняття управлінських рішень. Завдяки цим можливостям ІІІ сприяє підвищенню адаптивності управлінських систем і забезпечує більш ефективне реагування на екологічні та соціальні виклики.

У сфері управління природними системами штучний інтелект активно використовується для екологічного моніторингу, оцінки стану екосистем та прогнозування змін навколишнього середовища. Алгоритми машинного навчання дозволяють обробляти дані дистанційного зондування Землі, кліматичні показники та результати екологічних спостережень з метою виявлення тенденцій деградації природних ресурсів.

ІІІ також застосовується для оптимізації використання водних, земельних та енергетичних ресурсів. Інтелектуальні системи прогнозування сприяють зменшенню втрат, підвищенню ефективності управління та мінімізації негативного впливу антропогенної діяльності на довкілля. Особливе значення мають моделі, що поєднують екологічні, економічні та соціальні показники, забезпечуючи комплексний підхід до сталого розвитку.

Соціальні системи характеризуються складною структурою взаємодій між індивідами, інституціями та економічними процесами. Штучний інтелект використовується для аналізу соціально-економічних даних, прогнозування демографічних змін, оцінки рівня соціальної нерівності та підтримки формування ефективної соціальної політики.

Застосування ІІІ у міському управлінні сприяє розвитку концепції «розумних міст», що передбачає оптимізацію транспортних систем, енергоспоживання, управління відходами та підвищення якості життя населення. Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень дозволяють органам управління враховувати різні сценарії розвитку та мінімізувати соціальні ризики.

Інтеграція штучного інтелекту у державні та регіональні політики сталого розвитку створює передумови для формування науково обґрунтованих стратегій управління. ІІІ сприяє підвищенню прозорості управлінських процесів, обґрунтованості стратегічного планування та ефективності використання публічних ресурсів.

Водночас ефективність впровадження інтелектуальних систем значною мірою залежить від інституційних умов, рівня цифрової зрілості та наявності відповідної нормативно-правової бази. Формування міждисциплінарного підходу, що поєднує технологічні, соціальні та управлінські аспекти, є ключовою умовою успішного застосування ШІ у сфері сталого управління.

Незважаючи на значний потенціал, застосування штучного інтелекту у сталому управлінні супроводжується низкою обмежень. До основних викликів належать проблеми якості та доступності даних, ризики алгоритмічної упередженості, недостатня прозорість моделей та складність інтерпретації результатів.

Окрему увагу необхідно приділяти етичним аспектам використання ШІ, зокрема питанням відповідальності за прийняті рішення, захисту персональних даних та забезпечення соціальної справедливості. Подолання зазначених викликів потребує розробки комплексних підходів до регулювання та контролю застосування інтелектуальних технологій у системі сталого розвитку.

Оптимізаційні моделі штучного інтелекту спрямовані на пошук найкращих управлінських рішень за наявності обмежених ресурсів і множинних критеріїв ефективності. У сфері сталого розвитку такі моделі застосовуються для оптимізації використання енергетичних, водних і земельних ресурсів, планування транспортних мереж та управління відходами.

Особливістю оптимізаційних моделей є поєднання економічних, екологічних і соціальних показників у багатокритеріальних функціях цілі. Це дозволяє формувати управлінські стратегії, орієнтовані на досягнення балансу між ефективністю та стійкістю систем.

Інтегровані гібридні моделі поєднують методи штучного інтелекту з класичними математичними, економічними та екологічними моделями.

Такий підхід дозволяє підвищити надійність прогнозів і забезпечити їх інтерпретованість для управлінських структур.

Гібридні моделі широко використовуються у стратегічному плануванні сталого розвитку, оцінці сценаріїв політик та аналізі впливу управлінських рішень на природні й соціальні системи. Вони створюють основу для формування науково обґрунтованих рішень у сфері сталого управління.

Узагальнюючи підходи, штучний інтелект у системі сталого управління може бути представлений у вигляді концептуальної моделі, що включає такі взаємопов'язані компоненти: збір і обробку даних, аналітичний модуль ШІ, систему підтримки прийняття рішень та механізми зворотного зв'язку. Така модель забезпечує адаптивне управління, орієнтоване на підвищення стійкості природних і соціальних систем.

Сталий розвиток передбачає одночасне досягнення кількох цілей, які часто є взаємно суперечливими. Економіко-математичні моделі багатокритеріального прийняття рішень дозволяють оцінювати альтернативні стратегії управління з позицій економічної ефективності, екологічної безпеки та соціальної справедливості.

Інтеграція штучного інтелекту у такі моделі забезпечує автоматизований аналіз великих масивів даних і підтримку вибору оптимальних управлінських рішень з урахуванням пріоритетів сталого розвитку.

Розглянемо систему сталого управління як динамічну багатокритеріальну задачу оптимізації, у якій одночасно враховуються економічні, екологічні та соціальні цілі.

Нехай

$$x(t) = (x_{1t}, x_{2t}, \dots, x_{nt}) \quad (1)$$

— вектор управлінських рішень у момент часу t ,

де x_{1t} — обсяг використання ресурсів, інвестицій або управлінських дій.

Визначимо три групи показників:

Економічна складова

$$E_t = f_E(x_t, z_t) \quad (2)$$

Екологічна складова

$$Q_t = f_Q(x_t, z_t) \quad (3)$$

Соціальна складова

$$S_t = f_S(x_t, z_t) \quad (4)$$

де

z_t — вектор зовнішніх факторів (ринкові умови, демографія, кліматичні чинники).

Задача управління формалізується як максимізація інтегрального критерію сталості:

$$\max F(x_t) = \sum_{t=1}^T (\alpha E_t - \beta Q_t + \gamma S_t) \quad (5)$$

де α, β, γ — вагові коефіцієнти пріоритетів сталого розвитку,

T — горизонт планування.

Модель доповнюється системою таких обмежень, як: ресурсні обмеження, екологічні обмеження, соціальні мінімальні стандарти, невід'ємність змінних $x_{it} \geq 0$.

Штучний інтелект використовується для апроксимації функцій:

$$\begin{aligned} \hat{E}_t &= AI_E((x_t, z_t)), \\ \hat{S}_t &= AI_S((x_t, z_t)), \\ \hat{Q}_t &= AI_Q((x_t, z_t)), \end{aligned} \quad (6)$$

та для адаптивного коригування ваг:

$$\alpha_t, \beta_t, \gamma_t = AI_w(y_t) \quad (7)$$

Де W позначає вектор вагових коефіцієнтів цільової функції сталого розвитку, які визначають пріоритети між економічними, екологічними та соціальними цілями на кожному кроці часу t . функція $AI_w(y_t)$ означає, що штучний інтелект може адаптивно обчислювати ці ваги на основі поточного

стану системи, враховуючи зміни зовнішніх факторів, нові дані та управлінські пріоритети.

Змоделюємо міську систему управління ресурсами, де потрібно одночасно враховувати:

- економічну ефективність (E) — прибуток від інфраструктурних проектів;

- екологічну безпеку (Q) — рівень забруднення повітря;

- соціальний вплив (S) — доступність послуг для населення.

На час t дані системи показують:

- забруднення повітря високі;

- економічні показники задовільні;

- соціальні послуги на середньому рівні.

Тобто екологічна проблема є критичною.

III аналізує дані y_t і формує ваги (α (нехай, 0,3), β (пріоритет – 0,5), γ (нехай 0,2) пропорційно важливості кожного критерію.

III через алгоритми прогнозування може динамічно коригувати ваги на наступні періоди: наприклад, якщо забруднення зменшиться, то вага екології знизиться, а економіка та соціум отримають більший пріоритет.

$$F(x_t) = 0,3E_t - 0,5Q_t + 0,2S_t$$

Таким чином, управлінські рішення стають динамічними та збалансованими між економічними, екологічними та соціальними цілями.

Результатом від впровадження алгоритму, що зображено на рис. 1 може стати:

- Баланс економіки, екології та соціуму: завдяки динамічним вагам W та прогнозуванню на основі III;

- Підвищення стійкості системи: управлінські рішення враховують майбутні сценарії розвитку, ресурси розподіляються оптимально;

- Покращення якості життя: люди отримують більше часу для навчання, творчості та відпочинку, що стимулює соціальне зростання і довгострокову стійкість.

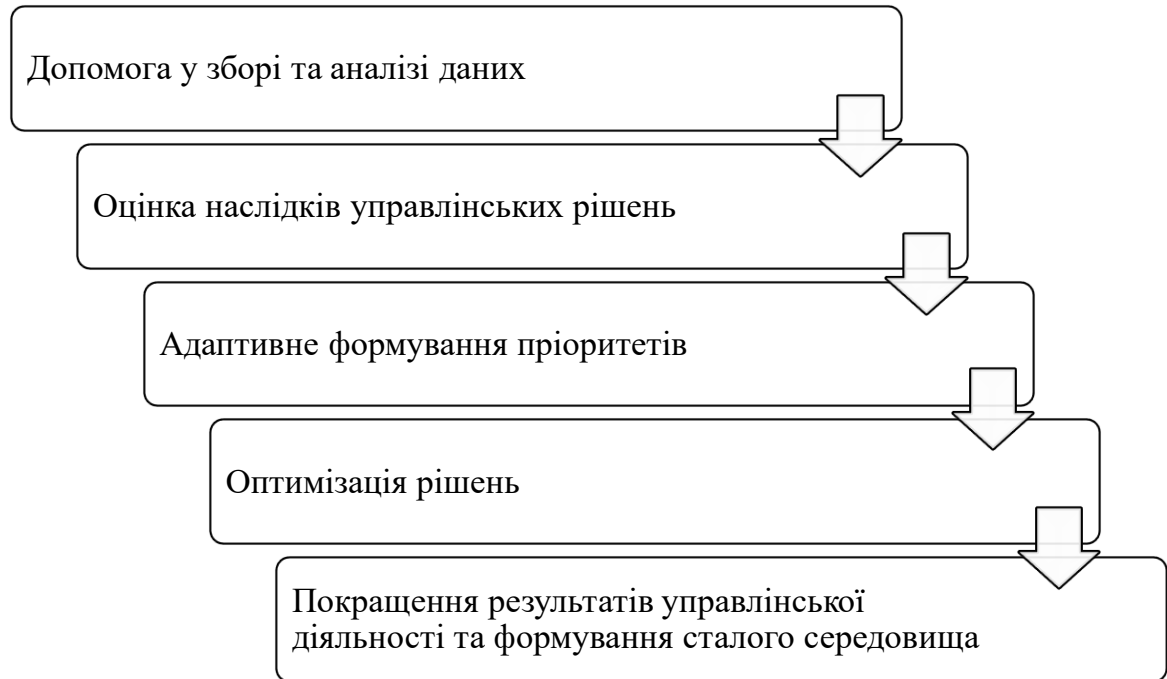

Рис. 1. Алгоритм впливу застосування штучного інтелекту на формування управлінських рішень

У найближчі 2 роки прогнозується розвиток ШІ, що зображено у табл. 1.

Прогноз розвитку застосування штучного інтелекту у сталому управлінні природними та соціальними системами свідчить про його ключову роль у забезпеченні балансованого поєднання економічних, екологічних та соціальних цілей; завдяки адаптивному формуванню пріоритетів управлінських рішень (вектор ваг $W=(\alpha, \beta, \gamma)$) ШІ дозволяє підвищити ефективність ресурсокористування, прогнозувати екологічні ризики та оптимізувати соціальні процеси, включно з підвищенням доступності освітніх і соціальних послуг, забезпеченням соціальної інклюзії та збільшенням часу населення для навчання і відпочинку.

Таблиця 1

Прогноз розвитку застосування штучного інтелекту у сталому
управлінні природними та соціальними системами

Тенденції	Соціально- екологічний ефект	Інституційні та технологічні перспективи
Зростаюча інтеграція штучного інтелекту як ключового інструменту управління складними природними та соціальними системами. Основними драйверами цього процесу є здатність ІІІ до обробки великих обсягів даних, моделювання сценаріїв розвитку та підтримки прийняття управлінських рішень на основі прогнозних моделей.	Автоматизація рутинних процесів, що зменшує навантаження на населення та дозволяє більше часу виділяти на освіту, професійний розвиток та відпочинок;	Розвиток цифрової інфраструктури та забезпечення доступу до великих даних, що підвищує точність моделей та прогнозів;
Інтенсифікація інтеграції ІІІ у державні, регіональні та корпоративні системи управління, що сприятиме підвищенню ефективності ресурсокористування та прискоренню прийняття рішень;	Підвищення стійкості природних систем через оптимізацію використання ресурсів та своєчасне реагування на екологічні ризики;	Стандартизація та регулювання алгоритмів ІІІ, що дозволяє мінімізувати ризики алгоритмічної упередженості та забезпечити прозорість управлінських рішень;
Розвиток гібридних моделей, що поєднують економіко-математичні, агент-орієнтовані та прогностичні підходи, підвищуючи точність аналізу та адаптивність управлінських стратегій;	Стимулювання соціального розвитку за рахунок прогнозування потреб населення та оптимізації соціальних програм, що враховують добробут та рівень залученості громадян.	Міждисциплінарна інтеграція даних з економіки, екології, соціології та урбаністики для формування комплексних стратегій сталого розвитку.
Поширення прогнозних аналітичних систем, які дозволяють оцінювати вплив управлінських рішень на економіку, екологію та соціальну сферу у довгостроковій перспективі.	Покращення рівня інклюзії та доступності послуг, що сприяє підвищенню соціальної справедливості та формує більш збалансовану соціальну систему.	Інтелектуальне прогнозування та адаптація стратегій і кадрових змін, що підвищує адаптивність інституцій, сприяє ефективному використанню ресурсів та зменшує ризики, пов'язані з невизначеністю.

Інтеграція ІІІ сприяє розвитку інституційної адаптивності шляхом інтелектуального прогнозування та динамічного коригування політик, підвищує прозорість управлінських рішень і стандартизацію практик, що у підсумку створює умови для довгострокового сталого розвитку, покращення добробуту населення та збалансованого використання природних ресурсів у контексті цифрової трансформації суспільства.

Висновки

1. Штучний інтелект як інструмент сталого управління демонструє високий потенціал у підвищенні ефективності управлінських рішень у природних та соціальних системах, забезпечуючи інтеграцію економічних, екологічних і соціальних показників у єдину аналітичну систему.

2. Економіко-математичні та гібридні моделі, інтегровані з алгоритмами штучного інтелекту, дозволяють формалізувати складні нелінійні залежності між ресурсами, економічними результатами, екологічним станом та соціальними ефектами, забезпечуючи багатокритеріальне та адаптивне управління.

3. Прогностичні та оптимізаційні моделі ІІІ забезпечують можливість оцінки сценаріїв розвитку та автоматизованого коригування управлінських рішень у реальному часі, що сприяє підвищенню стійкості систем, зменшенню ризиків і більш збалансованому використанню природних ресурсів.

4. Соціальні ефекти впровадження ІІІ включають оптимізацію часу населення для освіти та відпочинку, підвищення доступності соціальних і освітніх послуг, забезпечення інклюзії та підвищення добробуту громадян, що створює умови для сталого соціального розвитку.

5. Інституційно-технологічні ефекти полягають у підвищенні адаптивності органів управління через інтелектуальне прогнозування,

стандартизацію та прозорість рішень, що дозволяє формувати довгострокові стратегії сталого розвитку у контексті цифрової трансформації суспільства.

6. Прогнозні сценарії свідчать, що інтеграція ШІ у сталому управлінні природними та соціальними системами здатна забезпечити оптимальний баланс між ефективністю ресурсокористування, екологічною безпекою та соціальним добробутом, створюючи передумови для довгострокової стійкості та високої якості життя населення.

Список використаних джерел:

1. Farrell, H., Gopnik, A., Shalizi, C., & Evans, J. (2025). Large AI models are cultural and social technologies. *Science*, 387(6739), 1153-1156.
2. Olawumi, M. A., & Oladapo, B. I. (2025). AI-driven predictive models for sustainability. *Journal of Environmental Management*, 373, 123472.
3. Raisch, S., & Fomina, K. (2025). Combining human and artificial intelligence: Hybrid problem-solving in organizations. *Academy of Management Review*, 50(2), 441-464.
4. Saisubramanian, S., Zilberstein, S., & Kamar, E. (2022). Avoiding negative side effects due to incomplete knowledge of AI systems. *AI magazine*, 42(4), 62-71.
5. Van Wynsberghe, A. (2021). Sustainable AI: AI for sustainability and the sustainability of AI. *AI and Ethics*, 1(3), 213-218.
6. Zaresefat, M., & Derakhshani, R. (2023). Revolutionizing groundwater management with hybrid AI models: A practical review. *Water*, 15(9), 1750.

References

1. Farrell, H., Gopnik, A., Shalizi, C., & Evans, J. (2025). Large AI models are cultural and social technologies. *Science*, 387(6739), 1153-1156 [in English].

2. Olawumi, M. A., & Oladapo, B. I. (2025). AI-driven predictive models for sustainability. *Journal of Environmental Management*, 373, 123472 [in English].
3. Raisch, S., & Fomina, K. (2025). Combining human and artificial intelligence: Hybrid problem-solving in organizations. *Academy of Management Review*, 50(2), 441-464 [in English].
4. Saisubramanian, S., Zilberstein, S., & Kamar, E. (2022). Avoiding negative side effects due to incomplete knowledge of AI systems. *AI magazine*, 42(4), 62-71 [in English].
5. Van Wynsberghe, A. (2021). Sustainable AI: AI for sustainability and the sustainability of AI. *AI and Ethics*, 1(3), 213-218 [in English].
6. Zaresefat, M., & Derakhshani, R. (2023). Revolutionizing groundwater management with hybrid AI models: A practical review. *Water*, 15(9), 1750 [in English].

Стівенс Олександра, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня, кафедра психології та педагогіки, Хмельницький Національний Університет, <https://orcid.org/0009-0003-4684-5287>

Stephens Oleksandra, Master's degree student, Department of Psychology and Pedagogy, Khmelnytsky National University, <https://orcid.org/0009-0003-4684-5287>

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF POST-TRAUMATIC GROWTH OF INDIVIDUALS WITH DIFFERENT CHARACTER ACCENTUATIONS

Анотація

У статті розглянуто психологічні чинники посттравматичного зростання осіб, які пережили травматичні події, з урахуванням індивідуальних особливостей характеру. Проаналізовано основні теоретичні підходи до розуміння феномена посттравматичного зростання, зокрема концепції R. Tedeschi, L. Calhoun, S. Joseph, а також сучасні вітчизняні дослідження, присвячені питанням психологічної адаптації після стресу.

Особливу увагу приділено ролі акцентуацій характеру як індивідуально-психологічних детермінант подолання травматичного досвіду. Визначено, що гіпертимний, демонстративний та екзальтований типи акцентуацій характеру сприяють позитивному переосмисленню травми, тоді як тривожний, сенситивний і дистимічний можуть підвищувати ризик формування посттравматичних симптомів. Узагальнено психологічні механізми, які забезпечують процес посттравматичного зростання:

когнітивне переосмислення, смислотворення, емоційну регуляцію та соціальну підтримку. Показано, що поєднання внутрішніх ресурсів особистості з позитивним соціальним середовищем створює умови для переходу від стану дистресу до особистісного розвитку.

Ключові слова: посттравматичне зростання, ПТСР, акцентуації характеру, резилієнтність, смислотворення, психологічна адаптація.

Abstract

The article examines the psychological factors of post-traumatic growth of individuals who have experienced traumatic events, taking into account their character accentuation types. Theoretical approaches to the concept of post-traumatic growth are analyzed, including the frameworks proposed by R. Tedeschi, L. Calhoun, and S. Joseph, as well as contemporary Ukrainian research on psychological adaptation after stress. Special attention is given to the role of character accentuations as individual determinants of coping with trauma. It is shown that hyperthymic, demonstrative, and exalted character accentuation types tend to facilitate positive reappraisal and personal development, while anxious, sensitive, and dysthymic types may increase vulnerability to post-traumatic stress symptoms. The paper summarizes the main mechanisms of post-traumatic growth – cognitive restructuring, meaning-making, emotional regulation, and social support. The study concludes that the combination of personal resources and a supportive social environment enables a transition from psychological distress toward constructive transformation and self-development.

Key words: post-traumatic growth, PTSD, character accentuation, resilience, meaning-making, psychological adaptation..

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасна соціальна реальність України позначена глибокими трансформаціями, пов'язаними з воєнними подіями, масовими втратами, вимушеним переселенням і переживанням колективної травми. У цих умовах зростає актуальність дослідження не лише негативних психологічних наслідків, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), а й позитивних феноменів, що відображають потенціал особистості до відновлення та розвитку. Одним із таких феноменів є посттравматичне зростання – процес особистісних змін, який виникає після подолання наслідків травматичного досвіду [1; 2].

Посттравматичне зростання (ПТЗ) розглядається як якісна трансформація системи цінностей, свідомлення сенсу життя, міжособистісних стосунків і самосприйняття людини. На відміну від резилієнтності, яка означає повернення до попереднього рівня функціонування, ПТЗ передбачає вихід на новий рівень психологічної зрілості. Поява цього феномена в теоретичній та практичній психології є важливою відповіддю на суспільний запит: як допомогти людині не лише пережити травму, а й перетворити її на джерело розвитку [4].

Вивчення психологічних чинників посттравматичного зростання має практичне значення для психотерапії, кризового консультування, реабілітації військовослужбовців, переселенців і цивільних осіб, які пережили бойові дії або інші травматичні події. Розуміння індивідуальних особливостей – таких як тип акцентуації характеру, рівень емоційної регуляції та копінг-стратегій – дає змогу розробити персоналізовані підходи до відновлення після травми [6].

Аналіз досліджень та публікацій

Феномен посттравматичного зростання вперше описали R. Tedeschi та L. Calhoun, які визначили його як «позитивні психологічні зміни, що виникають унаслідок боротьби з кризовими життєвими обставинами»

(Tedeschi R., Calhoun L., 2004) [2]. Науковці виокремили п'ять основних вимірів ПТЗ:

- 1) зростання особистісної сили;
- 2) відкриття нових життєвих можливостей;
- 3) посилення міжособистісних зв'язків;
- 4) переосмислення духовних цінностей;
- 5) підвищення цінності життя.

Подальші дослідження (Joseph & Linley, 2008; Park, 2010) розширили розуміння цього феномена, акцентуючи увагу на когнітивних процесах – зокрема, смислотворенні, яке допомагає людині інтегрувати травматичний досвід у структуру особистості. У вітчизняній психології до проблеми посттравматичного розвитку зверталися Н. Марута, С. Безшапочний, О. Доній, І. Кочур, які вивчали роль емоційної регуляції, типу характеру та соціальної підтримки у формуванні адаптивних реакцій після травми [5].

Окремий напрям досліджень присвячено індивідуально-психологічним особливостям посттравматичного реагування. У працях К. Леонгарда та А. Личка було доведено, що акцентуації характеру зумовлюють вибір типових стратегій поведінки у стресових ситуаціях. Зокрема, люди з сенситивним, дистимним або тривожним типами акцентуації характеру схильні до фіксації на негативному досвіді, тоді як особи з гіпертимним або демонстративним типами акцентуації – до активного переосмислення подій і пошуку нових можливостей. Ці результати створюють підґрунтя для гіпотези, що тип акцентуації може модифікувати напрям переживання травми – у бік стресу або зростання [8].

Значний внесок у дослідження позитивної динаміки після травми зробили також B. van der Kolk, S. Joseph, G. Bonanno, R. Maddi. Вони доводять, що на формування посттравматичного зростання впливають такі чинники, як емоційна регуляція, когнітивна гнучкість, соціальна підтримка

та рівень смислотворення [4; 6; 7]. За даними G. Bonanno (2004) [6], більшість людей мають природну схильність до психологічного відновлення, проте швидкість і якість цього процесу значною мірою залежать від структури характеру особистості.

Формулювання цілей статті

Метою статті є теоретичне дослідження ролі акцентуацій характеру у процесі посттравматичного зростання.

Метою статті є всебічний теоретичний аналіз психологічних особливостей посттравматичного зростання (ПТЗ) з фокусом на ролі акцентуацій характеру як індивідуально-психологічних детермінант переживання та подолання травматичного досвіду. Дослідження спрямоване на виявлення того, яким чином типологічні особливості характеру впливають на когнітивні, емоційні та поведінкові механізми адаптації, на формування смислів після травми та на ймовірність переходу від посттравматичного стресу до особистісного розвитку.

Виклад основного матеріалу

Феномен посттравматичного зростання є об'єктом активного вивчення у сучасній психології. Якщо раніше головна увага зосереджувалася на патологічних наслідках психічних травм, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресивні та тривожні розлади, то нині дедалі більше досліджень присвячено позитивним трансформаціям особистості після пережитої психотравми. [1].

Посттравматичне зростання (ПТЗ) трактується як процес формування нової системи смислів, переосмислення власного життєвого досвіду, розширення самоусвідомлення і зміцнення внутрішніх ресурсів. На відміну від механізмів витіснення чи заперечення, що мають захисний характер, ПТЗ передбачає свідому інтеграцію травматичного досвіду у структуру «Я», його когнітивне та емоційне опрацювання. Як зазначають R. Tedeschi і L. Calhoun,

зростання не є наслідком самої травми, а результатом зусиль, спрямованих на її осмислення [2].

Когнітивні чинники посттравматичного зростання. У центрі процесу ПТЗ перебувають когнітивні механізми – передусім смислотворення (meaning-making). Людина прагне відновити узгодженість між попередніми переконаннями про світ і новим травматичним досвідом. За S. Joseph, успішне смислотворення включає три етапи: когнітивну реконструкцію події, пошук позитивних аспектів та інтеграцію нових цінностей у власну систему уявлень [3].

Порушення цього процесу призводить до дезорганізації мислення, нав'язливих спогадів і неможливості «вбудувати» травматичну подію у власну історію. Навпаки, формування нового смислового поля сприяє відновленню психологічної рівноваги. Важливу роль відіграє також когнітивна гнучкість – здатність змінювати інтерпретації подій і шукати альтернативні рішення [4].

Дослідження українських науковців (Н. Марута, С. Безшапочний) показали, що осмислення травми часто відбувається через рефлексію – переосмислення життєвих пріоритетів, посилення потреби у взаємопідтримці, духовному розвитку, самопізнанні [5]. Таким чином, когнітивні процеси виступають центральною ланкою, яка визначає, чи переросте травма у патологічну фіксацію, чи стане основою внутрішнього зростання.

Емоційно-особистісні чинники. Посттравматичне зростання нерозривно пов'язане з емоційною регуляцією. Люди, здатні усвідомлювати й адекватно виражати власні емоції, демонструють більшу стійкість до стресу та швидше проходять шлях від дистресу до зростання [6].

У дослідженнях B. van der Kolk підкреслюється, що травма порушує не лише когнітивну, а й тілесно-емоційну інтеграцію: «тіло запам'ятовує»

подію через реакції гіперактивації або дисоціації [7]. Ефективна терапевтична робота передбачає не витіснення емоцій, а їх проживання та інтеграцію через безпечний контакт із власними переживаннями.

Особистісні риси також визначають характер посттравматичного реагування. Особи з високим рівнем нейротизму частіше демонструють емоційну лабільність, страх і почуття безпорадності, що ускладнює відновлення. Натомість екстра- та інтроверсія, відповідальність, відкритість до досвіду (модель Big Five) пов'язані з підвищеною здатністю до адаптації та позитивного переосмислення травми [8].

Акцентуації характеру як модератори посттравматичного зростання. Акцентуації характеру виступають проміжною ланкою між рисами особистості та реакцією на травму. Вони визначають типову емоційну динаміку, стиль мислення й поведінкові реакції.

Гіпертимні особистості схильні до оптимізму, ініціативи, соціальної активності; тому їхнє відновлення зазвичай швидше.

Демонстративні – схильні шукати підтримку у спілкуванні, що сприяє зменшенню симптомів ПТСР.

Сенситивні та тривожні типи, навпаки, мають глибші емоційні переживання, схильність до ізоляції, почуття провини, що знижує рівень резиліентності [9].

Залежно від типу акцентуації змінюється і провідний механізм зростання. Для емоційно стабільних осіб характерне когнітивне переосмислення подій, тоді як для тривожних – смислове відновлення через духовну сферу або пошук соціальної підтримки.

Ці закономірності підтверджують результати досліджень Н. Марути (2020) та R. Tedeschi (2020), які довели, що саме поєднання особистісних ресурсів і соціальних факторів визначає успішність посттравматичної адаптації [10].

Соціальні ресурси і підтримка. Не менш важливим є соціальний аспект посттравматичного зростання. Відчуття підтримки з боку близьких, групи або суспільства забезпечує емоційне «контейнерування» – можливість безпечно проговорити травматичний досвід і знайти йому місце у власній історії [11].

Соціальна підтримка модерує вплив травматичних подій на психіку: вона зменшує ризик формування ПТСР, посилює відчуття безпеки, сприяє прийняттю емоцій. Згідно з даними S. Joseph, саме підтримка є найпотужнішим предиктором переходу від травми до зростання, особливо у поєднанні з внутрішньою готовністю до роздумів про власний життєвий досвід та його осмислення [12].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що посттравматичне зростання є багатовимірним феноменом, який відображає здатність особистості не лише подолати наслідки психотравмувальної події, а й перетворити її на джерело внутрішнього розвитку. На відміну від адаптації або простої стійкості до стресу, посттравматичне зростання передбачає якісну трансформацію системи цінностей, переосмислення життєвих пріоритетів і поглиблення самоусвідомлення.

Встановлено, що чинники формування посттравматичного зростання мають когнітивний, емоційний, особистісний і соціальний характер. Центральну роль відіграють когнітивні процеси – смислотворення, рефлексія та переосмислення подій, які дозволяють інтегрувати травматичний досвід у цілісну структуру «Я». Важливими детермінантами виступають також емоційна регуляція, рівень резилієнтності, здатність до усвідомлення власних емоцій і підтримка з боку соціального середовища.

Окреме значення мають акцентуації характеру, які визначають типові стилі реагування на травму. Гіпертимний, демонстративний і екзальтований типи сприяють позитивному переосмисленню травматичного досвіду, тоді як тривожний, сенситивний і дистимічний підвищують ризик розвитку посттравматичних симптомів. Таким чином, акцентуації виступають модераторами посттравматичного процесу, що опосередковують перехід від стресу до особистісного зростання.

Соціальна підтримка, довірливі стосунки та можливість вербалізації переживань створюють умови для безпечного опрацювання травматичного досвіду. Наявність підтримувального середовища істотно знижує ризик формування ПТСР і створює передумови для розвитку конструктивних форм адаптації.

Отже, посттравматичне зростання можна розглядати як результат взаємодії внутрішніх ресурсів особистості (когнітивних, емоційних, характерологічних) та зовнішніх соціальних чинників. Ця взаємодія визначає напрям психологічних змін після травми – від дистресу та фіксації до осмислення, інтеграції та розвитку.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у:

- 1) емпіричному вивченні взаємозв'язку типів акцентуацій характеру з рівнем посттравматичного зростання;
- 2) визначенні специфіки когнітивних і емоційних стратегій, притаманних різним характерологічним типам;
- 3) розробленні програм психологічної підтримки, орієнтованих на розвиток смислотворення, емоційної регуляції та резилієнтності.

Результати дослідження можуть бути використані у практиці кризового консультування, психотерапії та психологічної реабілітації військовослужбовців, переселенців та цивільних осіб, які пережили наслідки війни чи інших екстремальних подій.

Таким чином, усвідомлення ролі акцентуацій характеру в процесі посттравматичного зростання розширює уявлення про потенціал особистості до відновлення і саморозвитку, а також відкриває нові напрями для розвитку позитивної психології травми.

Література

1. Joseph, S., & Linley, P. A. Trauma, Recovery, and Growth: Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress. – Hoboken: Wiley, 2008. – p. 21–25.
2. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. – Psychological Inquiry, 15(1), 2004. – p. 1–18.
3. Joseph, S. What Doesn't Kill Us: The New Psychology of Posttraumatic Growth. – New York: Basic Books, 2011. – p. 27–33.
4. Maddi, S. R. Hardiness: The Courage to Grow from Stress. – New York: Springer, 2005. – p. 61–64.
5. Марута, Н. О. Психологічні прояви посттравматичного досвіду та ресурси особистісного зростання. – Проблеми сучасної психології, №46, 2019. – с. 54–58.
6. Bonanno, G. A. Loss, Trauma, and Human Resilience. – American Psychologist, 59(1), 2004. – p. 25–27.
7. van der Kolk, B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. – New York: Penguin Books, 2014. – p. 87–91.
8. Costa, P. T., & McCrae, R. R. Personality in Adulthood: A Five-Factor Theory Perspective. – New York: Guilford Press, 2011. – p. 120–125.
9. Tedeschi, R. G. Growth After Trauma: Five Paths to Resilience. – New York: HarperCollins, 2020. – p. 33–38.

10. Figley, C. R. Trauma and Its Wake. – New York: Brunner/Mazel, 1985. – p. 22–24.
11. Joseph, S. Positive Psychology in Practice: Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education, and Everyday Life. – Hoboken: Wiley, 2015. – p. 203–209.

References

1. Joseph, S., & Linley, P. A. (2008). Trauma, Recovery, and Growth: Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress. Hoboken, NJ: Wiley. pp. 21–25.
2. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18.
3. Joseph, S. (2011). What Doesn't Kill Us: The New Psychology of Posttraumatic Growth. New York: Basic Books. pp. 27–33.
4. Maddi, S. R. (2005). Hardiness: The Courage to Grow from Stress. New York: Springer. pp. 61–64.
5. Maruta, N. O. (2019). Psychological Manifestations of Post-Traumatic Experience and Resources of Personal Growth. *Problems of Modern Psychology*, 46, 54–58.
6. Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? *American Psychologist*, 59(1), 25–27.
7. van der Kolk, B. A. (2014). The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York: Penguin Books. pp. 87–91.
8. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2011). Personality in Adulthood: A Five-Factor Theory Perspective. New York: Guilford Press. pp. 120–125.
9. Tedeschi, R. G. (2020). Growth After Trauma: Five Paths to Resilience. New York: HarperCollins. pp. 33–38.

10. Figley, C. R. (1985). Trauma and Its Wake. New York: Brunner/Mazel. pp. 22–24.
11. Joseph, S. (2015). Positive Psychology in Practice: Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education, and Everyday Life. Hoboken, NJ: Wiley. pp. 203–209.

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C,vložka 100614

STREDOEVROPSKY VESTNÍK
PRO VEDU A VYZKUM

Vol. 2. № 12. 2025

Signed for printing on December 18, 2025
Format 60x90/8. Offset paper and printing Headset Times New
Roman.

Mental printing. arc. 8.11. Edition 100 copies.